یەکەکە، ئەمەریکا و روسیا
سێ فاکتەری بەهێز
نیاز حامید ل٤

زەمەنی رەوینەوەی وەهمە کوشندەکان
و شۆڕشی هەقیقەت
حەسەن جودی ل١٧

سیاسەت بۆهەموان
ریبوار رەشید ل٤٣

ئازادی کۆمەڵگە

٤
ساڵی یەکەم
ژمارەی چوارەم
31-3-2016
خاکەلێوە
٢٧١٦

گۆڤارێکی سەربەخۆی سیاسی، هزری، جڤاکی، مانگانەیە

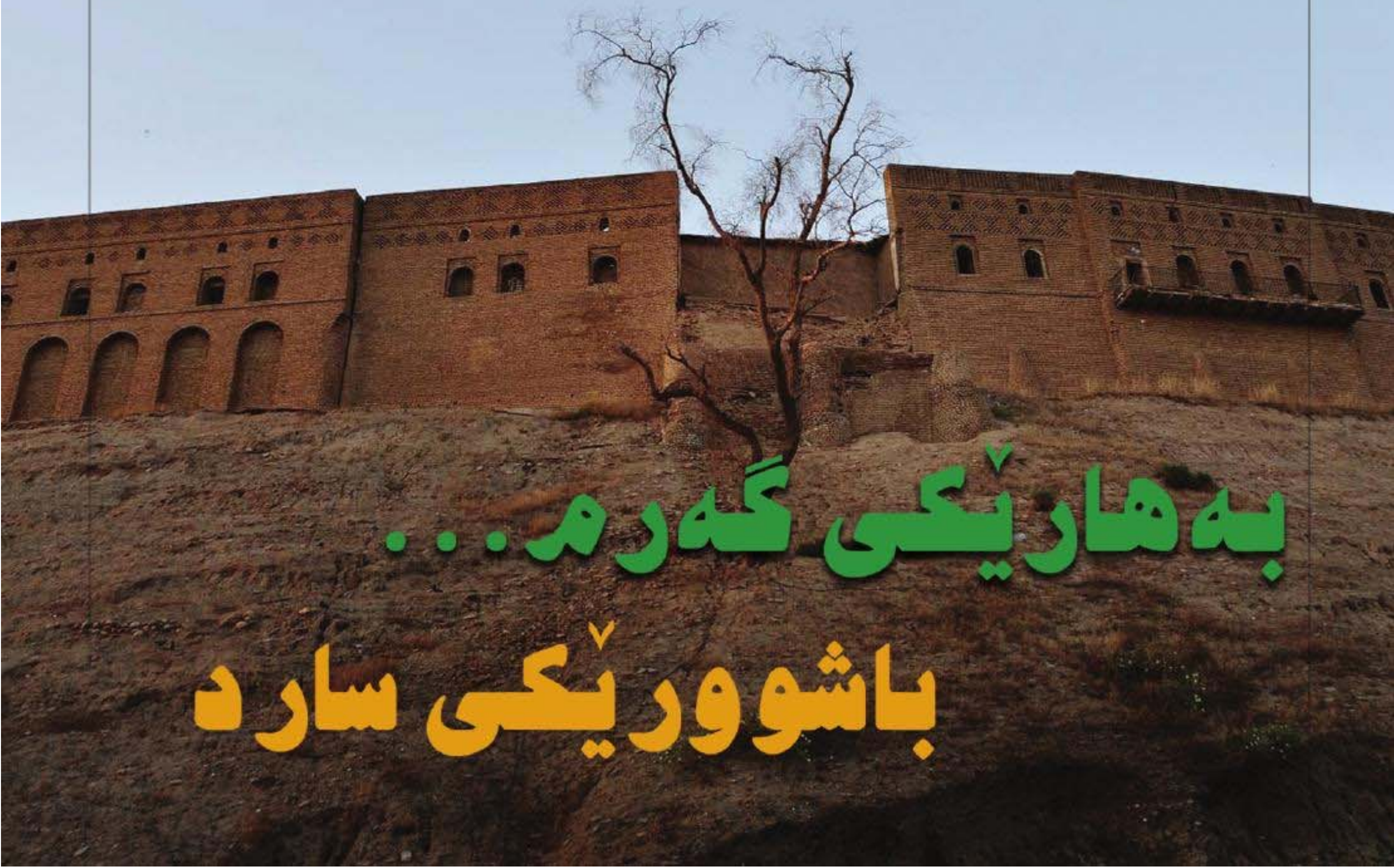

بەهارێکی گەرم...
باشوورێکی سارد

ناوەڕۆک

پایە شکارەکانی سیستەمی سیاسی هەرێمی باشوری کوردستان
د.فایەق گوڵپی
١١

رۆژهەڵاتی ناوین لەکوێی جیهانگیری نوێدایە؟
کامەران گوڵپی
١٤

ئایا پێگەی بارزانی چییە؟
د.شێرکۆ کرمانج
٢٠

کورسی بۆفرۆشتن
عەلی مەحموود
٢٦

ئازاد کۆمەڵگە

خاوەن ئیمتیاز:

محەمەد کیانی عەبدولڕەحمان (د.محەمەد کیانی)

سەرنووسەر:

گۆران عەلی حەسەن (گۆران پێنجوێنی)

دەستەی نووسەران:

د.سالار باسیرە — سەردار ستار

بەیان عەلی — نەجیبە قەرەداخی

کامەران گوڵپی — کوردۆ شوانی

راوێژکاری یاسایی:

پارێزەر هیلال ئیبراهیم

ناونیشان: نوسینگەی سەرەکی: کوردستان. سلێمانی. گەڕەکی ئاشتی. باخی سەعید بەگ

پەیوەندیەکان لەڕێگەی سەرنووسەرەوە دەبن.
(٠٧٧٠٢٢٢٧٢٧٤)یان(٠٧٥٠١٥٣٩١٩٧)

azadi1@gmail.com

www.facebook.com/Azadi Komelge

تیراژ (١٠٠٠) دانە

نرخ (١٥٠٠) دینارە

لەسەرنووسەرەوە

بەهارێکی گەرم و باشوورێکی سارد

ڕۆژهەڵاتی ناوین لەناو کوڵانێک دایە و هەموو ئاراستەکان بەرەو ئەوەن کە وەک سەدەی رابردوو ڕۆژهەڵاتی ناوین بەمۆدێلی دەوڵەت – نەتەوە بەڕێوەناچێ، بۆیە دەبێ ئاراستەکەی بگۆڕدرێت، ئەمەش بۆتە هۆکار کە گۆڕانکاری دەستلێبەرنەدراوە، هەرچەندە دەوڵەتی داگیرکەری تورک و شۆڤینیزمی عەرەبی بە پێشەنگایەتی گرووپە توندڕەوەکانی »داعش و نەسرە« و شۆڤێنزمی یان ئێرانیزم نایانەوێ و ڕێگرن لەبەردەم ئەوەی کە کورد لەم سەدەیەدا ڕۆڵی پێشەنگایەتی بۆ قۆناخ بگێڕێت، لەسەر ئەو بنەمایەشە لەباکور و ڕۆژئاوای کوردستان ڕووبەڕووی شەڕێکی دژوار بۆتەوە.

سەرەڕایی هێرش و ڕێگریەکانی نەیاران، بەڵام تێکۆشانی ئازادیخوانەی گەلی کورد لەم بەهارە لەهەڵمەتێکی بەتینە و هەموو کەسێکی لەدۆست و دوژمن سەرسام کرد، لە٣/١٧ ڕاگەیاندنی فیدرالیزمی ڕۆژئاوای کوردستان و باکوری سوریا، مژدەی بەهارێکی گەرم و بە بەرەکەتی بۆ هێناین، پیلانی نەیارانی پووچەڵ کردەوە کەدەیانویست کوردانی ئازادیخواز و شۆرشگێڕ بەشداری کۆبوونەوە جنێف٣ نەکەن و ئیدارەی خۆبەڕێوەبەری دیموکراتیانەی ڕۆژئاوای کوردستان لەدەرەوەی پرۆسەکە بەهێڵن، بەڵام یەکەم گۆڕانکاری و دەسکەوت و هەوڵی نوێخوازی کوردان و دۆستە دیموکرات و شۆرشگێڕەکان لە ڕۆژئاواوە هات، وەک چۆن لە ڕۆژی ١٩ی تەموزی ٢٠١١ بەشۆڕشێکی دیموکراتیانە موژدەبەخشی کردین، لەوکاتەوە تا ئەمرۆ هەنگاوە پێشکەوتنخواز و دیموکراتەکانی بەرهەم و مژدەی سەرکەوتنی نوێمان پێ رادەگێنێ.

باکوری کوردستان کە دەوڵەتی داگیرکەری تورک ڕووبەڕووی شەڕێکی نەخوازراوی کردۆتەوە، زستانێکی سەخت و دژواری تێپەڕاند و شەهید و قوربانیەکی زۆریدا، چونکە لەشۆرشی باکوردا بەو ڕێژەیە شەهید و قوربانی لەشەڕی ناوشاردا جاری یەکەم بوو، ڕاستە خەڵکی باکوری کوردستان خۆبەڕێوەبەرایەتی دیموکراتیان ڕاگەیاندووە ئەنجومەن و هێزی خۆپاراستن و ئاسایشیان پێک هێناوە، بەڵام دەوڵەتی داگیرکەری تورک بەسەرۆکایەتی ئەردۆغان و ئەکەپە، وەک چۆن ئیسرائیل هێرشی کردۆتە سەر خەڵکی فەلەستین، یان بەهەمان هێرشەکانی چەتەکانی داعش بۆسەر کوبانێ و ڕۆژئاوا، هێرشی کردۆتە سەر شارەکانی باکوری کوردستان، بەتایبەت شارەکانی وەک جزیر، سلۆپی، سووری ئامەد، هەزەخ و دێرک و شاروشارۆچکەکانی تر، زستانی سەخت و بەستەڵەکی باکوریان بەئەرەق و خوێن گەرم کردو دوژمنیان سەرسام کرد. ئیدی لەباکور دەمێکە بەهاری گەرم دەستی پێکردوە، ئیدی چیتر یەکینەکانی پاراستنی سڤیل «یەپەسە« لە ڕووبەڕووبوونەوەی چەتەکانی کۆشکی ئەردۆغان بەتەنهانین، لەگەڵ جەماوەری ڕێکخراو و گیان لەسەردەست، گەریلاش هەڵمەتی بەهاری دەست پێکردوە، بینیمان موراد قەرەیلان فارمەنداری ناوەندی هێزەکانی پاراستنی گەل، فەرمانی بەجوڵاندنی هێزەکانی گەریلا کرد بۆناوەوەی باکوری کوردستان، لەباکوری کوردستان ساڵی ٢٠١٦ بەساڵی یەکلاکەرەوە بەناو دەکرێ، بەهار لەهاوین گەرمترەو گەڕانەوەش بۆ دواوە لەمەحاڵ ئەچێ.

باشووری کوردستان، سەردەمێک بەناوەندی گۆڕانکاریەکان پێناسە ئەکرا و بانگێشە ئەکرا کە دەبێ ڕۆژهەڵاتی ناوین چاوی لێ بکا، بەڵام زۆری نەبرد بەهاری باشور بووە پایز، بەهاری ئەمساڵیشی لەهەموو بەهارەکان خراپترە.

ناتوانین بیشارینەوە کە ستراتیژی سیاسی و ئابووری و ئیداری باشووری کوردستان هەرەسی هێناوە، چونکە ئەوانەی خۆیان بەدامەزێنەری ئەو مۆدێلە دادەنێن ئێستا لەدژی دەوەستنەوە، نمونەی سەرۆکایەتی هەرێم و بەسەرچوون و چەقبەستبوونی و بوونە هۆکاری قەیران و گێژاو، زۆر کەس و لایەن چاوەڕێبوون لەم بەهارە گۆڕانکاری ڕوویدا و باشووریش وەک ڕۆژئاوا و باکور مژدە بداتە هاوڵاتیانی کوردستان، لەباشوور بەهارێکی ساردە، یەکەم هەواڵیش بەشداری پێنەکردنی هێزی پێشمەرگەیە لە ئۆپەراسیۆنی ڕزگارکردنی موسل، وەک دیار دەبێ عەبادی سزای بارزانی دەدات لەسەر بانگهێشت کردنی سوپای دەوڵەتی تورک بۆ باشیک و گوایە بەشداری پرۆسەی ئازاد کردنی موسل دەکەن، « ئەو موسلەی خۆیان رادەستی داعشیان کرد»، لەئێستا نە سوپای تورک و نە هێزی پێشمەرگەی سەربەبارزانی بەشداری ئازاد کردنەوەی موسلیان پێناکرێت !!!!، « لەباشور تەنها یەکینەکانی بەرخودانی شەنگال – یەبەشە- بە فەرمی بەشدارن لە ئۆپەراسیۆنی ئازاد کردنی موسل» لەلایەکیتر، لەحکومەتە تەکنۆکراتیەکەی عەبادی دیسان هێزە سیاسیە کوردیەکان لەبەغدا لەدەرەوەی پرۆسەکە مانەوە، عەبادی پێ گووتن «ئەگەر ئێوە ئامادەنەبن بەشداری حکومەتەکەم بکەن کورد هەیە بەشداری دەکات»، ئەمەو پرسی نەوت و دۆسیەیی مووچە و کاری ئاوەدانکردنەوەو خزمەتگوزاریەکان هەموویان ئەو دۆسیانەنن تۆزیان لەسەر نیشتووە، هەموو سیناریۆ و پلان و دانوستانەکانی حیزبە سیاسیە دەسەڵاتدارەکان لەبێ هیوای شتێکیتری لێ ناڕوێت، کورد گووتنەی «بەڵێنەکانیان لەسەر سەهۆڵ ئەنوسن».

ئەمەش بۆتە هۆکار بڵێین بەهاری گەرم لە ڕۆژئاواو باکورە، بەڵام بەداخەوە بەهارێکی سارد و دڵشکاو لەباشوری کوردستانە.

پەکەکە، ئەمەریکا و روسیا سێ فاکتەری بەهێز

سێ فیگەری بە هێز لە هاوکێشەی رۆژهەلاتی ناوین
پەکەکە، ئەمەریکا و روسیا، لە جیاتی تیرۆر

نیاز حامید

ئەمەریکا لە ئۆلبرایتەوە بۆ جۆنکێری، عێراق لە سەددامەوە بۆ عەبادی، پەکەکە لە رێکخراوێکی سەربازی سیاسی بۆریکخراوێکی دامەزراوەیی گەورەی جەماوەریی.
چارەسەری لە پایتەختی داگیرکارانەوە نایەت، لەوێدا تەنها شەڕ، فەرمانی کورد کوشتن، ئەنفال، دووبەرەکی. هەر لایەک خۆی لەو راستییە بدزێتەوە دەست لەگەڵ داگیرکارنی کوردستان تێکەڵ بکات، ئاشبەتال و شکستی تووش دێت..با یەکێ پێمان بلێت، ئەوەی روودەدات، لە باشور، دەرئەنجامی ئەو دەست تێکەڵکردنە نییە؟!.

هەمووومان رۆلی مادلین ئۆلبرایت ئەو ژنە رووسورەمان لە بیرە کە چۆن بە پەنجەی بە تالەبانی وبارزانی وت، ئادەی پێکوەرن، دەستبخەنە ناودەست. کۆتایی بە شەر و شۆڕی فیزیکی کوردی - کوردی هێنا، لێ نەیتواٚنی دەستی داگیرکارانی کوردستان قوت بکات، نەشیتوانی ئەو دوو حزبە سەربەخۆ بکات، جونکە ئەرکی ئەو، راوەستانی خوێن بوو، ئەوەی دیکە دەبوو سەرکردایەتییەکان ئەقڵیان پێدا بشکابایە، بەلاّم ئەوە رووی نەدا، بۆیە ماڵوێرانی، ئێستاش بەرۆکی گرتوین. دوو حزب، دوو هێزی چەکدار، دوو ئەجندای جیاواز، دوو داگیرکاری جیاواز (دیارە جیاواز لە مامەڵەی تەکتیکی، ئەگینا لە ستراتیژ هاوبەشن).

ئەم شەرەی باشور، تەواو نەبوو . لە غیابی ئیرادەی سەربەخۆ، بە پیلانی تورکیا بۆ دووەمین جار و سێیەمین جار، پارتی و یەکێتی شەرێکی دیکەی مالویرانیان تووشی کورد کرد، ئەویش شەڕ، دژی گەریلا.

ئێستاش شەڕی داعش تەواو نابێت، تورکیا

پیلانی شەری کورد بە کورد ئامادە دەکات. ئەوانە ڕێگری لەو شەرە دەکەن، سێ کارەکتەری گرنگن، ئەمەریکا، پەکەکە و خەڵکی کوردستان.

«ئەم هەڵویستەی دامەزراوەیەکی ئاوا، گرنگە، تورکیا باش دەزانێت سەنگی ئەوەندە نەماوە»

ئەوانەی شەریش دەخوازن، ئەوانەن کە بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ ئەردۆگان هەیە و ناتوانن لە ژێر تۆڕی ئەجندایی دژە مرۆیی و دژ بە کورد، دەربچن.

هافنگتون پۆست- ستانلی وایس، نوسیویەتی ئیدی دەبێت تورکیا لە ناتۆ دەربکرێت، قەوارەیەکی سیاسی بۆ کوردان دابمەزرێنرێت ببی بە ئەلتەرناتیڤی تورکیا بۆ ئەمەریکا.

ئەم هەلویستەی دامەزراوەیەکی ئاوا، گرنگە، تورکیا باش دەزانێت سەنگی ئەوەندە نەماوە بەتایبەتی دوای پشتیوانیکردنی لە تیرۆریزمی ئیسلامی، حالی حازر بۆ لێدانی تورکیا ئەوروپا دەیەوێت ئیخوان المسلمین بخاتە لیستی تیرۆرەوە، کە لێدانێکی توند دەبیت لە خودی تورکیا، دەستکەوتێکی گەورەش دەبیت بۆ گەلی کورد.

لە بوونی ئەو هەموو گۆرانکاریانە، ئەمەریکا چیدیکە ڕێگا نادات لە باشور شەری کورد بە کورد رووبدات، بە عێراقەوە ماندووبووە، قوربانی داوە، ڕێگا نادات شەرێکی نێوان کوردان بقەومێت، بەتایبەتی ئیستا گەریلا و شەرڤان لە بەرەی هەرە پیشەوەی شەرن لە دژی تیرۆر، ئەمە سەرباری بوونیان لە پلانی ئازادکردنی موسڵ، کاریگەر و رۆڵی گرنگیان دەبێت.

«باشوری کوردستان، پێویستە فشار بخەنە سەر ئەو دەسەڵاتە و ڕێگانەدەن شەرێکی مالوێرانی تووشی بکاتن»

ئێستا شەرڤانان، شەریکی ئەمەریکان بۆ شەر دژی داعش و تیرۆری ئیسلامی (واشنتۆن پۆست).

دەمێنیتەوە، رۆڵی پەکەکە، پەکەکە وەک پرینسیپ دژی شەری کورد بەکوردە، ئەو هەلاّنەی کە ناوەراستی نۆدەکان روویاندا، دەبوو خۆ لەو شەرانە بپارێزیت بە هەر نرخیک بوایە، ئێستاش دەبێت ڕێگە نەدات مەرامی تورکیا لە هەڵگیرساندنی شەری براکان بچێتەسەر.

«سەیری بەغدا بکەن، سەدان هەزار کەس دێنە سەرجادە»

رۆڵی خەڵکی باشوری کوردستان، پێویستە فشار بخەنە سەر ئەو دەسەلاتە و ڕێگانەدەن شەرێکی مالوێرانی تووشی بکاتن، بەلکو ئەو دەسەلاتە ناچار بکات ئەوەی دزیویانە و تالانیان کردووە بیگەڕیننەوە، خەلکی لە نیوان کوشتن بە برسێتی و کوشتن بە گوللە لە شەری براکان، هیچیان هەڵنەبژێریت بەڵکو داوا لەو دەسەلاتە فاشیلە بکات، هەرچی زووە ئەو دەیەها ملیار دۆلارەی دزیویانە بیگەڕێننەوە و لە برسێتیی رزگاری بیت، با گەرانەوە بۆ ناوەند ببێ بە دروشم، چونکە بە گەرانەوە بۆ ناوەند، رۆڵی تورکیا کەم دەبێت، زیاتر نزیک دەبینەوە لە بریاری سیاسی سەربەخۆ.

سەیری بەغدا بکەن، سەدان هەزار کەس دێنە سەرجادە، بۆ داواکردنی مافی رەوایان، کەچی لە هەولێر و ئەنقەرە بە گولە و گرتن و ئەشکەنجەدان وەلام دەدرێتەوە، جا بۆیە گەرانەوەمان بۆ بەغدادێکی لاواز، زۆر باشترە لە رژێمێکی تیرۆریستی ئیسلامی

لە ئەنقەرە، کە هەموو پلانی دژایەتیکردنی کوردە.

بۆچی بۆ گۆڕینی سیستەمی حوکمرانی بۆ فیدرالی لە سوریا، دەوڵەتە ئیقلیمی و هێزە لۆکاڵییە کوردییەکان ترسیان لێ نیشتووە؟!. بەرپرسە بالاکانی روسیا لە سێرجی لاڤرۆڤ و بۆغدانوف و ئەوانی دیکە، بێ دوو دلی، چارەسەری فیدرالی بۆ سیستەمی حوکمرانی بە باشترین چارەسەر بۆ سوریایەکی موستەقیر و ئارام دەبینن. ئەمەریکاش بە هەمان شێوە، بەڵام زیاتر ئەمەریکا لە دەربرینی ئەو جۆرە سیستەمە دەیانەوێت خاتری تورکیا بگرن، ئەگینا ئەمەریکا بۆخۆی سیستەمێکی فیدرالی، لەگەڵ ئەو جۆرە سیستەمەدایە.

«داعش خۆی بۆ تێکدانی سایکس پیکۆ بوو»

چاودێرانێکی زۆر لە میدیا جیاجیاکانی دنیایێ باس لە رێککەوتنێکی ناجاردراو لە نێوان ئەمەریکا و روسیا دەکەن، کە شوێنی ریکەوتنی مستەر سایکس و مسیۆ پیکۆت دەگرێتەوە، هیچ دوور نییە ئەم رێککەوتنە ناوبنرێت «لاڤرۆڤ-کێری».

سێ هێز لە ناوچەکە، کاران، جێگای هەرەلەپێشی شەری داعش دەگرن، کە بریتین ، لە روسیا و ئەمەریکا و تەڤگەری ئازادی کورد، ئەم سێ فیگەرە، گەورەن، هەریەکەو ئەرکێکی گەورەی هەیە، جێبەجێی دەکات.

داعش خۆی بۆ تێکدانی سایکس پیکۆ بوو، بە نوێنەرایەتی تورکیا و سعودیە و قەتەر، بۆ سەرلەنوێ رەسمکردنەوەی نەخشەی ناوچەکە وەک بۆ خۆیان دەیانەویست، دیارە فاکتەری ووزە، فاکتەری هەرە لە پێشی ئەو نەخشە گۆڕینەیە بوو، ئەمە سەرباری کەمکردنەوەی هەژمونی ئێران لە ناوچەکە . رەنگە بۆ وتارێکی کورتی ئاوا، ناکرێت باس لە هەردوو فاکتەری پاڵپێوەنەری ئەو سێ دەوڵەتە بکەین، لێ بەلێ ئەو گۆڕینەی لە نەخشەکە کە دەیانویست لە عێراق و سوریا لەسەردەستی داعش جێبەجێی بکەن شکستی هێنا، یا دەکریت بڵێین لە رێگای شکستی یەکجارەکیدایە.

«دێینەوە سەر باسی مۆدیلی فیدرالیی بۆ سوریا»

ئەو نەخشە، تێکی نەدەکردەوە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا و روسیا، دیارە لەگەڵ دۆزی رەوای کوردیش هەرگیز تێکی نەدەکردەوە، رەنگە ئەگەر سەری بگرتایە، نەخشەی کوردستان بە جۆرێکی دیکە رەسمدەکرایەوە، ئەمجارە بۆ ٦ پارچە یا ٨ پارچەی دیکەی لێدەکرا و، دەدرا دەست سونەی عارەب و هەروەها تورکیا، شەریتیکی ئەمنی سەربازی لە هێزە وابەستەو بەکرێگیراوەکان لە کورد دەبونە پاسەوانی ئەو هەرێمە سوننییە تازە ئاوابووە، بۆ ئەوەی لە بەردەوامی رۆیشتنی غاز و نەوت رۆلی سەرەکی ببینن و بەرامبەر هەژموونی ئێرانیش وەک پۆلیسێک حازر بەدەست بن، بە کورتی ئەگەر ئەو نەخشە سەری بگرتایە، کورد و گەلانی میزۆپۆتامیا، دەکەوتنە بەر سیستەمێکی داگیرکاری تازەوە. دەکرێت ئەو ئیتفاقەی نێوان تورکیا و سعودیە وقەتەر دوای سایکس پیکۆی ناوبنیین.

کەواتە لە سەر ئەرز ئەو هێزەی دژی ئەو ئیتفاقییە هەرێمییە وەستایەوە، تەڤگەری ئازادی بوو، کە تێک دەکاتەوە بەرژەوەندییەکانی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا و روسیا، یا بڵێین ئیتفاقییەی لافرۆڤ-کێری.

بەڵگەشمان بۆ ئەوە، مامەڵەی هەر دولا لەگەڵ تەڤگەری ئازادی لە رۆژئاوا، کە ئەم مامەڵەکردنە، دەوڵەت ئیقلیمیەکانی بە ئێرانیشەوە تووشی شۆک کردووە.

ڕەنگــە ئیســتا کاتــی ئــەوە نەبێــت باســی کێشمەکێشـێکی تونـدی روسـیا لەگـەڵ ئێران بکـەم، بــەڵام ئارگۆمێنتــی زۆر بەهێــز هەیــە دەتوانیــن لــە شــرۆڤەیەکی ســەربەخۆدا، تاوتوێــی بکەیــن.

«مۆدێلی فیدرالیٚ، ئاسایش و ئارامی بۆ گەلانی سوریا دەهێنێت»

دێینــەوە ســەر باســی مۆدیلــی فیدرالیــی بــۆ ســوریا، ئــەو هێــزە گــەورە و کاریگەرانــەی کــە پشــتیوانی بــۆ ئــەو مۆدێلــە کۆدەکەنــەوە، هەرسـیٚ فیگـەری بـە هێـزە، ئەمەریـکا، روسـیا و کــوردە، کــە ئەمــە بــە دورســتکردنی چەنــد هەرێمێـک لـە سـوریایەکی فیدرالـیٚ ناناوەنـدی، مەرامگەلێـک دەپێکێـت، کـە دەکرێـت لـە چەنـد خالیـک کورتـی بکەینـەوە:

١- مۆدێلــی فیدرالــیٚ، ئاســایش و ئارامــی بــۆ گەلانــی ســوریا دەهێنێــت و قۆناخــی شــۆڤینی عارەبــی و تونــدرەوەی و فاشیســتیەتی ئیســلامی لاوازدەکات.

٢- رۆژئــاوای کوردســتان، کــە ئێســتا لەوێــدا بینــای دەوڵــەت دەکرێــت، تــا ســەر دەریــا درێژدەبێتــەوە، تورکیــا بەتــەواوی لــە جیهانــی عــارەب دادەبڕێنێت، چونکــە تورکیــای ئــەردۆگان، مەترســییە لەســەر بەرژەوەندییەکانــی ئەمەریــکا و ئیســرائیل دواتریــش روســیا.

٣- روسـیا ، بـاش دەزانێـت ئیـدی رژێمی بەشـار هەرگیـز ناگەڕێتـەوە دۆخـی جارانـی، بـۆ ئـەوەی بتوانێـت کۆنتڕۆڵـیٚ چاوگـەکان غاز و نـەوت بکات لـە ناوچەکـە پێویسـتی بـە مۆدێلێکـی فیدرالـی هەیـە، عەلەوییـەکان سـەر دەریـا، کوردیـش لـە باشـوری تورکیـا، هاوکێشـەیەک دێتـە کایـەوە کــە ئیــدی قەتــەر بــۆ ســاغکردنەوەی غــازی سروشـتی خـۆی دەبێـت، ئەلتەرناتیفـی قـورس بدۆزێتـەوە کـە هیچـی لـە بەرژەوەنـدی ئـەودا نابێــت، ئەمــە ســەرباری رەوشــی ناوخــۆی سـعودیە، کـە رەنگـە تـا زۆر کەمتر لـە ١٠ سـاڵی دیکــە لەبــەردەم گۆڕانــکاری جــددی دابێــت، پارچەپارچەبوونـی، وەک تۆمـاس فرێدمانیـش لـە نوسـێنێکی سـەرەتای دوو هـەزارەکان ئامـاژەی پێـداوە .نامەوێـت زۆر تەفسـیری بدەمـیٚ، لـیٚ گۆڕانــکاری گــەروە لــە باکــوری کوردســتانیش لــە رێگادایــە، خۆســەری دیموکراتــی ئەگــەر قوربانیشـی بوێـت، لـیٚ گـەل بـە ئیسـرارە.

٤-رۆڵــیٚ ئەمەریــکا و روســیا، پەیوەســت بــە قەفقاســیا و ئۆکرانیـا و نـاو تورکیـا و تەنانـەت ئەوروپــاش، وا دەخوازێــت، هەریەکــە لەگــەڵ یــەک، ئەوراقــەکان بــۆ یەکــدی بخەنــەڕوو.

هەریەکــەو لــەو خالانــە دەتوانیــن قســەو گفتوگــۆی زۆری لەســەر بکەیــن، لــیٚ لــە پۆســتیکی فیســبووک، زۆریــم لەخــۆم کــردووە تــا کورتــی بکەمــەوە.

«ئەردۆگان شکستی خواردووە»

شـتیک ماوە، دەرهەق بە باشـور بڵێین: نەبوونی روئیـای سیاسـی لـە نـاو حزبـە سیاسـییەکان، دەبینرێــن رۆژ بــە دوای رۆژ بچــووک دەبنــەوە، بچــووک بوونەوەشــیان راکردنــە بــەدوای دوو دەوڵەتـی داگیـرکار، کـە هیـچ خێـری بـۆ کـورد نییـە، کاریگەریشـیان لەسـەر ئاسـتی جیهانـی، ئەوەنـدە نەمـاوە.

قســەیەکی ئۆبامــا دەمەوێــت کــە دوێنــیٚ ســەبارەت بــە ئــەردۆگان کردوویەتــی وەبیربهێنمــەوە کاتــیٚ دەڵێــت: ئــەردۆگان شکســتی خــواردووە، کەواتــە ئەوانــەی بــە بچووکــی بــەدوای ئەردۆگانــەوە رادەکــەن، دەبێــت چتــۆ سیاســەتی شکســتخواردویان بەرهــەم هێنابێــت.؟!

- پلانــە ســتراتیژییەکانی ئەمەریــکا و روســیا لـە رۆژهەلاتـی ناویـن، چۆنیەتـی مامەلەکردنیـان لەگـەڵ هێـزە هەریمییـەکان و لۆکالییـەکان..

سەرەتا سەبارەت بە ئەمەریکا:

لــە ووڵســتری جۆرنــاڵ وتارێــک بلاوکراوەتــەوە سـەبارەت بـە ئـەدای ئۆبامـا بـە بـەراورد لەگەڵ جـۆرج بـۆش. گەیشـتۆتە ئەوخاڵـەی کـە خاڵێکـی هێجگار زۆر هاوبەشـیان هەیـە. لـە دوو شـەر و ناکۆکـی ناوخۆیـی بەڵـکان و سـوریا. بەڵـکان لـە زەمەنـی جـۆرج بۆشـدا و سـوریا لـە زەمەنـی ئۆبامـادا. خاڵـە هاوبەشـەکە لەوەدایـە. ئەمەریکا لــە هەردووحاڵــەت لــە ســەرەتادا تەدەخولــی نەکـرد. تـا قەسـابخانەی مەترسـیدار تیایانـدا رووی نـەدا. جێمـس بێکـر ئـەوێ ڕۆژێ دەیگـوت: هیـچ سـەگێکمان لـە بەڵـکان نییـە.

«پێشتر قاعیدە ئیستاش داعش»

هــەردوای ئــەوە ناکۆکیــەکان بــە دەوڵەتــە ئیقلیمییــەکان گەیشــتە ئاســتەنگ. هەریەکــەو بــە جۆرێــک ئاگــری شــەرەکەی خــۆش دەکــرد. ناچــار ئەمەریــکا تەدەخولــی کــرد.

لـە وتاری حاڵەتـی یەکێتـی ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمەریکا لـە ٢٠١٦/١/١٣ ئۆباما وتی: پێشـتر قاعیدە ئیسـتاش داعـش مەترسـی گـەورەن بـۆ سـەر ئەمەریـکا. بـەڵام مەترسـی نییـە لـە بوونمـان. ئـەم خاڵـە گرنگـە. خاڵـی دووەمـی گرنـگ وتـی: ئێمــە بەشـداری فیعلـی قەلاچۆکردنـی داعـش دەکەیـن بـە پشـتیوانیکردنی هاوپەیمانەکانمان لەســەر ئــەرز. ئیمــە ســەرباز نانێریــن. خاڵــی ســێیەم کــە دیســان گرنگــە بــەلای ئێمــەوە وتــی: ئێمــە کــە گەورەتریــن هێــزی ســەربازین لـە دنیـادا. ئـەوە ئـەو مانایـە ناگەیەنێـت ببیـن بـە پۆلیـس بـۆ سـەر دەولەتانـی دیکـەوە.

ئـەم خاڵانـەی کـە ئۆبامـا لـە تـەک دەیـان خاڵـی گرنــگ کــە باســی لێوەکــرد. نەخشــە رێــگای ســتراتیژین دوای خۆشــی دەبێــت بــەردەوام بێــت. ئەگــەر دیموکراتەکانیــش بیبەنــەوە بــە باشــتری جێبەجــێ دەکــەن. خــۆ ئەگــەر کۆمارییەکانیــش بیبەنــەوە و ســەرۆکایەتی ئەمەریــکا بەدەســتبهێنن. لــەو چوارچێــوە بــە شــێوازی جیاجیــا دەجوڵێنــەوە.

ئەمەریــکا ئێســتا. بــێ گوێدانــە هێــزە هەرێمییــەکان. کــە جیــاوازی بونیــادی لــە نێــوان ئەجنــدەکان هەیــە. نایەوێــت وەک پێشــتر پســتیوانی لــە هێــزە هەرێمییــەکان بــکات بــۆ ســەرلەنوێ دارشــتنەوەی نەخشــەی سیاســی ناوچەکــە. بەڵکــو دەیەوێــت لەتــەک ئــەو هێــزە گــەورە و بەتوانایەنــە بمێنێتــەوە کــە لەســەر ئــەرز کاریگەرییــان هەیــە. لە ســوریا شــەرڤانانی کــورد. یەپەگــە ویەپــەژە. و لــە ســوریاش هێزەکانــی ســوریای دیموکراســی.

دکتــۆر محمــود عبــاس لــە ئەمەریــکا لــە شــرۆڤەیەکی دروردرێــژدا نوســیویەتی. ئەمەریکا لــە ســایەی بــراوەی هــەر حزبێــک بێــت بــۆ ســەرۆک کۆمــاری. پێویســتی بــە کــورد هەیــە. چونکــە کــورد توانــی خــۆی ئیســپات بــکات کــە هێزێکــە بەرامبــەر تیرۆریســتان دۆران ناناســێت. ئەمەریــکا نایەوێــت هێــز بنێرێــت بەڵکــو تەنهــا بنکــەی ســەربازی گــەورە دروســتدەکات و راوێــژکار و شــارەزایان بــۆ ناوچەکــە دەنێرێــت. درێــژەی دەداتــێ و دەڵێــت: کاندیــدە بەهێزەکــەی کۆمارییــەکان. ترامــپ. ئەویــش بــێ دوودڵــێ وتــی کاردەکەیــن لــە پشــتیوانیکردنی کــوردەکان.

کەواتــە ســتراتیژی ئەمەریــکا لــە ناوچەکــە. کارکــردن دەبێــت لەگــەڵ کــورد وەک هاوپەیمــان بۆ ســەرلەنوێ دارشــتنەوەی نەخشــەی ناوچەکە لــە چوارچێــوەی ســنورەکانی ســایکس-پیکۆ. تــا ماوەیــەک بەبــێ دەســتکاریکردن.

«هەرچی سەبارەت بە روسیایە. کێشەکە زۆر لەوە ئاڵۆزترە کە مرۆڤ پێشبینی دەکات»

هەرچــی ســەبارەت بــە روســیایە. کێشــەکە زۆر لەوە ئاڵۆزترە کە مرۆڤ پێشــبینی دەکات. روسـیا جیۆپۆلیتیکــی و فاکتــەری ئابــوری بەســتراوەتەوە بــە ســەرلەنوێ رەســمکردنەوەی رۆژهەلاتــی

ناوین، بە مەرجی هێزە ئیقلیمییەکان ڕۆڵیان لاواز بێت، کاریگەریان کەم بێتەوە و نەتوانن سەر لەبەرملی ڕوسیا بنێن.

بۆ ئەمەریکا ئەگەر داعش مەترسی لە سەربوونی نەبێت، بەلام بۆ ڕوسیا مەترسی جددی لەسەر بوونی هەیە، ڕوسیا ئەو ڕاستییە باش دەزانێت دوای تەواوبوونی سوریا و داگیرکردنی لە لایەن هێزە ئیسلامییە توندرەوە فاندەمێنتالەکان، نۆرەی ئەویش دێت، تورکیا و قەتەر وەک دوو هێزی پشتیوانی لە داعش، بۆ کەمکردنەوەی کاریگەری هەژموونی ڕوسیا لەسەر بازاری غاز، بەهاسانی دەتوانن پاش سەرکەوتنیان لە سوریا، ئایندەی تاریک بکەن، ئەویش لەلایەک:

«(ڕۆڵی ڕوسیا لە قەفقاسیا)، دوو کێشەی هەیە»

١- بۆری گواستنەوەی غاز لە قەتەرەوە بۆ باکوری سوریا (ڕۆژئاڤای کوردستان) لەوێشەوە بۆ تورکیا ئینجا ئەوروپا، کە کولفەی گواستنەوەی بۆ ٪٥٠ دێنێتەخوارەوە.
٢- دەتوانن بە گواستنەوەی چالاکییەکانی تیرۆریستانی داعش بۆ ناو ڕوسیا و کۆمارەکانی سۆڤیەتی پێشوو، نائارامی دورست بکەن بۆ ڕەوشی سیاسی و ئابوری و تەنانەت گواستنەوەی غازی ڕوسیا بۆ ئەوروپا.

وەک لە ڕاپۆرتێکی شرۆڤەیی جیپۆلۆتێکی (STRATFOR) هاتووە ڕوسیا، بەناوی(ڕۆڵی ڕوسیا لە قەفقاسیا)، دوو کێشەی هەیە، لە ڕۆژئاوای ئۆکرانیا لە ڕۆژهەلاتی ناوینیشدا سوریا، هەردولا بۆی گرنگی ستراتیژی هەیە بۆیە کارو و خەباتی لەو پیناوەدا دەکات.

لە دامێنی جیوپۆلۆتیکی خۆیدا، قەفقاسیا بۆی گرنگە، دەیەوێت ڕۆڵ و دەسەلاتی تیدا بە هێز بکات، لەوێوە دەتوانێت کاریگەری لەسەر ئۆکرانیا و سوریا دابنێت و دەتوانێت لەگەڵ ئەمەریکا وەک شەریکێک بۆ ئیستقرار و ئاسایشی جیهان هەوڵبدات، دیارە هەمووی لەدوا دەرئەنجامدا، لە بەرژەوەندی دوور مەودای ڕوسیا دەشکێتەوە.

«ڕوسیا بڕی ٢٠٠ ملیۆن دۆلاری وەک قەرز دا بە ئەرمینیا»

کارەکتەرە سەرکییەکانی قەففاسیا کە ڕوسیا کاریان لەسەردەکات، ناکۆکی زۆریان لە نێواندا هەیە، بەرژەوەندی جیاوازیشیان هەیە، ئەرمینیا و ئازەربێجان، جۆرجیا و ئێران و دیارە تورکیاش کاریگەری خۆی هەیە.

لەم ماوەیەدا ئیتفاقیەی نێوان جۆرجیا و ئازەربێجان بۆ پێدانی غاز لەلایەن دووەمەوە ئیمزاکرا، کە ئەمە نیگەرانی ڕوسیای لێکەوتەوە، لێ جۆرجیا گرێبەستەکەی لەگەڵ ڕوسیا هەڵنەوەشاندەوە.

ڕوسیا بڕی ٢٠٠ ملیۆن دۆلاری وەک قەرز دا بە ئەرمینای بۆ نوێکردنەوەی سوپاکەی و هەروەها کاردەکات بۆ زیادکردنی ژمارەی ئەو ٥٠٠٠ سەربازە ڕوسییەی کە لە ئەرمینیا هەیە کە وەک دەزانرێت، پەیوەندییەکانی ئەرمینیا و تورکیا لەوپەری خراپیدایە، تۆکمەکردنی هیزی سەربازی ئەرمینیا و زیادکردنی تەواجدی سەربازی ڕوسیا هەم تورکیای زۆر نیگەرانکردووە و هەمیش ئازەربێجان ئەو دوژمنە تەقلیدییەی کە لەسەر ناوچەی ناگۆرنی کەرەباخ لە سەرەتای نۆدەکانی سەدەی ڕابوردوو هاتەدی.

«وا دەبینریت کە ڕوسیا هاوپەیمانی ستراتیژی ئێرانە»

دیارە ڕاپۆرتەکە دوردوودرێژە لێ دەمەوێت بگەمە ئەو خالەی کە پەیوەندییەکانی ئێران وتورکیا لەگەڵ ڕوسیا چی لێدێت.

وا دەبینریت کە روسیا هاوپەیمانی ستراتیژی ئێرانە، کە ئەمە راست نییە، چونکە بۆ روسیا و ئێرانیش، جیوپۆلیتیکی ناوچەکە و فاکتەری ئابوری دوو خاڵی گرنگن، لەوەدا ناکۆکن، تەنانەت ئەگەر لە هەندێ مەقتەعی زەمەنی لەسەر سوریا کۆکبن، لێ هەرزوو ئەو کۆکییە دەبێتە سەراب.

جاردانی روسیا بۆ بە فیدرالکردنی مۆدێلی سیستەمی حوکمرانی سوریا، ئاخوندەکانی ئێرانی خستە دلەراوکێ وئەو مۆدێلە بەخەتەر لەسەر خۆشی دادەنێت، بۆیە نزیکبوونەوەی ئێران و تورکیا لەسەر ئەو خالەیە. لەوەش زیاتر لەسەر پرسی کوردە، ئێران وەک داگیرکارێکی فاشست، چاوی بە پێشکەوتنەکانی رۆژئاڤای کوردستان هەڵنایەت، دەیەوێت سنورداری بکات، زۆر پێخۆشحالدەبێت بە تەسریحەکانی ئەردۆگان و داودئۆغلو، بۆیەش ئیمرۆ داودئۆغلو وتی: ئێمە لەسەر زۆرخال لەگەڵ ئێران لەمەر سوریا پێکهاتوین. کە بەمەزەندەی زۆریک لە چاودێرانەوە، فیدرالیەت و هەرێمی رۆژئاڤای کوردستان ئەو خالەیە لەسەر پێکهاتوون. کێشانەوەی بەشێک لە هێزەکانی روسیا لە سوریا بەو کتوپرییە، نامەیەکە بۆ سوریا و ئینجا ئێران، پێیان دەلێت: کارکردن لەدەرەوەی ئەجندای روسیا ، دەتاخەینەوە بەردەم گورگە هارەکە.

«کورد لە گەڵ گەلانی سوریا لە رۆژئاڤا، لە چوارچێوەی ستراتیژی ئەمەریکا و روسیادا جێدەگرن»

عەبدولباری عەتوان شرۆڤەیەکی بە پێزی دەرهەق ئەم بابەتە کردووە.

ماوەتەوە بلێین: کورد لە گەڵ گەلانی سوریا لە رۆژئاڤا، لە چوارچیوەی ستراتیژی ئەمەریکا و روسیادا جێدەگرن، هەرچی تورکیا و ئێران و سعودیە و قەتەر ئەو رژێمە فاشست و تیرۆریستانە هەست بەو مەترسییە دەکەن، دوور نییە، چوونەپێشی ئەوئەجندایە، هاوپەیمانی شەرخوازان و تیرۆریستان ئیجاد ببێت.

«پاشکۆی دەوڵەتە فاشست و تیرۆریستەکانن»

سەبارەت بە باشوری کوردستان، هەروەک پێشوو باسمانکرد، دەتوانین بە نەبوو هەژماری بکەین، پاشکۆی پاشکۆیانن، پاشکۆی دەوڵەتە فاشست و تیرۆریستەکانن، خێر لەو دەسەلاتەی باشور کە لەسەر جوگرافیایەکی تەنگدان بۆ کوردان ئەستەمە هەبێت. ئەو دەسەلاتە دەبیتە کارگەی دوو بویەری گرنگ: یەکەمیان قەیرانی کوشندە بۆ خەڵکی، دووەمیشیان دەبێتە هاسانکاری بۆ لەشکری داگیرکاران، لەو دوو بەرهەم هیچی دیکەی لێ سەوزنابێت.

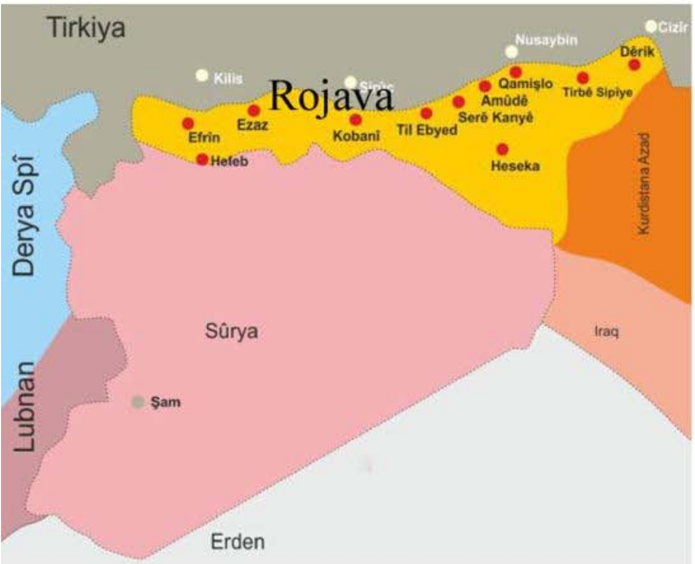

پایە شكاوەكانی سیستەمی سیاسی هەرێمی باشوری كوردستان

د.فایەق گوڵپی

گەلی كورد لە هەرێمی كوردستان چاوی بریوەتە سیستەمی سیاسی وڵاتانی لیبراڵ و داوا دەكات سیستەمی حوكمڕانی هەرێم وەك سیستەمی سیاسی ئەو وڵاتانە بێت، گرنگترین بنەماكانی سیستەمی سیاسی لیبراڵیزمی نوێی ئەوروپا بریتیە لە دەستور، یاسا، دادپەروەری كۆمەڵایەتی، هەڵبژاردنی پاك و ئازاد، دەستاودەستكردنی دەسەڵات، جیاكردنەوەی دەسەڵاتەكان، سەربەخۆیی ئابوری، سەربەخۆیی بڕیاری سیاسی، بچوككردنەوەی دەسەڵاتی حیزب، سوپا و هێزی ئاسایشی نیشتمانی.

بەڵام لە هەرێمی كوردستاندا سیستەمی حوكمڕانی زۆر لە سیستەمی وڵاتانی لیبراڵیزمی نوێوە دووره، دوای ٢٣ ساڵ حوكمڕانی دەسەڵاتدارانی هەرێم، تا دێت سیستەمی حوكمڕانی هەرێم لە پێوانەی دیموكراتی و یاسایی و دادپەروەری دوردەكەوێتەوە، لەم نوسینەدا هەوڵدەدەم هەندێك لە بنەماكانی سیستەمی حوكمڕانی هەرێمی كوردستان ئاماژە پێبدەم.

١. هەرێمی كوردستان دەستوری نیە

دەستور بریتیە لە بەڵگەی دانپێدانراوی دیاریكردنی پێوەندی نێوان حوكمڕانی و حوكمكراو، لە دەستوردا ماف و ئەركی دەسەڵاتداران و ماف و ئەركی تاك و پێكهاتەكانی گەل دیاریدەكرێت و سنوری بۆ دادەنرێت، لە دەستوردا مودێلی حوكمڕانی (پەرلەمانی یان سەرۆكایەتی یان تێكەڵ) وڵات دەستنیشاندەكرێت.

بەرپرسانی حیزبە دەسەڵاتدارەكانی هەرێم بە بەرنامە رێگربوون هەرێمی كوردستان ببێتە خاوەنی دەستور بۆ ئەوەی دەسەڵاتی بێسنوری سیاسی و ئابوری و ئیداریان هەبێت.

٢. حیزب رۆڵی سەرەكی هەیە لە دارشتنی سیاسەت و بەرێوەبردنی كاروباری وڵاتدا لە وڵاتانی لیبراڵ و دیموكراتدا حیزب تەنها لە كاتی هەڵمەتی هەڵبژاردندا چالاكی دەكات، بەرنامەی خۆی بۆ هەڵبژاردن ئاشكرا دەكات و كاندیدەكانی بە خەڵك دەناسێت و پرۆپاگەندەیان بۆ دەكات، دوای هەڵبژاردن حیزب دەچێتەوە قوناخی متبون تا هەڵبژاردنێكی تر. ئەگەر حیزب لە هەڵبژاردندا سەركەوتنی بە دەستهێنا، لە رێگەی پەرلەمان و حكومەتەوە بەرنامەكەی جێبەجێدەكت، ئەگەر شكستیهێنا خۆی ئامادە دەكات بۆ هەڵبژاردنێكی تر. بەلام لە هەرێمی كوردستاندا حیزب چالاكی هەمیشەیی و فراوانی هەیە، كاتێك لە هەڵبژاردندا سەردەكەوێت دەسەڵاتەكانی راپەراندن و یاسادانان و دادوەری دەخاتە ژێر ركێفی خۆی و یاسا پێشێلدەكات و خراپسازی دەكات.

«كۆمەڵگەی مەدەنی: ئەو بەشەی كۆمەڵگەیە كە بەرژەوەندی لە گۆرانكاریدایە و هەوڵی گۆرانكاری و چاكسازی دەدات»

ئەم دیاردەیە لە سیستەمی حوكمڕانی یەكێتی سۆڤیەتی جارانەوە بۆ كورد بەجێماوە، سۆسیالیست و كۆمونیستەكان وازیان لەو سیستەمە هێناوە، كەچی دەسەلاتدارانی هەرێم هێشتا كاری پێدەكەن.

٣. خۆسەپاندنی بنەماڵەو خێڵ بەسەر حیزب و حوكمڕانی هەرێمی كوردستاندا

لە هەرێمی كوردستاندا دەسەڵاتی سیاسی و بەرێوەبەرایەتی و توانای ئابوری لەسەر چەند بنەماڵەیەك تاپۆكراوە و سەرتاپای تری خەڵكی كوردستان لەو مافانە بێبەش كراوە، ئایدۆلۆجیای ئیسلامی و لیبراڵی و كۆمونیستی نەیانتوانی گەلی كورد لە هزری خێڵەكی دوربخاتەوە، ئومێد هەیە كە رێبازی هزری و سیاسی عەبدوللا ئوجئالان بتوانێت كۆمەڵگەی باشوری كوردستان لە كلتور و هزری خێڵەكی دوربخاتەوە.

٤. گەورەكردنی كۆمەڵگەی فەرمی(-حیزبی) و كۆمەڵگەی قەدەریەوە بچوككردنەوەی كۆمەڵگەی مەدەنی

بە گویرەی هەڵویست لە گەشەكردن و گۆرینی كۆمەڵگە، كۆمەڵگە دەكرێت بە سێ بەشەوە:

• كۆمەڵگەی مەدەنی: ئەو بەشەی كۆمەڵگەیە كە بەرژەوەندی لە گۆرانكاریدایە و هەوڵی گۆرانكاری و چاكسازی دەدات، ئەم بەشەی كۆمەڵگە بریتیە لە تاكە سەربەخۆكان، سەندیكاكان، رێكخراوە خێرخوازەكان و حیزبە سیاسیەكان، لە هەرێمی كوردستاندا سەندیكاو رێكخراوی كۆمەڵگەی مەدەنی و تاكی ئازاد لە لایەن دەسەڵاتەوە سەركوتكراوە

و داگیرکـراوە، حیزبـی سیاسـی لـە بەرنامـەی خـۆی دورخراوەتـەوە و کـراوە بـە مۆتەکـەی سەرسـنگی دەسـەڵاتەکانی حوکمڕانـی و کۆمەڵگـە.

• کۆمەڵگـەی فەرمـی : ئـەو بەشـەی کۆمەڵگەیـە کـە لـە دەسـەلاتدا بەرپـرس و فەرمانبـەرن و بەرژەوەدنیان لەگـەڵ دەسـەڵاتدایە، بەرژەوەندیـان لـە گۆرانکاریـدا نیـە و کار بـۆ مانـەوەی سیسـتەم دەکـەن، دەسـەلآتی هەرێمـی هەرچـی جوتیـار و کرێـکار و کەسایەتی هەبـو هەمـوی کـرد بـە موچەخـۆری حیـزب و حکومـەت بەوشـیوەیە کۆمەڵگـەی فەرمـی گەورەکـرد بـۆ ئـەوەی بـە خۆیـەوە گرێیبدا و بیکاتـە بەشـێکی خـۆی بـەڵام بـە هـۆی قەیرانـی ئابوری ئەمـرۆی کوردسـتانەوە کۆمەڵگـەی فەرمـی هەرێـم بۆتـە دوژمنـی دەسـەلآت.

«کۆمەڵگەش بە شیوەیەکی راستەخۆ و ناراستەوخۆ دەسەڵات دەپارێزێت»

• کۆمەڵگـەی قـەدەری : ئـەو بەشـەی کۆمەڵگەیـە کـە گرنگـی بـەوە نـادات چـی لـە دەوروبـەردا دەگوزەرێـت، بـێ هەلوێسـتە، دەڵێـت چـی لـە چارەنوسـمان نوسـراوە هـەر ئەوەیـە و پێویسـت بـەوە نـاکات مـرۆڤ هەلوێسـتی هەبێت و کار بـۆ پیشـکەوتن و گۆرانـکاری بـکات، ئـەم پێکهاتەیـەی کۆمەڵگـەش بـە شـیوەیەکی راسـتەخۆ و ناراسـتەوخۆ دەسـەلآت دەپارێزێـت، ئەم بەشـەی کۆمەڵگـە بریتین لەوکەسـانەی کـە ئاسـتی رۆشـنبیریان لاوازە، ئـەو کەسـانەی کـە رەشـبینن بەرامبـەر بـە ژیـان و تێکۆشـان، ئەو کەسـانەی کـە تاکرەوانـە کاردەکـەن و بروایـان بـە کاری کۆمـکاری و رێکخسـتن نیـە، هەندێـک لـەو هیـز و رێبازە فەلسـەفی و ئایدۆلۆجیانـەی کـە بـراوای بـە فەلسـەفەی میتافیزیکـی هەیـە.

دەسـەلآتی هەرێـم چەنـد بۆیکرابێـت کۆمەڵگـەی مەدەنـی بچـوک کردۆتـەوە و کۆمەڵگـەی فەرمـی و قـەدەری گەورەکـردوە، بـەو شـێوەیە رێگـری بـۆ گۆریـن و گەشـەی کۆمەڵایەتـی دروسـتکردوە.

٥. پەیرەوکردنـی تیـوری پیلانگێـری لـە نێـوان حیزبە هاوپەیمانەکانـدا، هەمـوو حیزبـەکان دژی کۆمەڵگـە لـە پیلانگێریـدان

لـەم سـەردەمەدا و بـە تایبەتـی لـە ناوچـەی رۆژهەلآتـی ناوەراسـتدا سیاسـەت لـە رەوشـت داماڵراوە، سیاسـەت لـە زانسـت و هونـەر دورخراوەتـەوە، سیاسـەت لەسـەر بنەمـای برگـەی دەسـتوری ویاسـا ئەنجـام نادرێـت، کۆبونـەوە نهێنیـە دوقۆڵیـەکان، بۆتـە سـەرچاوەی بریـارە نهێنیـەکان، ئـەوەی بۆتـە بنەمـای کار و پیشـەی سیاسـی فروفێـڵ و تەڵەکەبـازی و تەڵەنانـەوەی حیـزب و حکومەتەکانـە دژی یەکتـری و دژی دۆسـت و هاوپەیمانەکانیـان، ئەمـەش وایکـردوە خەڵـک بێزلـە سیاسـەت بکاتـەوە و دوربکەوێتـەوە لـە سیاسـەت.

بەرنامـەی سیاسـی و کاری سیاسـی نەکەونـە خزمەتـی خەڵکـەوە و خەڵـک بـۆ فشارخسـتنە سـەر یەکـدی بەکاربهێنرێـت و هەڵخەڵەتێنرێـت.

لـە هەرێمـی کوردسـتاندا چەنـدان نمونـە دەبینیـن کـە دولایـەن یـان سـێ لایـەن هاوپەیمانیـان هەیـە کەچـی لـە بنـەوە لەگـەڵ یەکتری راسـت ناکـەن و دژی یەکتری کار دەکـەن، وە لـە هەمـان کاتـدا خەڵـک چەواشـە دەکەن و لـە بەرژەوەنـدی خـۆی دوریدەخەنـەوە و دەیکـەن بەگـژ یەکتریـدا و ئاشـتی کۆمەڵایەتـی تێکـدەدەن، ئـەم جـۆرە سیاسـەتە وای لـە خەڵکـی کوردسـتان کـردوە کـە نەپەرژێتـە سـەر ئەرکـە سـەرەکیەکانی و بـە مافـە سروشـتیەکانی ئاشـنا نەبیـت و گومـان و دڵەراوکـێ لـە نێوان خەڵـک و لایەنـە سیسـیەکاندا دروسـتببێت و ئاژاوە و بێبڕوایـی و رەشـبینی بەرامبـەر بـە سیاسـەت و کاری سیاسـی دروسـتببێت.

٦. دەسەڵاتدارانی هەرێم بونەتە سەرمایەدار، سەرمایەدارانی هەرێم وەک لیبراڵیزمی کلاسیک چالاکی ئابوری دەکەن و بونەتە پیاوی سەرمایەدارانی وڵاتانی جیهان و ناوچەکە.

«لە هەرێمی کوردستاندا حکومەت و دەسەڵاتەکانی تر هۆکارێکن بۆ ئەوەی زۆرترین سەرمایە کۆبکەیتەوە»

لـە وڵاتانـی دیموکراتـدا ئـەو کەسـانەی سیاسـەت دەکـەن ئـەو کەسـانە نیـن کـە لـە کاتـی سیاسـەت و حوکمکردنـدا چالاکـی ئابـوری ئەنجـام دەدەن، لـە هەرێمـی کوردسـتاندا دەسـەڵاتداری سیاسـی و کاسـب یـەک پێکهاتـەن، ئاسـاییە بـۆ دەسـەڵاتدارێک لـە کاتـی حوکرانیـدا کاسـپی بـکات و سـەرمایە کۆبکاتـەوە، لـە وڵاتانـی دیموکراتـدا بـە گوێـرەی یاسـا و رێسـا حکومەت سـنور بـۆ دەوڵەمەندبـون دادەنیـت و هاوسـەنگی دادپـەروەری لـە نیوان دەولەمەنـدو هەژاراندا رادەگرێت، لـە هەرێمـی کوردسـتاندا حکومـەت و دەسـەڵاتەکانی تـر هۆکارێکـن بـۆ ئـەوەی زۆرتریـن سـەرمایە کۆبکەیتەوە و ناداپـەروەری لـە نیـوان کۆمەڵگـەدا دروسـتبکەیت، چینێکـی بچوکـی دەسـەڵاتداری زۆر دەوڵەمەنـد دروسـتببێت، چینێکـی فراوانـی کۆمەڵگـەش زۆر هـەژار دروسـت ببێت.زۆربـەی سـەرمایەدارە دەسـەڵاتدارەکانی هەرێمـی کوردسـتان سـەرمایەکەیان دەبەنـە دەرەوەی وڵات و لـە وڵاتانـی بێگانـە کاری پێدەکـەن، بـەو شـیوەیە خەڵکـی کوردسـتان سـود لـە سـەرمایەکەیان وەر ناگرێـت و خەڵکـی وڵاتانـی تـر سـود لـە سـەرمایەی دەوڵەمەندەکانـی کوردسـتان وەردەگـرن، بـەو شـیوەیە خەڵکـی هەرێمـی کوردسـتان دوجـار بـە دەسـتی ئـەم سـەرمایەدارە دەسـەڵاتدارانەوە دەچەوسـێتەوە.

٧. گرێدانـی سیاسـەتی هەرێـم بـە سیاسـەتی وڵاتانـی ناوچەکـەوە

یـەک لـە سیاسـەتە هەڵـە چەسپاوەکانی تـری هەرێمـی

کوردستان ئەوەیە کە بۆ بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات و مانەوەی خۆیان لە دەسەڵاتدا، پشت بە فاکتەری دەرەکی و وڵاتانی ناوچەکە دەبەستن. بە تایبەت پشت بەو وڵاتانە دەبەستن کە بەشێکی تری کوردستانیان داگیرکردوە، ئەمەش وایکردوە لە کاتێکدا دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان داوای ماف و ئازادی بۆ گەلی باشوری کوردستان دەکەن، لە هەمان کاتدا دژی ماف و ئازادی گەلی کوردی پارچەکانی تری کوردستان دەوەستنەوە. لەشەستەکانی سەدەی رابوردوەوە تا ئەمڕۆ هێزە سیاسیەکانی باشوری کوردستان بۆ رازیکردنی وڵاتانی دەوروبەر چەندین جار شکستیان بە شۆڕشی گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان و لە باکوری کوردستان هێناوە، یان دوچاری پاشەکشەیان کردون.

هەر لە چوارچێوەی گرێدانی سیاسەتی هەرێم بە سیاسەتی وڵاتانی ناوچەکەوە، چەندین جار سوپای داگیرکەری پارچەیەکی تری کوردستانیان هێناوەتە ناو خاکی باشوری کوردستان و عراقەوە، واتە لە پێناوی بەرژەوەندی تایبەت و بۆ سەرکوتکردنی یەکدی و بۆ بەرژەوەندی وڵاتانی دوژمنی عراق، سوپای داگیرکەرێکیان بۆ ناو خاکی هەرێم پەلکێش کردوە و داگیرکەرێکیان گۆڕیوە بە داگیرکەرێکی تر. ئەمەش کارەساتی گەورە و کۆمەلکوژی لێکەوتۆتەوە.

«سوپا و پۆلیس و ئاسایش سەربەخۆ نین و بە بڕیاری حیزب دەجوڵێن»

٨. هێزی چەکداری حیزبی لە شوێن سوپای نیشتمانی و ئاسایشی نیشتمانیدا

لە وڵاتە دیموکراتەکاندا سوپا و پۆلیس و ئاسایش، نیشتمانی و سەربەخۆن، سەر بە هیچ حیزب و لایەنێکی سیاسی نین، لە هەرێمی کوردستاندا سوپا و پۆلیس و ئاسایش، سەر بە حیزبە سیاسیەکانن و سەربەخۆ نین و بە بڕیاری حیزب دەجوڵێن و کار دەکەن، بە بڕیاری حکومەت کار ناکەن، ئامانجی سەرەکی ئەو هێزە سەربازیانە پاراستنی دەسەڵات و دەسەڵاتدارانە، هەر کاتێک حیزبە سیاسیەکان فەرمانیان بۆ دەرکەن دژی خەڵکی کوردستان و دژی نەتەوەی کورد لە پارچەکانی تری کوردستان، شانبەشانی سوپای داگیرکەران دەجوڵێن تاوان ئەنجام دەدەن.

٩. دەسەڵاتداران و بەرپرسانی باڵای حیزبی رێگە نادەن کادر و ئەندامەکانیان فێری سیاسەت ببن و سیاسەت بکەن

یەک لە دیاردە نادیموکراتەکانی تری سیاسەت لە باشوری کوردستاندا ئەوەیە کە حیزبە سیاسیەکان ئەندام و کادرەکانی خۆیان پەروەردە ناکەن و ناهێڵن فێری سیاسەت ببن و لە بڕیاری سیاسیدا بەشداری بکەن. حیزبە سیاسیەکان لە لایەکەوە ئەندام و کادرە خوێندەوارەکانی خۆیان پەراوێز دەخەن، لە لایەکی تریشەوە گرنگی بە پەروەردەی فکری و سیاسی و رێکخستنی کادرەکانیان نادەن، زۆربەی پۆست و پلە حیزبی و حکومیەکان بەسەر خزم و بنەماڵەی بەرپرسەکاندا دابەشدەکەن و پەروەردەیەکی سنورداریان بۆ رێکدەخەن. بەو شێوەیە سیاسەت لە هەرێمی کوردستان پێشناکەوێت و خەڵک لە هاوکێشە سیاسیەکان تێناگات و ماف و ئەرکەکانی نازانێت.

هەر هێزێکی سیاسی بیەوێت باری ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی هەرێمی کوردستان لە خراپەوە بەرەو باشی ببات، دەبێت بەرنامەی هەبێت بۆ گۆڕینی ئەو چەند بنامایانەی کە من ئاماژەم پێکردن، وە بۆ ئەو بنەما خراپانەی تر کە من ئاماژەم پێنەکردون، ئەوەش پیویستی بە گۆڕینی تێگەیشتنە هەڵەکان هەیە کە چەندین ساڵە لە مێشک و دەرونی خەڵکی کوردستاندا چێنراون. هیچ یەک لە رێبازە کلاسیکەکانی لیبراڵیزم و کۆمونیزم و ئیسلامگەرایی نەیتوانیوە ئەو چەمکە هەڵانە راستبکاتەوە کە ئەو سیاسەتە هەڵەیەی پێ بنیادنراوە. بۆ راستکردنەوەی ئەو چەمکە هەڵانە و گۆڕینی سیستەمی حکومڕانی هەرێم، پێویستمان بە دنیابینیەکە لە هەناوی کوردستان رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەم سەردەمەدا هەڵقوڵابێت.

ئەو سەرچاوانەی بۆ نوسینی ئەم وتارە سودم لیوەرگرتن:

- کۆبونەوەکانی خولی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان ١٩٩٢-٢٠٠٢
- سەرمایەداری خۆی نویدەکاتەوە لە نوسینی جۆرج تەرابیشی
- پارتی کرێکارانی کوردستان پەکەکە بۆ سڕینەوەی ئەم دیاردەیە کاری جدی کردوە.دورخستنەوەی ئەندامانی خۆی لە ماڵبات و ناردنی ئەندام و کادرەکانی پارچەیەکی کوردستان بۆ پارچەیەکی تری کوردستان.
- لە دەوڵەتی راهیبی سۆمەر بەرەو شارستانی دیموکراتی کتێبی دووەم لە نوسینی عەبدولا ئوج ئالان ٢٠٠٤
- هەڵوەشانەوەی رێکەوتنی ١٧-٤-٢٠١٣ نێوان پارتی و گۆران.
- مێژووی شۆڕشی ئەیلول و شۆڕشی گوڵان و شۆڕشی نوێ.
- هێزی حەفتای یەکێتی و هیزی هەشتای پارتی، ئاسایشی پارتی و ئاسایشی یەکێتی لە پاریزگای کەرکوک

تێبینی
:
کورتەی ئەم نوسینەم رۆژی ٢٩-٢-٢٠١٦ لە سمینارێکدا لە زانکۆی گەشەپێدانی مرۆیی لە سلێمانی پیشکەشکرد.

ڕۆژهەڵاتی ناوین لەکوێی جیهانگیری نوێدایە؟

کامەران گوڵپی

ئەوەی زانراوە پسپۆڕان و بەرپرسانی خاوەن پێگەی عەرەب بەدرێژایی چەندین دەیە لەسەدەی ڕابردوو تەنها گرنگیان بەکێشە ناوخۆییەکانی وڵاتەکانیان داوە لەپێناو مانەوەی ڕژێمەکانیان لەسەر کورسی دەسەڵات.
بۆیە هیچ کات بیریان لەگۆڕانکاری ناوچەیی نەکردووەتەوە، ئەویش لەو ڕوانگەیەوە کە ئەمە دژی بیری یەک نەتەوەیی خودی عەرەبە لەناوچەکەداو ئامانج لێی پارچەکردنی نیشتمانی عەرەبیە، بۆیە ڕژێمە عەرەبیەکان زۆر بەتوندی وەستاونەتەوە بەرامبەر بەو کەسانەی هەڵگری ئەم بیرۆکەیە بوون و لەهەنگاوی یەکەمەوە سەرکۆنە کراون و بیرۆکەکەیان لەبار براوە. واتە دژایەتی دەستەواژەی (ڕۆژهەڵاتی ناوین، یان هیلالی بەپیت، یان باکوری ئەفریقیا)کردووە، بەبێ ئەوەی هیچ زانیاریەکیان هەبێت لەو بارەیەوە کەئەمە ویستی وڵاتانی زلهێزی جیهانیە، کە ستراتیژی ئەوان لەم دەستەواژانەی دوای جەنگی جیهانیەوە دەست پێ دەکات لەبونیاد نانی جوگرافیای نوێی ناوچەکە.

ئەم هەنگاوە لەکۆنگرەی پاریسی ساڵی ١٩١٩ بڕیاری لەسەر درا دوای جەنگی جیهانی یەکەم.

بۆیە مێژووی نوێ ئەوەمان پێ دەڵێت کە هەموو قەوارەو هەرێمە ناوچەییەکان لەژێر بڕیار و ڕکێفی نێودەوڵەتیدایە لەسەرانسەری جیهاندا، هەربۆیە زۆرێک لەپسپۆڕان و شارەزایانی»ڕۆژهەڵاتناسەکان» ڕۆژئاوا گرنگی زیاتریان بەڕۆژهەڵاتی ناوین داوەو حسابی تایبەتیان بۆ کردووە لە هە ڵسە نگا ند نە کا نیا ند ا .

بۆیە لە وڵاتانی عەرەبی و ئەفریقی دژایەتی هەر بیرۆکەیەک کراوە لەژێر ناوی ڕۆژهەڵاتی ناوین پیادەبکرێت، دواتر ئەو بیرۆکەیان بەنەزۆک و مایەپووچ لەقەڵەم داوە و بەتێکدەری یەک ڕیزی ناوزەدکراوە، ئەم دژایەتیەش لەژێر چەتری بەرژەوەندی بنەماڵەیی و ڕژێمە سەرکوتکارەکاندا خۆی حەشاردابوو.

بۆیە دوای ئەم پێشەکیە ئەم پرسیارەمان لەلا دروست دەبێت، بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین؟؟

لەدوای شۆڕشی پیشەسازی و خواستی زۆری وڵاتانی ڕۆژئاوا بۆ بەدەست هێنانی وزەو گەشەی ئابوری لەجیهاندا، چاوی پاوانخوازی لەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوین چڕکرایەوە، بەو پێیەی خاوەنی زۆرترین ڕێژەی نەوت و سامانی سروشتی ژێر زەمینیە، بەپیت ترین بەشی ئەم جیهانە پان وبەرینەیە.

ئەوەشمان لەیاد نەچێت کە بەدڵی جیهان ناوزەد دەکرێت، چونکە کەوتووەتە ناوەڕاستی جیهانەوە لەڕووی جوگرافیەوە، بۆیە لەبری ئەوەی وەکو ئەڵقەی بەستنەوەی ڕۆژهەڵات بەڕۆژئاواوە بناسرێت، پێگەی گۆڕا بۆ ناوچەی یەکەمی پیشەسازی لەجیهاندا لەبەر زۆری سامانی نەوت، کە هەمان هۆکاربوو بۆ داگیرکردنی لەسەدەی نۆزدەدا.

«تایبەتمەندی خۆی هەیە لەڕووی جوگرافیەوە سنوری لە ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ و دەریای ڕەش دەست پێدەکات»

ئێستا دەبێت بزانین وڵاتانی ڕۆژئاوا چەند ناویان بۆ ڕۆژهەڵات دۆزیەوە:

ڕۆژهەڵاتی سەروو، ڕۆژهەڵاتی نواوین، ڕۆژهەڵاتی خوارو، (الشرق الاقصى، الشرق الاوسط»الشرق الادنى)، ئەم دەستەواژانە بەدرێژایی دوو سەدە لەلایەن ڕۆشنبیرانی ڕۆژئاواوە ڕیکلامی بۆکرا، دوای ئەوەی ئامێرو هۆکارەکانی بیستن و بینین هاتنە ئاراوە دوای جەنگی جیهانی و بەرزبوونەوەی بازنەی بەرژەوەندیەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوا لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا.

بۆیە بەپێی سەرچاوە مێژوویەکان سەرەتای بەکارهێنانی ئەو دەستەواژانە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەژدەی زاینی، کاتێک بەریتانیا دزەی داگیرکاری لەناوچەکەدا دەست پێکرد، دوای ئەویش فەرەنسا لەسەدەی نۆزدەی زایندا، بەریتانیا لەئاسیاو فەرەنساش لە کیشوەری ئەفریقیا باڵادەستبوون.

ئێستا ئەگەر بمانەوێت ئاشنابین بەهەریەک لەو بەشانەی ڕۆژهەڵات بەکورتی بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١- رۆژهەڵاتی خوارین:
تایبەتمەندی خۆی هەیە لەرووی جوگرافیەوە سنوری لە رۆژئاوای ئەنادۆڵ و دەریای رەش دەست پێدەکات و کۆمەڵێک هەرێم لەخۆدەگرێت لەرۆژهەڵاتی ئەوروپا کە بە(ادنی)ناودەبرێت لەبەر ئەوەی کەوتووەتە خۆرئاوای ئەوروپاوە، کە ئەم شوێنانە دەگرێتەوە:

« رۆژهەڵاتی ناوین گرنگترین بەشە»

(تورکیا، بولگاریا، مولدیفیا، مەکەدۆنیا، رۆمانیا، بۆسنە، هەرسک، یۆنان، ئەلبانیا،هەنگاریا، سلڤانیا).

٢- رۆژهەڵاتی ناوین:
زۆر فراوانترو بەرینترە لەو بەشەی سەرەوە، ئەم بەشە تایبەتمەندی خۆیی هەیە لە گرنگترینیان، رۆژهەڵات بە رۆژئاواوە دەبەستێتەوە، ئەم بەشە لەکۆمەڵێک هەرێم پێکدێت کە دەکەونە باشوری رۆژئاوای ئاسیاوە، واتە ناوەندی هەموو جیهان، هەروەک زۆرێک دەریای تیایە کەرێرەوێکی ستراتیژی نێودەوڵەتیان هەیە لەرووی جوگرافیەوە، ئەم رۆژهەڵاتی ناوینە بە دەوڵەمەندترین بەشی جیهان دێتە ئەژمار لەبەر زۆری سامانی نەوتی، هەروەها دەکەوێتە ناوەندی هەردوو رۆژهەڵاتەکەی تر.

٣- رۆژهەڵاتی دوور یاخود سەرەوە:
لەرووی جوگرافیەوە زۆر لەرۆژهەڵاتی ناوین فراوانترە، بەتایبەتمەندی ئەم بەشە لەوەدایە کە دەروانێتە سەر هەردوو ئۆقیانوسی (هندی، هێمن)، هەروەک چەندین گەل و نەتەوەیی جیاواز لەخۆیدەگرێت، وەدەکەوێتە رۆژهەڵاتی باشووری ئاسیا لەوسەروی جیهان.

مێژووی نوێ ئەم سێ ناوچەیەی هێنایە بوون، ئەو راستیەشمان بۆ دەردەکەوێت کەسێ رۆژهەڵات هەیە، یەکێکیان بچوک، ئەوی تر مامناوەند، سێیەمیش گەورەترین بەشەو لەرووی دیموگرافیەوە قورسترین بەشە، بەلام ئەزموونە مێژوویەکان ئەوەیان سەلماندووە کە رۆژهەڵاتی ناوین گرنگترین بەشە لەهەردوو رووی ئابوری و سیاسیەوە.

بۆیە لەدوای جەنگی جیهانیەوە وڵاتانی زلهێز پێگەی خۆیان لەسەر پاراستنی بەرژەوەندی خۆیان و چەوساندنەوەی گەلانی تر بەدەست هێنا دوور لەبەها مرۆییەکان و بیری رۆشنگەری کە فەیلەسوف و بیرمەندەکانی فەرەنسا داهێنەری بوون بۆ خۆش گوزەرانی هەموو مرۆڤەکان.

بۆیە پێویستە چەند سمپڵێک لە وتەی ئەو کەسایەتیە بەرزانە وەرگرین کەتەنها ئامانج لەتیۆرەکانیان خزمەت بووە نەک پاوانخوازی و خۆسەپاندن، فەیلەسوفەکان دەمێکە وتویانە ئەوەی ئەمرۆ دەگوزەرێت لەجیهاندا ناپاکی و خیانەتە بەرامبەر بەچەرخ و(بیری رۆشنگەری)، کەلەلایەن هەریەک لە(ڤۆلتێر، رۆسۆ، سان سیمۆن، گووتە) دامەزرێنرا، کە بۆ هەموو جیهان بوو نەک نەتەوەیەک یاخود وڵاتێک.

کاتێک گووتە لە رستەیەکی کورتدا دەڵێت(مرۆڤ جیاوازترین سمپڵی بونەوەرە)واتە ئەو شانازی تەنها بەمرۆڤ بوونیەوە دەکات نەک شتێکی تر.

هەروەها فەیلەسوفی فەرەنسی کوندورسی پێش شۆرشی فەرەنسا ئەم رستەیەی وتوە(ئەقڵ و ژیری وو بیرمەندی لەهەموو شوێنێک یەک شتە)، لەپێش ئەویش فەیلەسوف جان جاک رۆسۆ کەبە فەیلەسوفی راستیەکان ناسراوە وتویەتی (من نەهندیم، نەتەتەری، نەجنێفی، نەپاریسم، من تەنها مرۆڤم)، هەروەها مونتسکیۆ دەڵێت (من بەتەواوی مرۆڤم، بەرێکەوت فەرەنسیم)، ئەم فەیلەسوفانە هەموویان داکۆکیان لەمرۆڤ بوونی خۆیان کردووەتەوە بۆ ئەوەی مرۆڤەکان یەکتری نەچەوسێننەوە.

«بەڵام ئەمرۆ کۆمەڵگەی ئەوروپی خۆیان دارنیوە لەهەموو بیری فەیلەسوفەکان»

سەرۆکی کۆچکردووی فەرەنسا فرانسۆمیتیران خۆزگە دەخوازێت و دەڵێت(خۆزگە من نوسەرێکی رۆشنگەرایی وەکو مونتسیکۆ بوومایە، چونکە ئەو پێگەی خۆی لەمێژووی بیری مرۆڤایەتی گرتووە، نەک وەکو من سەرۆکێکی کاتی بۆ ماوەیەکی دیاری کراو کاتی فەرەنسا، کەتەنها لەقۆناغێکدا بوونم هەیە).

فەیلەسوفی فەرەنسی میشیل فۆکۆ دەڵێت سەردەمی رۆشنگەرایی(هەماهەنگی نێوان چەرخی هەستانەوەو چەرخی نوێ بووە لەنێوان سەدەکانی شانزەو نۆزدە)، بەلام ئەمرۆ کۆمەڵگەی ئەوروپی خۆیان دارنیوە لەهەموو بیری فەیلەسوفەکان و خودپەسەندیان قبوڵکردووەو کەدژی خۆش بەختی هەموو مرۆڤایەتیە.

ئێستا مێژووی دوای جەنگی جیهانی کە مێژوویەکی ئایدیۆلۆژیە مرۆڤایەتی بەتەواوی خستە قەیرانەوە: پەنجا ساڵی تۆتالیتاری رەگەزپەرستی لەسەر شانۆ نمایشی خۆی کرد، لەژێر ناوی نازیەتدا

کەخۆی لەسەرروی هەموو گەلانەوە دەبینی، لەبەرامبەریدا بیری شیوعی کەخۆی لەخوار هەمووانەوە دەبینی و خۆی بەماف خوراو دەزانی دروست بوو، بۆیە ئەم دژایەتیە کاتێک لەپەنجا ساڵی کۆتادا بەرەو دارمان ڕۆیشت هەموو جیهانی تووشی شۆک کرد، لەکاتێکدا چەندین دەیە جەنگی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا مرۆڤایەتی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردبوو.

«نازیەت ڕەگەزپەرستی و نەتەوەپەرستی پیرۆزکرد»

بۆیە بەڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت بلۆکی سەرمایەداری کە خۆی لەئەمریکادا دەبینێتەوە بەتەواووی جڵەوی هەموو جیهانی گرتەدەست، وبۆیە دووبارە جیهان دابەش کرایەوە بەسەر(سەرو خوارو)،لەکاتێکدا نازیەت خۆی بەتۆتالیتاری داخراو پێناسە دەکرد شیوعیەت بەپرۆلیتاری کراوە پێناسە دەکرد .بۆیە هەردووکیان شکستیان هێنا چونکە یەکەمیان خۆی لەسەرروی هەمووانەوە دەبینی و دووەمیش خۆی لەخوار هەمووانەوە هەربۆیە هاواری شیوعیەت لەجیهاندا بۆ چینێک بوو کەخۆی لە ووتنی(کرێکارانی جیهان یەکگرن) دەبینیەوە.

نازیەت ڕەگەزپەرستی و نەتەوەپەرستی پیرۆزکرد،شیوعیەت سوکایەتی بەتایبەت مەندی نەتەوەو گەلانی جیهان کرد و هەموو بەرامبەرەکانی بەفێڵکی بورژوازی دەناسی و تاوانبار دەکرد لەپێناو زاڵ بوون بەسەر چینی پرۆلیتاری!! هەرەوەک گەورەترین هەڵەی شیوعیەت ئەوە بووکەزۆر لەنازیەت زیاتر ڕۆشت کاتێک ووتی: دەبێت هەموو پەیامە ئاسمانیەکان وەلابنرێن وبسڕێنەوە،چونکە پاشماوەو هۆکاری دواکەوتنی میللەتانە،هەربۆیە پێش گەشتنی بەکەناری ئارامی لەناوەراستی دەریادا بەلەمەکەی شکا... ئێستا ئەکتیڤترین نەتەوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوین(کوردە)، بەو پێیەی کە توانیویەتی لەڕووی پراتیکەوە خۆی بسەلمێنێت لەسەر هەردوو ئاستی بەرخودان و وەستانەوە بەڕووی گروپێکی تیرۆرستی وەکو داعش لەلایەک.

وە خۆبەڕێوەبەری دیموکراتی لەکۆمەڵگەی سوری لەلایەکی ترەوە، بۆیە ئەمجار کورد لەڕۆژئاواوە تواناکانی خۆی بۆ جیهان پیشان دا دوور لەدەست تێوەردانی بێگانەو وولاتانی سەردەست.

هەرچی وولاتانی ئەوروپین زۆر بەوریاییەوە خۆیان لەکورد نزیک دەکەنەوە ئەویش لەبازنەیەکی تەسکدا کەخۆی تەنها لەدەست خۆشی لەهەوڵەکانی کورد قەتیش کردووە، لەکاتێکدا کورد توانای ڕاستەقینەی داعشی بۆ جیهان ئاشکراکرد کە جگە لەگروپێکی تیرۆرستی هیچ تواناسازیێکی تریان پێ نیە بۆ مرۆڤایەتی.

«دوژمن هەموو هەوڵێکی خستووەتە گەڕ بۆ لەباربردنی ئەزموونی ڕاستەقینەی نەتەوەکەمان»

ئێستا ڕۆژهەڵاتی ناوین کورد کاراکتەری سەرەکیە تیایدا لەڕووی مەیدانیەوە.بۆیە ئەوەی بەدرێژایی مێژووی نەتەوەکەمان دەخوازرێت و ناکرێت یەک ڕیزی نەتەوەییە.بۆیە پێویستە کورد لەباشوور مێژوو بخاتە دەست خۆی و ڕۆڵەکانی هەستن بەنوسینەوەی نەک داگیرکەرو بێگانە،ئەویش بە پشتگیری و پشتیوانی لەڕۆژئاوای خۆشەویست دەبێت، چونکە دوژمن هەموو هەوڵێکی خستووەتە گەڕ بۆ لەباربردنی ئەزموونی ڕاستەقینەی نەتەوەکەمان لەڕۆژئاواو باشووریش وەکو دەروازەو کارتی فشار بەکار دەهێنێت لەبەرەو پێش بردنی پلانەکانیدا.

دوای چەندین سەدە کورد لەهەموو کات زیاتر نزیکە لەسەربەخۆ بوون، ئەگەر بەرژەوەندی حزبی و بەڵێ کردن بۆ وڵاتانی سەردەست وەلابنرێن، چونکە ئەم دوو هۆکارە گەورەترین لەمپەری بەردەم گەشتنی کورد بووە بەئامانجەکانی بەدرێژایی مێژووی گەلەکەمان.

جوگرافیای کورد زۆر ستراتیژیە لەڕووی سیاسی و ئابوریەوە، چونکە زۆرترین یەدەگی نەوت لەخۆ دەگرێت لەناوچەکە، هەروەک ناوی کورد تەنها ناوێکە بەرامبەر بەتیرۆری داعش بەکار دەهێنرێت.

زەمەنی ڕەوینەوەی وەهمە کوشندەکان و شۆڕشی حەقیقەت

حەسەن جودی

لەڕاستیدا زۆری ویست تا لەنێو دەستەبژێری سیاسی باشووردا چەند وەهمێکی کوشندە لە کایەی سیاسیدا بڕەوێتەوە، کە تا هەژموونی مۆتەکەی داعش و شاڵاوە دڕندەییەکانی بۆ سەر کوردستان زۆر دژوار بوو، تەنانەت قسە لەسەر وەهمبوونی ئەو وەهمانەش بکرێت کە وەکو حەقیقەتی سەلمێنراو وێنا کراون. ئەوەی ئەو وەهمانەی داهێنا و وەک حەقیقەتی ڕەهای وێنا کرد ئەو قوتابخانە سیاسییەیە کە زیاتر لە نیو سەدەیە کارا بووە و ئێستاش لە واقیعدا بە دۆخی دارمانی زیهنی و مۆڕاڵی و ئەخلاقی مەزن بۆتەوە.

ئەو قوتابخانە سیاسییە: کە دەکرێ بە (قوتابخانەی میللیگەرای سەرەتایی) زاراوەبەندی بکەین، بەهەموو پۆل و ئاراستە (میللیگەرا و چەپگەرا و راستگەرا و لیبرالیخواز و ئیسلامیگەراکان)ی خۆیەوە کارەکتەرێکی سیاسی ملهوڕی ئەوتۆی دروست کردووە: تەنانەت لە لوتکەی شکستەکانیشیدا هێشتا خۆی بە براوە ببینێت، کارەکتەرێک بە تایبەتمەندێتی (ستەمکاری، گەندەڵکار، وابەستەدەرەوە، پاشڤەڕۆ، شەڕانگێز)ی خۆیەوە بیستوپێنج ساڵە حوکمڕانی بەسەر باشووردا دەکات و ئیدی ماهییەتی ڕاستەقینەی خۆی خستۆتەڕوو و هیچی تێدا نەهێشتۆتەوە، تەنیا ئەو وەهمانە نەبێ کەوا خەریکە بەدوای یەکدا ئەڕەوێنەوە و بڵق ئاسا بەڕووی داهێنەرانیدا ئەتەقنەوە!! چۆن؟!

با لەوەوە دەستپێبکەین کە: وەهم و حەقیقەت پێچەوانەی یەکترن، بەڵام کاتێک وەهمێک (جا هەر وەهمێک بێت) دەخرێتە شوێنی حەقیقەتێکەوە (جا هەر حەقیقەتێک بێت) یان حەقیقەتێکیش وەک وەهمێک ببینرێت، ئەوا مسۆگەر بەم جێگۆڕکێپێکردنە شێواندن لە ماهییەت ڕوودەدات و ناهاوسەنگییەک لەگۆڕێدا هەیە. دوا جار ئەم جێگۆڕکێپێکردنە بە حەقیقەت و وەهم کۆمەڵگاکان بەرەو مەرگەسات و دارمانی مەزن دەبات و لەگەڵ خۆیشیدا جێگۆڕکێکارانیشی ڕووبەڕووی چارەنووسی کوشندەتر دەکاتەوە. بێگومان ئەم ئاکامە کاتێک دێتەدی کە کۆتایی بەو شێواندن و ناهاوسەنگییە بهێنرێت و ڕاستی وەهمەکان و حەقیقەتەکان ئاشکرا ببن و حەقیقەت وەک حەقیقەت و وەهمیش وەک وەهم ببینرێت.

ئەی ئەگەر ئەم جێگۆڕپێکردنە بەسەر بەها بنچینەییەکانی وەک: ئازادی، یەکسانی، دادپەروەری و دیموکراتیدا بێت چی ڕوودەدات؟! واتا لە وڵاتێکدا ئازادی نەبێ و بڵێی:» ئازادی هەیە و هەر کەسێ بڵێ نییە ئەیگرم و ئەیڕفێنم و شوێنبزری دەکەم و دەیکوژم....» یەکسانی نەبێ و بڵێی:» یەکسانی هەیە و...هتد» هەڵبەتە ئەو بەهایانە هەر تەنیا ناکەونە ژێر پرسیاری جددی و گومانەوە، بەڵکو حەقیقەتە بەوەهمی کراو و وەهمە بە حەقیقەتکراوەکانیش زۆر کوشندە دەبن بۆ ئەو کۆمەڵگایەی ئەم جێگۆڕکێیەی تێدا ڕوودەدات. بۆ نموونە: ئەگەر ئەو بەها بنچینەییانە لە کۆمەڵگایەکدا لە گۆڕێدا نەبن، کە بەیەکەوە دەبێت هەن و لازم و مەلزومی یەکترن، چی ڕوو دەدات؟!

«کوشندەترین وەهم وەهمی هەبوونی دیموکراسییەکی ڕاستەقینە و پێشکەوتووە لە باشووردا..!!»

دەکرێ بپرسین ئەو وەهمە کوشندانە چین کە قوتابیانی ئەو قوتابخانە سیاسییە: بە هێزە دەسەڵاتدار و ئۆپۆزسیۆنەکەیانەوە، بە ڕۆشنبیر و دەزگا ڕاگەیاندنییەکانیانەوە، بە هێزە داپڵۆسێنەر و هەواڵگرییەکانیانەوە هەوڵی بە (حەقیقەت)کردنیان داوە پێش ئەوەی لە (واقیع)دا یەک هەنگاوی بۆ بهاوێژێن؟!

دەکرێ لێرەدا بۆ تێگەیشتن تەنیا چەند وەهمێکی کوشندەی بەرهەمی ئەقڵییەتی ئەو قوتابخانە سیاسییە دەسەڵاتدارەی باشوور بژمێرین کە ماکینەکانی ئەو قوتابخانەیە بەرهەمیهێناون:

ا. کوشندەترین وەهم وەهمی هەبوونی دیموکراسییەکی ڕاستەقینە و پێشکەوتووە لە باشووردا..!! بێئاگا لەوەی دیموکراتی هەرتەنیا میکانیزمێکی بەڕێوەبردن و پرۆسەی هەڵبژاردن (جا هەڵبژاردنێکی پڕ لەساختەکاریش بێت!!) نییە،

بەڵکو دیموکراتی یەکسانییە لەبەشداریکردن، کارەکتەر و بەها و کولتوورە، شێوازێکی ژیان و بیرکردنەوە و چالاکی تاک و کۆمەڵگایە.

«وەهمی ئەوەی، ئاشتەواییەکی کۆمەڵایەتی لەنێو کۆمەڵگای باشووردا هەیە..!!»

٢. وەهمی هێشتا بەکەڵکهاتنی مۆدێلی حیزبایەتی ئێستای باشوورە، کە زۆر دەمێکە ئێکسپایەر بووە و جگە لە دارمان و شکست هیچی دیکەی بۆ تاک و کۆمەڵگا بەدینەهێناوە و ناهێنێت.

٣. وەهمی ئەوەی: ئەو قوتابخانە سیاسییە ئەمڕۆ نا سبەی قەوارەیەک بۆ ئەم گەلە ستەمدیدەیە دێنێتەدی.!! بێگومان کاتێک هەموو جۆرە شێوەکانی ئەو قەوارە وەهمییە (ئۆتۆنۆمی، ئۆتۆنۆمی راستەقینە....هتد) سوان و هیچیان بەدینەهێنا، کە ئەمانە ئاسانەکانی بوون، ئێستا وەهمی دروستکردنی (دەوڵەت)ی کردۆتە حەقیقەتێک و ئەم بەهارەش نەبێ بەهارێکی دیکە پێیدەگات...!! کەچی لەژێری سایەی ئەو وەهمەدا پرۆسەکانی تاڵانی وڵات و دەبەنگکردنی کۆمەڵگا پەرە پێدەدات.

٤. وەهمی ئەوەی: ئاشتەواییەکی کۆمەڵایەتی لەنێو کۆمەڵگای باشووردا هەیە..!! بەبێ ئەوەی نزمترین ئاستی ئازادی، یەکسانی، دادپەروەری کۆمەڵایەتی و دیموکراتی سەقامگیر بووبێت، کە مەرجی بنچینەیین بۆ ئاشتەوایی و دادی کۆمەڵایەتی لە هەر کۆمەڵگایەکدا.

٥. وەهمی ئەوەی: لەبەرامبەر گەل و وڵاتدا ئەو هەڕەشە و مەترسییانەی هەن تەنیا دەرەکیین و هیچ هەڕەشە و مەترسییەکی ناوخۆیی نییە، ئەگەر هەشبێ ئەوا تەنیا ئەوانەن کە دژ بە دەسەڵاتن!!. ئەمە لەکاتێکدا هەڕەشەی هەرە مەزن لەناوخۆی وڵات و لەناوخۆی کۆمەڵگا دایە، لەسەرووی هەموویشیانەوە هەڕەشەی هەرە مەزن خودی ئەو دەسەڵاتەیە، کە بەم دۆخەی ئێستایەوە گەورەترین مەترسییە بۆ سەر گەل و وڵات. داڕووخانی ژێرخانی ئابووری هەڕەشەیەکی مەزنی ناوخۆییە، بالادەستبوونی شالاوە کولتوورییە هەژموونگەراییەکانی داگیرکاران و لیبرالیزم هەڕەشەیەکی مەزنترە. هەروەها گروپ و رێکخراوە سەلەفییەکانیش بەهەمان ئاستی ئەو هەڕەشانە هەڕەشەن بۆ سەر چارەنووسی کۆمەڵگا، کە بەشێکن لە هێزی سپێری دەسەڵات و بەدڵ و گیان دەیپارێزن و شەرعیەتی ئایینیشی پێدەدەن دەڵێن»وەلی ئەمرمانە»!!

٦. وەهمی ئەوەی: زلهێزەکان پشتیوانمانن و ئیدی لەخەم رەوینەتەوە و لەئاستی نێودەوڵەتیدا تەواو پشتیوانی لە ئەزموونەکەمان لێدەکرێ و دەمانپارێزن و ئەم پشتیوانییە ستراتیژییە و...هتد. بێئاگا لەوەی هێشتا زلهێزەکان و بچووکهێزەکانی ناوچەکەش ئەم دەسەڵاتە و یەکە بەیەکەی ئەو هێزانەی دەسەڵات وەکو کارت و پیۆن و ئامراز بەکاردەهێنن و هیچ باکیان بەوە نییە ئەزموونی چەندین بارەی شکستی ١٩٧٥ دەرخواردی ئەم گەلە بدەنەوە..!!

٧. وەهمی ئەوەی: کە کێشەی کورد لە ئێراق چارەسەر بووە و تەنیا هەندێک کێشەی بچووکی وەک (بودجە و پێشمەرگە و ناوچە جێناکۆکەکان) لەنێوان هەرێم و بەغدادا ماوە، ئەویش لە چوارچێوەی دەستوور و بە (سیاسەتی حەکیمانەی سەرکردایەتی سیاسی کورد) چارەسەر دەکرێن..!! بێئاگا لەوەی کە جارێ نەک هەر کێشەی کورد چارەسەر نەبووە لە ئێراقدا، بەڵکو ئێستا لەجاران زیاتر ئاڵۆز و قووڵ بۆتەوە. هەروەها لەماوەی زیاتر لە نیو سەدەدا مرۆڤ بۆ یەکجاریش حیکمەتێک لە سیاسەتی ئەوانە نابینێتەوە کە بە وەهم پێیان وایە و پێیان دەگووترێ کە (سەرکردایەتی سیاسی کوردن) و هیچ سیفەتێکی سەرکردەییان تێدا نابینرێت و خاوەنی سیاسەتی سەربەخۆی خۆشیان نەبوونە و بۆ کوردیش کاریان نەکردووە.

«دۆخەکە لە دۆخی کێشە و قەیران تێپەڕیوە و گەیشتۆتە ئاستی گێژاو»

٨. وەهمی ئەوەی: دەکرێ چاکسازی لە سیستەمی حوکمڕانی باشوور بکرێ و پێویست بە شۆڕش و راپەڕین و چارەسەری دەرەوەی دەسەڵات ناکات!! چونکە دۆخەکە هێشتا ئاساییە و نەگەیشتۆتە ئاستی پێویستیی گۆڕانکاری ریشەیی و وەرچەرخانی مەزنەوە و دەسەڵات خۆی قەیرانەکان چارەسەر دەکات و پێویست بە هیممەتی گەل نییە و با بۆ خۆی دابنیشێ و خەمی هیچی نەبێ...!! ئەمەو چەندین وەهمی دیکەی ماکینەکانی دروستکردنی وەهمە کوشندەکانی میلیگەرای سەرەتایی سیاسەتی کوردی کە دەکرێ هیتریشی بەدوادا ریز بکرێ. ئەو ماکینانەی ئەو قوتابخانەیە دۆخی ئەمڕۆی باشووریان گەیاندۆتە ئاستێک کە تەنیا دەستەواژەکانی وەک (دۆخی کێشەدار، دۆخی قەیراناوی و دۆخی کاتیی....هتد) بەس نییە بۆ پێناسەکردنی دۆخەکە، بەڵکو لەراستیدا لەپاڵ هەبوون و سەرهەڵدانی بەردەوامی چەندین کێشە

و قەیرانی هەمەلایەنە. بەڵام دۆخەکە لە دۆخی کێشە و قەیران تێپەڕیوە و گەیشتۆتە ئاستی گێژاو (کائیوس – دوامە). مسۆگەر گێژاوبوونی دۆخێک بە پرۆسەی هەقایەتی مێشەی چاکسازیی چارەسەر نابێت. بە ئیدارەکردنی کێشە و قەیرانەکانیش ڕێگیری لە تەقینەوەی دۆخەکە ناکرێت...ئەمە لەکاتێکدا ئەم دۆخە مەگەر تەنیا بە ئەقڵێکی نوێی شۆڕشگێڕانەی دیموکراتیخوازەوە بگۆڕدرێت و وەرچەرخێت کە خاوەن مەتۆد و جیهانبینییەکی جیاواز لەوەی هەیە لە باشوور بێت و توانستی گۆڕانکاری ریشەیی و وەرچەرخانی دیموکراتیانەی هەبێت.

«تەنانەت کۆمەڵکوژی مەزنیشان بەرامبەر بەو لایەنانە ئەنجامداوە و بێباکیش بوونە لەوەی کردوویانە!!»

ماکینەکانی دروستکردنی وەهمە کوشندەکان (ڕۆشنبیران، ڕاگەیاندنەکان، پیاوانی ئایینی)ی سەر بە دەسەڵات نیو سەدە زیاترە خەریکن و ئەو وەهمە کوشندانەیان داهێنا و بەرگریان لێکرد و هەمیشە وەک حەقیقەتێکی سەلمێنراو و بێ ئەملاوئەولا دەرخواردی ئەقڵی سادە و ساویلکەی تاکی کوردیان داوە. هەر کەس و لایەنێکیش هەوڵیان دابێت سیحری ئەو وەهمانە پووچەڵبکەنەوە ئەوا بەهەموو شێوەیەک تاوانبار کراون و هەوڵی لەناوبردنیان دراوە. لەمڕووەوە هێزە دەسەڵاتدارەکان زنجیرەیەکی دوور و درێژی ئیغتیالاتی ئەو کەسێتییە حەقیقەتبێژانەیان دروستکردووە و تەنانەت کۆمەڵکوژی مەزنیشان بەرامبەر بەو لایەنانە ئەنجامداوە و بێباکیش بوونە لەوەی کردوویانە!!. بەڵام دوای هەموو ئەو ڕێگیرکردنە لەوەی وەهمەکان نەڕەونەوە و ئاشکرا نەبن، بەڵام ئیدی وا دەڕەونەوە و سیحری وەهمەکانی ئەقڵییەتی سیاسی ئەو قوتابخانەیە مایەپووچ دەبێت، ئیدی لەخۆیان زیاتر، زۆر کەمن ئەوانەی هێشتا باوەڕیان بەو وەهمانە مابێت و وەک حەقیقەتی ببینن.

لەو باوەڕەدام نهێنی شکستی هەموو ئەو لایەن و ڕەوتانەی بانگەشەی دەرچوون لەو قوتابخانەیە و یاخیبوون لەو قوتابخانەیە و ئۆپۆزسیۆنبوونیان دەکرد لەوەدا حەشاردراوە کە لە ماهییەتدا لەگەڵ ئەو قوتابخانەیەی ئەقڵی سیاسی کورددا ناکۆک نەبوونە و تەنانەت بەهەمان ئەقڵییەت و شێواز و ئامراز و بۆ هەمان ئامانجیش ئۆپۆزسیۆنێتیان کردووە. لەبەر ئەوە: ئەوەی ئیفلاسی کردووە هەر تەنیا مۆدێلی حزبایەتییەکە نییە کە مەرگەسات و وێرانکاری زۆر گەورەیان بەسەر تاک و کۆمەڵگای کوردیدا هێناوە، بەڵکو ئەوەی ئیفلاسی کردووە لەبنچینەدا خودی قوتابخانە سیاسییەکەیەتی، بە پارادیم و مەتۆد و مۆدێل و شێواز و ئامراز و ئامانجەکانیشیەوە. بۆیە بە هەڵەی دەبینم کە قسەکردن لەسەر مۆدێلی کۆن و نوێی حزبایەتی لە باشووردا بکرێت دابڕاو لە خودی پارادیم و مەتۆد و مۆدێل و شێواز و ئامراز و ئامانجەکانی ئەو قوتابخانەیەی لێیەوە بەرهەمهاتووە. لەوەدا گومانم نییە کە تا حەقیقەتی ئەو وەهمە کوشندانە دەستنیشان و ئاشکرا نەکرێن، ناکرێ باس لە گۆڕین و وەرچەرخانی ئەم دۆخە گێژاوییەی باشوور بکرێ. ئەمەش بۆ خۆی بنەمای دەستپێکردنی ئەو شۆڕشە جڤاکییەیە کە ئێستا لە نان و ئاو و هەوا زیاتر پێویستە بۆ جڤاکی باشوور.

ئیدی لەگەڵ دەستپێکردنی زەمەنی ڕەوینەوەی وەهمە کوشندەکانی ئەقڵییەتی میللیگەرای سەرەتاییدا: زەمەنی شۆڕشگێڕیش دەستپێدەکات. زەمەنی بینین و گووتنی حەقیقەتە مەزنەکان، زەمەنی شۆڕشی دیموکراتی و ئازادی، دەبێتە زەمەنێکی واقیعی بەرجەستەبوو. بۆیە فرێدانی وەهمە کوشندەکانی دەسەڵاتی باشوور بۆ زبڵدانی مێژووی شووم واتا لەباوەشگرتنی شۆڕشی سەرلەنوێ ئافرندن و بونیادنانەوەی کەسێتی دارماوی مرۆڤی کورد و کۆمەڵگا نغرۆبووەکەی نێو وەهمە تاریکەکانی دەسەڵاتی باشوور.

لەبنچینەدا ڕەواندنەوەی ئەو وەهمانە بۆخۆی هەڵوێستێکی شۆڕشگێڕانەیە، مانیفێستی شۆڕشێکی فیکری و ویژدانییە ئەوتۆیە کە بەدیهێنانی ئازادی، یەکسانی، دادپەروەری، دیموکراتی و ئاشتەوایی کۆمەڵایەتی بێنێتەدی. ئەمەش بەو واتایە دێت کە (شۆڕش) بە واتا قووڵەکەی بریتییە لە ڕەواندنەوەی وەهمەکان و سەر لەنوێ گەڕاندنەوەی: (باوەڕی، هیوا، ئیرادە، هێز و چالاکی) بۆ ئەو تاک و کۆمەڵگایەی کە دەسەڵاتەکانی ئێراق و دەسەڵاتی کوردی سەدەیەکە لە هەوڵی تێکشکاندنی ئەو کۆڵەگەکانی دان. شۆڕش واتا گەڕاندنەوە یان گەیاندنەوەی تاک و کۆمەڵگا بە سروشتی خۆی، ئاشناکردنەوەی بە ماهییەت و ڕاستینەی خۆی. مسۆگەر ئەمەش بە هزری شۆڕشگێڕی ئەنجام دەدرێت، بە میکانیزمەکانی (پەروەردە، ڕێکخستن، چالاکی)ی تاک و کۆمەڵگاش سەردەکەوێت، بە پێشەنگایەتی ژنان و گەنجانیش بەرپا دەبێت..!!.

ئایا پێگەی بارزانی چییە؟

د.شێرکۆ کرمانج

لەپەیوەند بە پرسی سەرۆکایەتی هەرێم لە ٩ی ئابی ٢٠١٥دا مەسعود بارزانی پەیامێکی ئاراستەی خەڵکی کوردستان کرد. بارزانی لە وتارەکەیدا مەبەستی نەبوو بەڵام دەریخست کە ئەو دوای دە ساڵ لە سەرۆکایەتیکردنی هەرێمی کوردستان نەیتوانی، یان ناتوانێت، ببێت بە رابەری (leader) خەڵکی هەرێم. بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو ئارگیومێنتە دەکرێت یان واچاکە کە بە مێژووی ئەو دە ساڵەی حکومڕانی بارزانیدا بچینەوە. بەڵام ئەم بابەتە تەنیا بە گەڕانەوە بۆ ئەو وتارەی بارزانی کە لە ٩ی ئاب پێشکەشیکرد، واتە دە ڕۆژ پێش کۆتاییهاتنی ماوەی سەرۆکایەتییەکەی، هەوڵدەدات کە نیشانیبدات کە بارزانی بۆ رابەر نییەو داخۆ لەکوێی وتارەکەیدا بارزانی ئەوەی لەخۆنیشانداوە کە تواناکانی رابەرایەتیی تێدانییە؟

لەسەرەتا واچاکە بۆ بەرچاوڕونی هەندێک لە جیاوازییە سەرەکییەکانی نێوان چەمکی سەرۆک و چەمکی رابەر بخەینەڕوو بەمەبستی ئاسانتر تێگەیشتن لە شرۆڤەو گفتوگۆکان و ئەو پرسانەی کە لەو پەیوەندەدا دەخرێنەڕوو. بەگشتی سەرۆک (president) کەسێکی هەڵبژێردراوە لەلایەن گروپێک، بۆنمونە، جڤاتێک یان گەلێک، لە پرۆسەیەکی دیموکراتیکدا. بەواتایەکی دیکە ئەو کاندیدەی لە هەڵبژاردنێک دەنگی زۆرینە دێنێت ئەوە دەبێت بە سەرۆک، وەک هەڵبژاردنی باراک ئۆباما بۆ پۆستی سەرۆکی ئەمریکا لە هەڵبژاردنەکانی ٢٠٠٨ و ٢٠١٢ دا. بەپێچەوانەی پرۆسە دیموکراتیکەکان، سەرۆک دەکرێت سەپێنراو بێت لەلایەن گروپێک یان حزبێک یان ئەوەتا خۆی سەپاندبێت بەسەر گروپێک، حزبێک یان گەلێک، وەک چۆن بەعسییەکان ‹ئەحمەد حەسەن بەکر›یان لە ١٩٦٨ دا بەسەر عێراقییەکاندا سەپاند، یان ئەوەی کە سەدام لە ١٩٧٩ دا خۆی بەسەر بەعسییەکانو گەلی عێراق دا سەپاند. لەبەرابەردا ئەوەی رابەر لە سەرۆک جیادەکاتەوە هەڵبژاردنو خۆسەپاندن نییە بەڵکو بوونی کۆمەڵێک خسڵەتو توانان لە کەسایەتییەکدا کە دەکرێت کەسایەتییەکە سەرۆک بێت، دەشکرێت سەرۆک یان کەسەکە هیچ پۆستێکی نە لەناو حکومەت نە لە دەرەوەی حکومەت نەبێت. بەڵام بەبێ بوونی ئەو خسڵەتو توانایانە هیچ سەرۆکێک یان کەسایەتییەک نابێت بە رابەر بەس لەبەرئەوەی لە هەڵبژاردنێک سەرکەوتوبووە یان خۆی وەک سەرۆک بەسەر گەلەکەیدا سەپاندوە. سەرۆک دەکرێت رابەر بێت بەڵام تەنها بە بەسەرۆکبوونی نابێت بە رابەر، بەڵکو دەبێت خسڵەتو تواناکانی رابەریی لەخۆنیشانبداتو پراکتیزبکات. ئەم دنیایە پڕییەتی لە سەرۆک بەڵام کەمن ئەو سەرۆکانەی دەکرێت وەک رابەر ناوزەدبکرێن. ئێستا هەندێک قسە لەسەر خسڵەتو تواناکانی رابەر دەکەین.

«بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی دەبێت سەرۆکی هەرێم، بۆئەوەی ببێت بە رابەر، میکانیزمەکانی گەیشتن بە سەربەخۆیی دیاریبکات»

توێژەرو ئەکادیمییەکان پێیانوایە بۆئەوەی سەرۆکێک یان کەسێک بکرێت پێیبگوترێت رابەر ئەوە دەبێت لانیکەم ئەم خسڵەتو توانایانەی تێدابێت:

یەکەم، بڕیاردەربێ (decision maker)، واتە توانای جورئەتی بڕیاردانی هەبێت. کەسێک نەبێت کە لە ترسی ئەوەی نەیارەکانی یان تەنانەت گەلەکەشی خۆی لە بڕیارە ڕاستەکان بدزێتەوە. لێرە قسەی ئێمە لەسەر ڕاستیو هەڵەی بڕیارەکان نییە، واتە مەرج نییە کە رابەر بەردەوام بڕیاری ڕاستورەوان بدات. بگرە وەک هەر کەسێکی دیکە رابەر دەکرێت بڕیارەکانی هەڵەبێت. قسەی ئێمە لەسەر توانا و جورئەتی بڕیاردانە. بەکورتی، لەکاتی پێویست بڕیاری پێویست بدات. بۆنمونە لەگەڵ هاتنی داعش بۆ ناو عێراقو دارمانی سوپای عێراقو نزیکبوونەوەی عێراق لە داتەپین لەلایەکو ڕزگاربوونی تەواوی ناوچە کێشەلەسەرەکان لەلایەکی دیکە دەبوایە مەسعود بارزانی وەک سەرۆکی هەرێم سەربەخۆیی کوردستانی ڕابگەیاندبا، نەک چاوەڕێی هەڵوێستی ئەمو ئەو بکات.

دووەم، خاوەن ڕوئیا بێت (visionary)، واتە توانای بینین یان خەیاڵکردنی ڕەوتو داهاتو بۆ ئەو گروپەی کە سەرۆکایەتی دەکات. دەبێت بزانێت کە گروپەکە یان گەلەکە لە کوێنو دەبێت بگەینرێن بە کوێو توانای دیاریکردنی ڕێگە (pathway) و ئامرازەکانی گەیشتن بە دوارۆژە وێناکراو خەیاڵبۆکراوەکەی هەبێت. بۆنمونە ئێستا هەرێمی کوردستان هەرێمێکی فێدراڵە لەناو عێراق، بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی دەبێت سەرۆکی هەرێم، بۆئەوەی ببێت بە ڕابەر، میکانیزمەکانی گەیشتن بە سەربەخۆیی دیاریبکات، نەک وەک بارزانی بێتو داوا لە پەرلەمان بکات کە ڕاپرسی ئەنجامبداتو دوای چەند ڕۆژێک لەو بڕیارەی هەر بەخۆی ئەو پەرلەمانەی کە داوایلێکردبوو ڕاپرسی بۆ ئەنجامبدات لەکاربخات. ئەمە نیشانەی نەبوونی ڕوئیایە لەلایەن بارزانی بۆ پرسی سەربەخۆیی ئەگەرنا هەرێمێک لە هەوڵی سەربەخۆیی دابێت نابێت دەزگا شەرعییەکانی خۆی فەلەج بکات بەڵکو دەبا لەڕێگەی ئەو دامەزراوانەوە هەوڵەکانی وەگەڕبخات نەک دامەزراوەیەک کە شەرعییەتی نەماوە، مەبەستم سەرۆکایەتیی هەرێمە.

«دەبێت کەسێک بێت کە توانای شرۆڤەی پرسەکانو دروستکردنی ئارگیومێنتی پشتبەستوو بە بەڵگەی زانستییو واقعییو مێژوویی هەبێت»

سێیەم، توانای پەیوەندیکردن (communication skills) و گەیاندنی پەیامی بەرزبێت، واتە دەبێت توانای ئەوەی هەبێت بیرۆکەو ئامانجە گەلاڵەکراوەکان لە هۆشو دەرونی خۆی بگەیەنێت بە کەسانی دەوروبەریو خەڵک ئەویش لەڕێگەی وتاری نوسراو بیستراو بینراو. دەبێت کەسێک بێت کە توانای شرۆڤەی پرسەکانو دروستکردنی ئارگیومێنتی پشتبەستوو بە بەڵگەی زانستییو واقعییو مێژوویی هەبێت. بۆنمونە کاتێک کەسێک باس لە مافی گەلی کورد دەکات لە سەربەخۆبوونی ناکرێت بەس پێداگری لەسەر ئەوەبکات کە کوردیش وەک گەلانی دیکە ئەو مافەی هەیە بەڵکو دەبێت بنەمای ئارگیومێنتەکانی لەسەر گرنگی سەربەخۆیی بۆ گەلی کوردو ناوچەکەو جیهان بەبەڵگە نیشانبداتو بگەیەنێت. دەبێت کارەساتەکانی بێدەوڵەتیی کوردی بخاتەڕوو لەگەڵ قازانجەکانی بەدەوڵەتبوون نەک هەر باس لە خەباتو تێکۆشانو خوێنڕشتنو قوربانیدان بکرێت چونکە مەرج نییە کە هەموو قوربانیدانێک ڕەوابێت یان گرنگبێت. لێرە مەبەست ئەوە نییە کە خەباتی گەلی کوردستان ڕەوا و گرنگ نییە بەڵکو مەبەستەکە ئەوەیە کە دەبێت بخرێنەڕوو. بەکورتی ڕابەر کەسێکە کە بتوانێت هەموو گۆشەو ڕەهەندو جومگەکانی پرسێک یان کێشەیەک دەربخاتو ڕونبکاتەوە بۆ گوێگرو بینەرەکانی. بەئینگلیزی بەجۆرە کەسە دەڵێن articulated، واتە قسەکردن بە زمانێکی ڕونو ڕەوا.

چوارەم، هێزبەخشبێت (empower people)، واتە پڕئیرادەکردنی تاکەکانی کۆمەڵگە ئەویش لەڕێگەی کارکردن لەسەر بەهێزکردنی شوناسی ئەندامانی کۆمەڵگەکەو چاندنی ڕۆحی باوەڕبەخۆبوونو توانای بڕیاردان. ئەوەی لە بارزانی دەبینرێت بێ ئیرادەکردنو ملکەچکردنی خەڵکە بۆ ئەو وەک کەسایەتییو بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان وەک حزبێک کە ئەو سەرۆکایەتی دەکات. هێزی پێشمەرگەی کوردستان لە مێژوودا، بەوانەی کە پارتی دیموکراتی کوردستانیش سەرکردایەتیانی دەکرد، بەگشتی وەک هێزێکی باوەڕبەخۆی پڕمەعنەویو خۆڕاگر ناسرابوون. لەماوەی ١٠ ساڵ لە سەرۆکایەتی بارزانی هێزی پێشمەرگە ئەو تواناو خسڵەتە چاکانەی تارادەیەکی چاک لەدەستداوە. هۆکاری هەرە سەرەکیش لەپشت ئەم دیاردەیە، کە لە شکستەکانی هێزی پێشمەرگە لە بەرابەر تیرۆریستەکانی داعش لە مانگی ئابی ٢٠١٤ دا دەرکەوت، کارو کردەوەکانی بارزانی بوون. بارزانی بۆ ملکەچکردنو کڕینی وەلائی هێزی پێشمەرگە لەسەر بنەمای تواناو لێهاتوییو شارەزاییو گیانی فیدایی بۆ گەلو نیشتیمان پەروەردەی نەکردون بەڵکو پلەو پۆستو پایەکانی لەسەر ئەساسی دڵسۆزی بۆ کەسایەتیی ئەوو حزبەکەیو خزمایەتیو دۆستایەتی ئەنجامداوە. لەم پرۆسەیەشدا بەخشینی پارەو پولو پۆستی بەکارهێناوە نەک دروستکردنی ئیرادەو هێزبەخشین. گەورەکردنو قەبەکردنی تواناکانی داعش لەلایەن بارزانیو لەقەڵەمدانی داعش وەک دەوڵەتێکی پڕچەک بەشێکن لە بێئیرادەکردنی گەلی کوردستانو هێزەکانی پێشمەرگە. هەر کەسێک گوێی لە قسەکانی بارزانیو میدیا نزیکەکان لە پارتی گرتبێت سەدانجار ئەو گوتارەی بەرگوێی دەکەوت کە داعش لە هێزی پێشمەرگە پڕچەکترەو باشتر ڕاهێنراون.

«ڕابەر دەبێت نوێخوازبێتو لە گۆڕان نەترسێت»

پێنجـەم، گۆڕانخوازبێـت (lead change)، واتـە ڕابـەر دەبێـت نوێخوازبێـتو لـە گـۆڕان نەترسـێت. ڕابـەر کەسـێکە کـە داوای گـۆڕان لـە خۆیـو لـە کۆمەڵگەکـەی دەکاتو ڕووبـەڕووی دیـاردەو پرسـە کۆنەپارێـزو کۆنەپەرسـتەکانی نـاو کۆمەڵگـە دەبێتـەوە تەنانـەت ئەگـەر ئـەو دیاردەو پرسانە سـەرچاوەکەی خورافاتـی بـە نـاو دیـنو کەلتـوری گشـتییش بـن. ئـەوەی لـە بارزانـی بەرچاودەکەوێت بەدواکەوتنی خەڵـکو مـەلای سـەر بـە دەسـەڵات و کەسـایەتییە کۆنەپارێزەکانـی نـاو کۆمەڵگەیـە نـەک ڕابەرایەتییکـردنو دەربازکردنیانی خەڵـک بێـت لـە دواکەوتویـی. گرنگیـدانو بەڕەڵاکردنـی کۆمەڵێـک مـەلای مشـەخۆری کۆنەپارێـزو سـەلەفی بـۆ چەقبەسـتوییکردنی کۆمەڵگـەی هەرێمـی کوردسـتان نیشـانەی ئـەوەن کـە بارزانـی کەسـێکی گۆڕانخـواز نییـە بەڵکـو کۆنەپارێـزە.

«کەسێک ڕەخنە قەبوڵنەکات سەرکردە بێت دەیکات بە سەرۆکێکی دکتاتۆر»

شەشـەم، ڕەخنـە قەبوڵبـکات، واتـە دڵیفـراوان بێـت بەرابـەر بـەو سـەرنجو تێبینیـو ڕەخنانـەی لەسـەر کاروکـردەوەو بیروبیرۆکەکانـی دەخرێنـەڕوو. کەسـێک ڕەخنـە قەبوڵنـەکات سـەرکردە بێـت دەیـکات بـە سـەرۆکێکی دکتاتـۆر و خۆسـەپێن نـەک ڕابـەر. ڕابـەر ڕەخنـەی توندیـش قەبوڵـدەکات. بارزانـی ڕەخنەگرانـی وەک تێکـدەرو گێرەشـێوێنو نەیـارو، تەنانـەت هەندێکجار وەک دوژمـن، تەماشـادەکاتو نـاوزەددەکات. لـە دوا چاوپێکەوتنـی بارزانـی لەگـەڵ سـایتی ئەلمۆنیتـەر کـە لـە ١٨ی ئـازاری ٢٠١٦ دا بڵاوکراوەتـەوە بەڕوونـی دەردەکەوێـت کاتێـک گـۆڕان وەک هێزێکـی ڕوخێنـەر دەناسـێنێت.

حەوتـەم، بەئاگابێـت (well-informed)، کەسـێک یـان سـەرۆکێک بۆئـەوەی ببێت بـە ڕابـەر دەبێت ئاگاییەکـی مێژوویـو جوگرافییـو کەلتوریـی بـۆ پرسـە گرنگەکانـی جڤاتەکـەی خۆیـو دەوروبەرییـو جیهانـی هەبێـت. بـۆ کەسـێک کـە ببێت بـە ڕابەرێکـی سیاسـی بـە ئیزافـەی ئـەم ئاگاییانـە دەبێـت شـارەزاییو تێگەیشـتنی بـۆ پرسـە ئابوورییـو داراییەکانیـش هەبێـت. بۆنمونـە، دەبێـت بزانێـت کـە بـازاڕی نـەوت چ خەبـەرەو تـا چ ڕادەیـەک دەکرێـت پشـت بـە نـەوت وەک سـەرچاوەیەکی داهاتـی نیشـتیمانی ببەسـترێت. دەبێـت ئـاگای لـە وردەکارییـە کارگێڕییەکانـی وڵات بێـت. بەداخـەوە بارزانـی پرسـی سیاسـەتی دەرەوەی لێدەرچێـت ئـاگاداری لـە زۆربـەی پرسـە گشـتییەکانی کۆمەڵگەکـەی نییـە.

هەشـتەم، ئەزموونداربێـت، واتـە ئەزموونـی لـە هەمـوو ئـەو توانـاو خسـڵەتانەی کـە لـە سـەرەوە باسـکران هەبێـت. بارزانـی بەحوکمـی تێکەڵنەبوونـی لەگـەڵ دامـەزراوە کارگێڕییـو داراییەکانـی حکومەتـی هەرێمـی ئەزمونـی لـە دەوڵەتـداری زۆر لاوازە. لەخـوارەوە زیاتـر قسـە لەسـەر ئـەم خاڵـە کـراوە.

لەپەیوەنـد بـەو خاڵانـەی کـە تـا ئێسـتا قسـەیان لەسـەرکرا مانـای ئـەوە نییـە کـە بارزانـی هیـچ کام لـەو توانـاو خسـڵەتانەی تێدانییـە چونکـە ئەگـەر وا بڵێین ئەوە دەبێتـە سـادەگۆیی بـەڵام مەبەسـت لێـرە ئەوەیـە کـە ئـەو توانـاو خسـڵەتانە بەڕادەیـەک گەشـەیان نەکـردوە کـە ئـەو لـە سـەرۆکێک بکـەن بـە ڕابەرێـک. مەسـعود بارزانـی سـەرۆکی پارتییـە هەروەهـا بەفەرمیـش سـەرۆکی هەرێـم بـوو تـا ١٩ی ئابـی ٢٠١٥

بـەڵام ئێسـتا ئەگـەر وەک سـەرۆکیش ناویببرێـت ئـەوە سـەرۆکێکی ناشـەرعییە. وەک ڕونکرایـەوە، هەڵبـژاردن یـان سـەپاندنی کەسـێک وەک سـەرۆک ئۆتۆماتیکیـەن نایـکات بـە ڕابـەر. لەسـەرەوە هەوڵماندا بـە کورتـی تیشـک بخەینـە سـەر توانـاو خسـڵەتە ڕابەرییـەکانو بەسـتنەوەی بـە توانـاو خسـڵەتو شـارەزاییەکانی مەسـعود بارزانـی. بـۆ زیاتـر شـرۆڤەکردنو قوڵبوونـەوە لـە تواناکانـی بارزانـی وتارێکـی بارزانـی کـە لـە ٩ ی ئابـی ٢٠١٥ دا پێشکەشـیکرد وەک نمونـە وەردەگریـنو لەمیانـی چاوخشـاندن بـە دەقو پەیامەکانـی زیاتـر تواناکانـی بارزانـی دەخەینـە ژێـر زەڕەبینـەوە. تەنیا ئـەو خسـڵەتو توانایانـەش دەکەیـن بـە پێـوەر کـە لـە دەقو پەیامەکانـی وتارەکـەدا هاتـون. پەیامەکـەی بارزانـی لـەم لینکـە دەسـتدەکەوێت http://www.presidency.krd/kurdish/articledisplay.aspx?id=vCj0TWSWHdA= .

واچاکـە هـاوڕای ئـەم بابەتـە وتارەکـەش بخوێنرێتـەوە تاوەکـو کارئاسـانی بـۆ خوێنـەر بـکات لـە تێگەیشـتن لـە ڕەخنـەو هەڵسـەنگاندنەکانی نێـو ئـەم بابەتـە.

«بارزانی لە پەیامەکەیدا دەیەوێت بڵێت کە من لەگەڵ هەڵبژرادنی پێشوەختم»

تواناکانی پەیوەندیکردن و بڕیاردان

یەکەم خسڵەت یان توانا لە هەر ڕابەرێکدا هەبێت توانای پەیوەندیکردنە. بارزانی لە پەیامەکەیدا لە زۆر شوێن کورتیهێناوە کە وەک ڕابەرێکی سیاسیی پەیامەکانی خۆی بگەیەنێت، وەک لەم خاڵانە دەردەکەوێت. یەکەم، بارزانی لە پەیامەکەیدا دەیەوێت بڵێت کە من لەگەڵ هەڵبژرادنی پێشوەختمو دەمەوێت پرسی شێوازی حوکمڕانی لە هەرێمدا بخرێتە ڕاپرسییەوە. ئەو پێچوپەناکردنەی بارزانی نیشاندەدات کە ئەو توانای بڕیاردانی زۆر لاوازە. ئەو دەبوایە لەسەرەتا ڕاست ئەوە بە خەڵک بڵێت نەک دوای ئەو هەموو حیکایەتگێڕانەوەیە. ڕابەر دەبێت پەیامەکانی کورتو ڕاستەوخۆ بن. ئەو شێوازە تەقلیدییەی بارزانی بەکاریهێناوە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی شێوازی دیوەخانە. دووەم، بارزانی وەک سەرۆکی هەرێم هەر لەسەرەتاوە دەبوایە خۆی ڕابەرایەتی پرۆسەی نوسینەوەی دەستورو هەموارکردنی یاسای سەرۆکایەتی بکات نەک حەواڵە بە گەواڵەی بکاتو تەسلیمی ئەمو ئەوی بکات. ئەو وەک ڕابەرێک مامەڵەی نەکردوە چونکە تواناکانی بڕیاردانو ڕابەرایەتیکردنی لاوازن. سێیەم، ڕابەری هاوچەرخ، نەک تەقلیدی، لە پەیوەندیکردندا دەبێت ستایلو ئامرازی سەردەمیانە بەکاربێنێت بۆ گەیاندنی پەیامەکانی نەک وەک بارزانی لەپەناوە قسەبکات. بارزانی لە چەند شوێنێکدا کۆتی (ئیقتیباسی) کەسێکی دیکەی کردوە، کەچی نە ناو نە سەرچاوەی قسەکانی باس نەکردوە. ڕابەر لە پەیوەندیکردندا وەک گوتم دەبێت ڕەوانو ڕاستەوخۆو بێت، خاڵ لەسەر پیتەکان دابنێت نەک حەزورە بۆ خەڵک بڵێت. ئەو شێوازەی بارزانی بەکاریهێناوە لە قسەکردندا زۆر تەقلیدییەو مەبەست لێی تاوانبارکردنی کەسانێکی دیارە بەنادیاری.

«بارزانی داخ بۆ ئەوە هەڵدەکێشێت کە بارودۆخی کوردستان گەیشتۆتە ئەمڕۆژە»

قەبوڵکردنی ڕەخنە

ڕابەر دەبێت توانای قەبوڵکردنی ڕەخنەی هەبێت. بارزانی ڕەخنەو دیدی کەسانی دیکە نەک قەبوڵناکات بەڵکو وەک لە پەیامەکەی دەردەکەوێت ڕەخنەکانو دیدە جیاکان وەک «سووربوون لەسەر کودەتا» ناوزەددەکات. بارزانی داخ بۆ ئەوە هەڵدەکێشێت کە بارودۆخی کوردستان گەیشتۆتە ئەمڕۆژە، بەڵام ئەم ڕەخنەیە قەبوڵناکات کە ئەو بەشێکە لەو قەیرانەو هۆکاری سەرەکییە لەپشت تەنگژەکان. هاوکات هەوڵدەدات کە خەڵک بەهەڵەداببات، ئەویش بە تاوانبارکردنی کەسانی دیکە.

ئەزمون

هیچ کەسێک ناتوانێتو نابێت بە ڕابەر ئەگەر ئەزمون لەکارەکانی وەرنەگرێت یان ئەزمونەکانی نەخاتە خزمەت کارو کردوەو بەرنامەکانی. پێوەری ئەزمون لێرە ساڵ نییە چونکە ئەگەر بە ساڵ بێت ئەوە بارزانی نزیک بە ٦٠ ساڵە سیاسەت ئەزموندەکات. بارزانی لە پەیامەکەیدا چەندجارێک باس لەوە دەکات کە ئەو ڕاستگۆیە، یان ڕاستگۆبووە لەگەڵ خەڵک. ڕابەر بەبنەما لەسەر نمونەو بەڵگە ڕاستگۆیی خۆی دەسەلمێنێت نەک ئیدیعای ڕاستگۆیی بکات. بارزانی هەر خۆی لەپەیامەکەی دەیسەلمێنێت کە ڕاستگۆنییە لەگەڵ خەڵک کاتێک دەڵێت «هەموو ڕاستییەکان ناگوترێن». ئەم قسەیەی بارزانی چەند مانایەک هەڵدەگرێت:

یەکەم، ڕاستگۆیی نەبوون. دووەم، شاردنەوەی ڕاستییەکان. خۆ ئەگەر هۆکاری شاردنەوەی ڕاستییەکان ئەوە بێت کە نەکا دەرخستنی «ڕاستییەکان» ببێتە مایەی تێکدانی یەکڕیزیی گەل، ئەوە ئەوکات دەبێت پرسیاری ئەوە لە بارزانی بکرێت داخۆ بە کودەتاچی دانانی چوار حزبی گەورەی کوردستان یەکڕیزی گەل تێکدەدات یان ئەو «ڕاستیانەی» ئەو دەیەوێت بیانشارێتەوە. ڕابەر دەبێت لەژیانی سیاسیدا ئەزمون وەرگرێتو کەڵک لە ئەزمونەکانی وەربگرێت بۆ گەیاندنی پەیامەکانی. بارزانی پەیامەکەی بە تەخوینکردنی ئەوانی دیکە دەستپێکردوە.

ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە بارزانی نەک هەر ئەزمونی لە مێژووی ٦٠ ساڵەی خۆی وەرنەگرتوە بەڵکو لە گەیاندنی پەیامی سازانیش شکستیهێناوە.

ڕاستگۆیی

ڕاستگۆیی خسڵەتێکی دیکەی ڕابەرەکانە. بارزانی لە

پەیامەکەیدا نەک ڕاستگۆ نییە بەڵکو لە زۆر شوێن خەڵک بەهەڵەدادەبات. ئەو دەڵێت شانازی «بەوەوە دەکەم کە خەباتم لەپێناو دیموکراسیدا کردووە». بارزانی دیموکراسیبوونی خۆی لە هەڵبژاردنەکانی ١٩٩٢ دا دەبینێتەوەو شانازی پێوەدەکات. ڕاستە هەڵبژاردنەکانی ١٩٩٢ هەنگاوی یەکەم بوون بۆ بە دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگەی کوردستان، بەڵام کەس لە کوردستان نییە نەزانێت ئەوەی لە یەکەم هەڵبژاردنی کوردستان ڕوویدا ئەوەندەی بوو بە سەرەتایەک بۆ بەدامەزراوەییکردنی تەزویر ئەوەندە نەبوو بە کۆڵەگەیەک بۆ چەسپاندنی دیموکراسی. ئەو تەزویرو دەنگو زیمە کرینەی ئێستاش لە هەڵبژاردنەکان دەکرێن هەموو ڕەگیان لەو ڕۆژەدایە. ئەمانە نیشانەی بێ بەرنامەییو کورتدیدەیی بارزانین نەک ئەوەی کە لە هەموو ڕابەرێکدا دەبێت هەبێت کە دووربینییو بەبەرنامەییە. ئەگەر بارزانی بڵێت ئەو کارانە بێئاگاداری ئەو کراون ئەوە ئەوکات خسڵەتێکی دیکە لەدەستدەدات کە بەئاگاییبوونی ڕابەرە لەوەی لە کۆمەڵگەکەی دەگوزەرێت، کە لە بڕگەی داهاتو هەڵوەستەی لەسەر دەکەین.

«لەوەدەچێت نەک هەر بێئاگابێت لە پرسو گرفتی تەزویر بەڵکو بێئاگایە لە پرسە سیاسییەکان»

بەئاگایی

ڕابەر کەسێکە کە لانیکەم بەئاگایە لە پرسو کێشە گەورەکانی کۆمەڵگەکەی. بارزانی لەوەدەچێت نەک هەر بێئاگابێت لە پرسو گرفتی تەزویر بەڵکو بێئاگایە لە پرسە سیاسییەکانو پرۆسە سیاسییەکانیش ئەگەرنا چۆن دەکرێت کارێکی یاسایی-پەرلەمانیی بە کودەتا لەقەڵەمبدات. لە هەموو جیهاندا کودەتا هەمیشە بەسەر پەرلەماندا دەکرێت نەک لەناو لە پەرلەمان بکرێت. ئەگەر گریمانی ئەوەش بکرێت کە چوار حزبەکە (یەکێتییو گۆڕانو یەکگرتوو کۆمەڵ) سازان نەکەن لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان ئەوە مانای کودەتاکردن نییە بەڵکو ئەوە مانای نەسازانە. بارزانی یان بۆ بەهەڵدابردنی خەڵک ئەو قسەیە دەکات یان ئەوەیە کە لە گەیاندنی پەیامەکەی کورتیهێناوە یان بێئاگایە لەوەی دەگوزەرێ. لە هەموو ئەم حاڵەتانەشدا، ئەوە کەمتوانایی یان بێتوانایی بارزانی وەک ڕابەر نیشاندەدەن. واپێدەچێت بارزانی ئاگادارنەبێت کە هەرێم هێشتا دەستوری

نییە ئەگەرنا ناڵێت «هەندێ لایەن دەیانەوێت شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێمی کوردستانو دەسەڵاتەکانی بگۆڕن». لە غیابی دەستوردا ناکرێت قسەلەوەبکرێت کە هەندێک دەیانەوێت شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێمو دەسەڵاتەکانی بگۆڕن چونکە لە کوردستان دەستورێک نییە کە ئەو پرسانەی چەسپاندبێت. ئەوەی هەیە بەبڕیاربووە یان پێکهاتن. ئەوەی ئێستا لەگۆڕێدایە پڕۆژە یاسایەکە بۆ گۆڕینی سیستەمی حوکمڕانی لە کوردستان بە مەبەستی کەمکردنەوەی دەسەڵاتەکانی سەرۆکو جێگیرکردنی سیستەمی پەرلەمانی، کە سەرەتایەکە بۆ چەسپاندنی ئەو پرسانە.

«ئێستا کە ئەو دەیەوێت وەک سەرۆک بمێنێتەوە نیشانەی پێشێلکردنی یاساو خۆسەپاندنە»

بارزانی کاتێک دەڵێت کە من «شانازی دەکەم کە گوتوومە نابێ کەس لە کوردستاندا لە یاسا بەرزتربێت و، بەدرێژایی کاری فەرمیی خۆم پابەندی بووم»، جارێکی دیکە بێئاگایی خۆی نەک هەر لەوەی لە کوردستان دەگوزەرێت نیشاندەدات بەڵکو لەوەی کە خۆی تێیدابەشداربووە. بارزانی هەر لە وتارەکەدا ئەو یاسایە پێشێلدەکات کە لە ٣١ ی حوزەیرانی ٢٠١٣ دا ماوەی سەرۆکایەتییەکەی ئەوی درێژکردۆتەوە. بەگوێرەی ئەو یاسایە ماوەی سەرۆکایەتی بارزانی لە ٢٠ ی ئابی ٢٠١٥ دا کۆتاییدێت. ئێستا کە ئەو دەیەوێت وەک سەرۆک بمێنێتەوە نیشانەی پێشێلکردنی یاساو خۆسەپاندنو خۆبەگەورەتر دانان نەبێت لەسەر یاسا نیشانەی چییە. لەشوێنێکی دیکەی وتارەکەدا مەسعود بارزانی دەڵێت لەکاتی «کێشە و توندوتیژییە ناوخۆییەکانیشدا هەمیشە هەوڵمداوە کوردستان لە شەڕ دووربخەمەوە». ئەمە هێندەی دیکە بێئاگایی خۆی لەوەی لە هەرێم دەگوزەرێت نیشاندەدات. بارزانی لەکاتێکدا ئەم قسانەدەکات کە بەبڕیاری ئەو و لەژێر چاودێری ئەودا بوو کە لە ٣١ ئابدا دەبابەکانی عێراق هاتن بۆ شەڕی خەڵکی کوردستان. خۆئەگەر بڵێین ئەوان هاتن پشتیوانی لەلایەنێکی شەڕی ناوخۆیی بکەن خۆ ئەم کارە لانیکەم هەوڵێک نەبوو بۆ دوورخستنەوەی شەڕو کەمکردنەوەی توندوتیژییەکان بەڵکو نەوتکردن بوو بە ئاگر. کە پێچەوانەی ئەو بانگەشەیەیە کە بارزانی دەیکات.

بارزانی دەڵێت خەڵکی کوردستان «شایەتی ئەوەم بۆ دەدات کە بەدرێژایی ماوەی سەرۆکایەتی

هەرێمی کوردستان، هەوڵمداوە ئارامییەکی سیاسی ناوخۆیی لە کوردستاندا هەبێت، حیزبەکان نەکەونە ویزەی یەکتر.» بارزانی دیسان بێئاگایی خۆی لەوە نیشاندەدات کە لەبەرچاوی ئەو پارتییەکان بارەگاکانی گۆڕانو یەکگرتویان لە هەولێرو دهۆکو شارو شارۆچکەکانی دیکە سوتاند. خۆ ئەگەر بگوترێت ئەوە بەبێئاگایی ئەو کراوە، ئەیّ خۆ ناردنی هێز لە هەولێرەوە بۆ سلێمانی بۆ هەڵکوتانە سەر بارەگاکانی گۆڕان دەبێت بەفەرمانی ئەو بووبێت. خۆ ئەگەر ئەو گریمانەیش قەبوڵبکەین کە دەڵێ هێزەکان نێردران بۆ پاراستنی لقی چواری پارتی لە سلێمانی. لەوەڵامدا دەکرێت بگوترێت، ئەیّ خۆ لە سلێمانی هێز هەبوو. مەگەر بارزانی فەرماندەی هەموو هێزە چەکدارەکانی هەرێم نییە، بەوانەی سلێمانیشەوە. خۆ ئەگەر بگوترێت بارزانی دەسەڵاتی بەسەریاندا نییە ئەوە بەتەواوی تواناکانی بارزانی لە ڕابەرایەتیکردنو بڕیاردان دەخاتەژێر پرسیارەوە. چۆن دەبێت کەسێک ١٠ ساڵ سەرۆک بێتو بەڵێن بە خەڵک بدات کە هێزەکانی پێشمەرگە یەکدەخاتەوە کەچی دوای ١٠ ساڵ یەک هەنگاو لەو ڕووەوە نەنرابێت.

«ئەوە هێزی پێشمەرگە نەبوو کە شکستی هێنا»

بارزانی دەڵێت «سەرباری ئەو قەیرانە داسەپاوانەیش توانیمان ڕووبەڕووی داعش ببینەوە.» ئەم قسانە بێئاگاییەکی دیکەی بارزانی دەسەلمێنێت. سەرۆکی هەرێم ئەگەر پێیوایە کە بەرگری کراوە، ئەی شەنگال، ڕەبیعە، کەسک، ئەڵقوش، ناوچەکانی دەشتی موسڵ، گوێرو مەخمور بۆ هەر هەمووی بێبەرگری کەوتنە دەست داعش. لێرە دەبێت ئەوە بڵێین کە ئەوە هێزی پێشمەرگە نەبوو کە شکستی هێناو بەرگەی نەگرتو هەڵهات بەڵکو، وەک لەسەرەوە ئاماژەیەکی پێکرا، ئەوە بارزانی بوو وەک فەرماندەی هێزی پێشمەرگە شکستی هێنا لە دانانی کەسی شیاو لە شوێنی شیاو، شکستی هێنا لە پەروەردەکردنی پێشمەرگە لەسەر گیانی بەرگرییو بەرزکردنەوەی ورەیانو ڕاهێنانیان. فەرماندە هەڵاتوە پۆستپەرستو پولپەرستەکان لەسەر دەستی بارزانییو بەفەرمانی ئەو ئەو پۆستانەیان پێدرابوو. ئەو بەرگرییەی کە لە کوردستان دەکرێت شانازی بارزانی نییە.

چونکە ئەوە، یەکەم، هێزەکانی دەرەوەی دەسەڵاتی بارزانی بوون کە بەرگریان لەخۆنیشاندا. دووەم، ئەو بەرگرییەی کە هێزەکانی ژێردەسەڵاتی بارزانی دەیکەن شانازییەکەی زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پشتیوانییە نێودەوڵەتییەی کە لێیان دەکرێت. ئەگەرنا ئێستاش ئەگەری هەڵاتنیان هەیە چونکە بارزانی وەک فەرماندەیەک هیچ ڕێوشوێنێکی تا ئێستا نەگرتۆتەبەر بۆ لێپێچینەوەو سزادانی کەمتەرخەمو هەڵاتووەکان. بارزانی وەک فەرماندەی گشتی بەرپرسی یەکەمە لە شکستەکان، نەک پێشمەرگەکان.

هەموو ئەمانە بۆمان دەردەخەن کە بارزانی ڕاستە سەرۆکی هەرێم بوو تا ١٩ی ئابی ٢٠١٥ بەڵام ڕابەرێک نەبووەو نییە کە توانای ڕابەرایەتیکردنی گەلەکەی هەبێت لە قەیرانەکاندا. توانای گردکردنەوەی گروپە جیاجیاکانی کۆمەڵگەکەی نییە: ئاگادارنییە لەوەی کە دەگوزەرێ لەنێو کۆمەڵگەکەی. ڕابەرایەتیکردن بە

لۆمەکردنی ئەمو ئەو نابێت بەڵکو بەکۆکردنەوەی دەنگە جیاجیاکان دەبێت لەژێر باڵی خۆیدا. بۆیە دەکرێت بڵێین مەسعود بارزانی لەم لەحزەیەدا نە سەرۆکە نە ڕابەر.

کورسی بۆ فرۆشتن، نا عەدالەتی لە هەڵبژاردن لە کوردستان

عەلی مەحمود محەمەد

لە سەدەی هەژدەهەم ئادەم سمیس وتویەتی (ئەوانەی کە خاوەن کۆمەڵگان و سیاسەتەکانی دروستکەن، بازرگان و پیشەسازکارانن)، بیرمەندی سیاسی ئەمەریکی رۆبەرت دالیش گومانی هەیە لە چوارچێوەی ئابووری بازاڕی ئازاددا یەکسانی ئابووری لە نێوان تاکەکان بەدی بێت، کە زۆرێک پێیان وایە تاکە رێگایە بۆ گەیشتن بە دیموکراسیەت، بۆیە ناوبراو پێی وایە سەرمایەداری چۆن ناتوانێت یەکسانی ئابووری دابین بکات، بەهەمان شێوە ناتوانێت یەکسانی سیاسی لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا دابین بکات.

هەمیشە سەرمایەداری و پارێزەرانی ئەو سستەمە ئابوری سیاسییە لایەنگیری لەو چینە دەکەن کە نوێنەرایەتی دەکەن ئەویش چینی سەرمایەدارە، لەبەر ئەوەی هاووڵاتیان یەکسان نین لە رووی ئابوورییەوە لە کۆمەڵگای چینایەتی سەرمایەداریدا، بۆیە لە رووی سیاسیشەوە تاکەکانی کۆمەڵگا یەکسان نابن، ئەم نا یەکسانیەش لە هەڵبژاردنەکاندا بە زەقی چڕ دەبێتەوە لە بەرژەوەندی کەمایەتییەک کە ئێستا بە ١٪ی کۆمەڵگا لە چەمکە سیاسییەکان ئاماژەیان پێدەدرێت، چینە باڵاکان بۆ ئەوەی رەوایەتی بە دەسەڵاتی خۆیان بدەن کە نوێنەری زۆربەن، لە رێگای هەڵبژاردنەوە دەسەلاتی خۆیان دەسەپێنن بەناوی دیموکراسیەت و حوکمی گەلەوە، لە رێگای سندوقەکانی دەنگدانەوە ٩٩٪ی کۆمەڵگا دەکەنە خزمەتکاری ١٪ی کۆمەڵگا. لە ساڵی ٢٠١٢ ی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ هەڵبژاردنی سەرۆک کۆماری، ئەنجومەنی پیران و سەنات کۆی گشتی ٦ ملیار دۆلار خەرجیان هەبووە، ئەم پارەیەش لای کرێکارێک دەست ناکەوێت کە کاتژمێرێک بە ٧.٥٠ دۆلار کار دەکات، بۆ گەڕان بە دوای ئەو ژمارەیە دەبێت بە دوای گەڕانیان لە لیستی فۆربێسدا بگەڕێین، بۆ ئەوەی ئەوان لەسەر کاندیدەکانی خۆیان رێککەون تا بۆ ٤ ساڵ بەرژەوەندییەکانیان بپارێزێت. بۆیە زۆرجار دەبینین هەڵبژاردنەکان بە تایبەتی لە وڵاتانی دواکەوتوو ململانێی هەڵبژاردن دەبێتە ململانێی نێوان جەمسەرە ئابورییەکان و جەمسەرە جیهانییەکان.

بۆ ئەوەی هەڵبژاردنەکان زیاتر دیموکراتی لە بەرژەوەندی زۆربە بێت، پێویستە دەستی وڵاتان و کۆمپانیاکان و دەوڵەمەندان لە رێگای یاساو بڕیارەوە کورت بکرێتەوە، ناڵێین کۆتایی پێ بێت، چونکە لە چوارچێوەی سستەمی سیاسی ئابووری سەرمایەداری ئەمە محاڵە.

لە زۆر وڵات بڕی پارەی دیاریکراو بۆ پرۆسەی هەڵبژاردن و سەرچاوەکانیشی بە یاسا رێکخراوەو لەلایەن دەزگا دیاریکراوەوە کۆنترۆڵ دەکرێت، لێرەدا چەند نموونەیەک دەهێنمەوە: لە بەنگەلادیش حکومەت بەخششی حیزبەکان ناکات، بەڵام حیزبی سیاسی مافی ئەوەی هەیە کۆمپانیای هەبێت و کاندید بۆی هەیە لانی زۆر ٥٠٠ هەزار تاک خەرج بکات، کە هەر ٧٧.٥تاک دۆلارێکە، لە باشوری ئەفریقیا قەدەغەیە حیزبێک لە تی ڤی کات بکڕێت بۆ ریکلامکردن، تەنها بەو بەشەی بۆی دیاریکراوە لە تەلەفزیۆنی فەرمی وڵات کە هەلی یەکسان دەدات بە هەمووان، پێویستە رازی بێت.

«بەڵام ئەم پارەیەش لای هەژارێکی میسری دەست ناکەوێت»

لە ماوەی رابردوودا، حکومەتی میسری لانی زۆری خەرجیەکانی بانگەشەی هەڵبژاردنی کاندیدانی سەرۆک کۆماری لە خولی یەکەمی هەڵبژاردندا لە ١٠ ملیۆن جونەیەوە زیاد کرد بۆ ٢٠ ملیۆن جونەیە، لە خولی دووەمی هەڵبژاردنەکانیش لە ٢ ملیۆن جونەیەوە زیادکرا بۆ ٥ ملیۆن جونەیە کە هەر ٦.٩٩ جونەیە دۆلارێکە، ئەم بڕیارەش لە بەرژەوەندی دەوڵەمەندان دەرکرا، وەلێ سنوورەکەی دیاریکراوە، لە جەزائیرش ٦٠٠ هەزار دۆلار لانی زۆری خەرجی کاندیدی سەرەک کۆمارە، بە خولی دووەمەوە ٨٠٠ هەزار دۆلار.کە جەزائیر ١٣ جار دانیشتوانی زیاترە لە کوردستان و خاکەکەشی زیاترە ٥٠ جار زیاترە لە روپێوی کوردستان بۆ ئەمسەرو ئەوسەری کاندید بۆ کۆکردنەوەی دەنگ و هەڵمەتی هەڵبژاردن.
ئەم بڕە پارەیە بۆ وڵاتێکی ٩٠ ملیۆنی وەک میسر لە چاو خەرجیەکانی هەڵبژاردنەکانی کوردستان زۆر کەمە، بەڵام ئەم پارەیەش لای هەژارێکی

میسری دەست ناکەوێت، قازانجی ئەو لە ٤ ساڵدا تەنها ئەوەندەیە دەنگەکەی دەفرۆشێت و نانێکی گەرمی ئەو رۆژە پێ دەخوات وەک باوە. لە کۆماری ئیکوادۆریش بۆ هەڵبژاردنی ٥٦٥١ سەرۆکی شارەوانی و ئەندامی ئەنجومەنی شارەوانی و پارێزگار و ...بۆ بەدەستهێنانی ئەو پۆستانە کە ٢٧٨٩٥ کەس ململانێیان لە ٢٣ی شوباتی ئەمساڵ لەسەری کرد و ١١،٦ ملیۆن هاووڵاتی دەنگیان بۆی دا، تەنها ١٩ ملیۆن دۆلار لە لایەن حکومەتەوە بۆ هەڵبژاردنەکان تەرخانکرا، لەو برە پارەیە زیاتر نابێت پارەی دیکە هەرچییەک بێت سەرچاوەکەی، بچێتە ناو پرۆسەی هەڵبژاردنەوە. لە وڵاتی بۆتسوانای ئەفریقیا کاندید بۆی هەیە تا سنوری ٧٠٠٠ دۆلار خەرج بکات، لە وڵاتی بەنینیش هەر لە کیشوەری هەژاران کاندیدی پەرلەمان بۆی هەیە تا ٣ ملیۆن فرەنکی ئەفریقی و کاندیدی سەرۆک کۆماری تا ١٥٠ ملیۆن فرەنکی ئەفریقی دوا سنوری خەرجکردنییەتی لە هەڵمەتی هەڵبژاردن، کە هەر یەک فرەنک ٢،٤٥٠ دیناری عێراقییە.

لە هەرێمی کوردستان، هیچ سنورێک بۆ بەخشینی سەرمایەداران و خەرجی هەڵبژاردن و هاتنی پارە لە وڵاتانی بیانی بە تایبەتی وڵاتە هەرێمیەکان دیاری نەکراوە، ئەمانە هیچیان بە یاسا رێک نەخراون (پشتیوانی حکومەت بۆ کاندید کراوان، مافی حیزب لە بوونی کۆمپانیای تایبەت و تۆمارکردنی بەناویانەوە، هاتنی پارە لە وڵاتانی دەرەوە، بەخششی سەرمایەداران و دیاریکردنی برەکەی و بڵاوکردنەوەی، کۆنترۆڵکردنی حیسابات لە کۆتایی هەڵمەتەکان .....) هاوکات لە پاڵ هەموو ئەمانە پێشەکیەکی زۆریش بۆ خۆ کاندید کردن دیاریکراوە کە لە توانای هەژاراندا نییە دابینیان بکات، بەم هۆیانەوە سەرمایەداران و سیاسییە گەندەڵەکان بە ئارەزووی خۆیان بە پارە رەشەکانیان دەست دەخەنە ناو کاروباری دەنگدانەوەو لە بەرژەوەندی خۆیان دەیشکێننەوە، وڵاتانی دەورو بەریش بەخششەکانیان رۆڵ لە هەڵبژاردنەکان دەبینێت بە قازانجی کاندیدە لایەنگرەکانیان، هەموو ئەمانە وا دەکات دادپەروەری لە هەڵبژاردن لە کوردستاندا نەبێت و هەموو دەنگدانێک بە قازانج دەوڵەمەندان و سەرمایەداران و نۆکەرانی وڵاتانی ئیقلیمی ..... کۆتایی پێ بێت، زیان و مەترسی ئەمانە زۆر زیاترە لە زیان و مەترسی ئەو فرت و فێڵانەی دەکرێت، لەبەر ئەوەی پارتە گەورەکان هەموو پێشێلکاریان هەیە و هیچی سیفییەکەی پاک نییەو پارەی رەش لە هەڵمەتەکانیان بەکار دەهێنن، بۆیە لە ئاست ئەم مەترسییە بێدەنگن.

بۆ رێگرتن لەمەو هەڵبژاردنێکی دادپەروەرانەتر لە هەرێمی کوردستان، پێویستە چەند هەنگاوێکی خێرا بنرێت کە گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەیە: نەختینەی پێشەکی بۆ خۆکاندیدکردن نەمێنێت. لانی زۆری خەرجکردن بۆ کاندیدانی سەرۆکی هەرێم و پەرلەمان و ئەنجومەنی پارێزگا بۆ کاندیدانی تاک و لیستەکان دیاریبکرێت، کە لە ئێستادا ٢٥٠ دینار بۆ هەر دەنگدەرێک بۆ هەر فراکسیۆنێک دیاریکراوە. بەخششەکان لەلایەن سەرمایەداران و سیاسیەکانەوە قەدەغە بکرێن، یاخود سنوریان بۆ دیاریبکرێت و بڵاو بکرێنەوە، بە مەرجێک لە ١ ملیۆن زیاتر نەبێت. بەخششی وڵاتانی دەرەوە بە یاسا قەدەغە بکرێت و پێشێلکاران مافی کاری سیاسیان لێ بسەنرێتەوە.

«کۆنترۆڵی خەرجییەکان لە لایەن دەزگای تایبەتمەندەوە بکرێت»

یاسای تایبەت بە مافی خاوەندارییەتی کۆمپانیا بۆ پارتە سیاسییەکان دەرچێت، داهاتی ئەو کۆمپانیانە بچێتە ناو حیساباتی دارایی حیزبەکانەوە، ئەو پارتانەی داهاتیان زۆرە مافی وەرگرتنی بودجەیان نەمێنێت. کۆنترۆڵی خەرجییەکان لە لایەن دەزگای تایبەتمەندەوە بکرێت و سزای قورس بۆ پێشێلکارانی دیاری بکرێت بە بێبەشکردنی لە خولەکانی داهاتووی هەڵبژاردن.

حکومەت لە رێگای دیاریکردنی بەخششی برە پارەیەکی دیاریکراوەوە هەلی یەکسان لە رووی ئابورییەوە بۆ سەرجەم لیست و تاکەکانی بەشداربوو لە هەڵبژاردنەکان برەخسێنێت. سەرجەم تاک و قەوارەکان پێویستە بری پارەی دیاریکراوی خۆیان بۆ هەڵبژاردنەکان پێش دەستپێکی هەڵمەتی هەڵبژاردن بڵاو بکەنەوەو لە سەر ژمارەیەکی دیاریکراو لە بانک دابندرێت، لەو برەیە زیاتر نەبێت کە دیاریدەکرێت و بە یاسا رێکخراوە. هەر خەرج کردنێک بۆ بانگەشەی هەڵبژاردن لەلایەن تاکی ناو لیستەکانەوە یاساغ بکرێت، هەموو خەرجیەک پێویستە لە رێگای یەک سەرچاوەوە بێت ئەویش لە ژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنی هەڵبژاردندا بێت و ژمارەی بانکییەوە بێت.
ئەو برە پارەیەی دیاریکراوە بۆ سەرتاسەری کوردستان بۆ هەر لیستێک لە سەرتاسەری کوردستان ٥٤٠ ملیۆن دینارە، خەرجییەکانی کەناڵەکانی راگەیاندن و کرێی چاودێری سندوقەکانی هەڵبژاردنیش بگرێتەوە.

هێز و حەقیقەت

لێکۆڵینەوە لە دەسەڵات و هزری نۆمادیک وەک بەشێک لە فەلسەفەی ڕزگاری

مایکڵ پانسەر
لەئینگلیزییەوە/ حەیدەر غەفور

لە بەدواداچوون و خوێندنەوەمدا بۆ خاڵە هاوبەشەکانی نێوان هەردوو سیستەمی فەلسەفی میشێل فۆکۆ و عەبدوڵڵا ئۆجالان، بەشێوەیەکی سەرەکی بایەخ بە سێ بیرۆکە یان سێ تێرم و زاراوەی جەوهەری دەدەم و تیشک دەخەمە سەریان. ئەو تێرم و بیرۆکانەی یارمەتی فراوان کردنی تێگەشتنی ئێمە دەدەن لە بارودۆخە کۆمەڵایەتیە هەنوکەییەکان و بزووتنەوە فیکریەکان. هەروەها لە ئەگەر و گونجانی کردەکانمان. من باوەڕم وایە هەندێک میکانیزمی بیرکردنەوە لە نێو کارەکانی فۆکۆدا بۆ تێگەیشتن لە بیرکردنەوەو پارادایمی نوێی بزووتنەوەی ئازادیخوازی کوردی، خاڵی ژیاری و یەکلاکەرەوەن.

- ئەو سێ تێرمەش ئەمانەن:

١- سیستەمی بیرکردنەوە: ئەوەی ئۆجالان ناوی ناوە بیرکردنەوەی ڕێکخراو یان ڕژێمی حەقیقەت.

٢-لێکۆڵینەوە لە هێز و دەسەڵات: تێگەیشتنێک لە سیستەم و کۆمەڵگەکان.

٣-پرەنسیپەکانی ڕێبەرایەتی یان ڕاستینەی سەرۆکایەتی بەو جۆرەی بزووتنەوەی کوردی کاری پێ دەکەن: فۆکۆ ئەم پرەنسیپانە ناو دەنێت عەقڵی حکومڕانی، کە لەڕێیەوە دەتوانین تێگەیشتنێکی سەرەتایی لەمەڕ پایە بنەڕەتیەکانی بزووتنەوەی کوردی بونیاد بنێین کە خۆیان لە کایەی پەروەردە و ڕێکخستن و پیادەکردنی دیموکراتی خۆسەریدا دەبیننەوە.

هەموو جۆرە بیرکردنەوەیەک لە چوارچێوەی سیستەمێکی دیاریکراودایە کە سیستەمی بیرکردنەوەیە. لێرەدا هەر بیرکردنەویەکی عەقلانی شێوازی ئیدراک و تێگەیشتنی ئێمە بۆ دنیا و چۆنیەتی ڕێکخستنی ژیانی ڕۆژانەمان دیاری دەکات. هەر ئەم سیستەمەیە ماناکان دەئافرێنێت و دەبێتە ئیلهام بەخشی بڕیارەکانمان و دیاری کردنی پێوانەیەک بۆ یاریە بەردەوامەکەی ئەزمون و هەڵسەنگاندن و ئینجاش گۆڕان. بەشێوەیەکی گشتی لە ئاستی تاک و کۆمەڵ و تەنانەت کۆمەڵگاکانیشدا هەموو سۆبژەیەک ئەزمونی خۆی هەڵدەگرێت و لە ئەنجامی ڕەنگدانەوەی لەسەر شێوازی ژیان توانای گۆڕانی کاریگەری هەیە. بەو مانایەی هەر کردەیەکی ئێمە بەندە بە فۆرمێکی دیاریکراوی ئاگایی و وشیاریەوە، لەهەمبەر توانای تێگەیشتن لەخۆمان لەسەر بنەمای حەقیقەت. ئۆجالان ئەم پرۆسەیە ناودەنێت (ڕژێمی حەقیقەت).

«ناکرێت بیرکردنەوەمان دابراوبێت لە هێزی کردە و توانستمان»

ئەوەی ئێمە لەپێناو بونیادنانی پایەی کردەوەکانماندا هەستی پێدەکەین و شرۆڤەی دەکەین نزیکبونەوەیە لە ڕاستی. پاڵوتن، لێکدانەوە، مەزەندەی ڕاست ئەو پارچە جیاوازانەی حەقیقەتن کە بەشێوەیەکی ئەزمونکاری لەگەڵیاندا کارلێکمان کردوە. هاوتەریب لەگەڵ جیابوونەوەی کۆمەڵگەکاندا بەدرێژایی سەدەکانی ڕابردوو، فرەڕەنگی ڕێبازە مرۆییەکان بۆ پێوەر و میکانیزمەکانی بیرکردنەوە کە پایەی کردارەکانی مرۆڤی لەسەر بونیادنراوە بووە بە گەمەیەکی ئاڵۆز. (مامەڵەی هەمیشەیی نێوان ڕژێمە جیاوازەکانی حەقیقەت) ئەمەش مانای وایە جۆرەکانی نزیکبونەوە لە ڕاستی و شێوازەکانی بونیادنان و گۆڕانی فۆرمی ڕاستەقینەی سۆبژەکان دەبێتە بناغەی فرەڕەنگی کۆمەڵایەتی و داهنان.

هەموو جۆرە بیرکردنەوەیەک بە تیۆری سیاسیشەوە کە خۆی بۆ گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی تەرخان دەکات، بیرکردنەوەیەکی ستراتیژیە. ناکرێت بیرکردنەوەمان دابڕاوبێت لە هێزی کردە و توانستمان بۆ گۆڕینی واقیع لەڕێی کرداری مانادارەوە. بۆیە پەیوەندیەک یان سێگۆشەیەک یاخود بوارێک بۆ گرژی لە نێوان مەعریفە و دەسەڵات و ڕاستیدا هەیە. ئەمە یەکێکە لەو ئارگومێنتە جەوهەریانەی فۆکۆ کاری لەسەر کردوە. لەسەر بنەمای تێگەیشتن لە

بارودۆخێکی دیاری کراو ئێمە دەتوانین زنجیرەیەک کردار ئەنجام بدەین. دەتوانین هێزی خۆمان بۆ کردار بەکار بهێنین و پەیوەندیمان لەگەڵ واقیع بگۆڕین و کاریگەری دروست بکەی.

جوڵە و گۆڕان. هەموو سۆبژەیەک توانای کردەی مانا داری هەیە. لە چوارچێوەی ئیدراکی خۆیدا. دەتوانێت لە ناو سیستەمی خۆیدا بارودۆخ بگۆڕێت. دەتوانێت چوارچێوەی تێگەشتنی خۆی بگۆڕێت و لەو ڕێگەیەشەوە بەرەو گۆڕینی ئەگەرەکانی کردار لە ڕەنگدانەوەی تیۆریدا. هزری دەربازبوون و تێپەڕاندن وەک هزری نۆمادیک و هزری ڕێکخراو دەتوانێت پێگەی خود بگۆڕێت. لەم یەکەم خاڵەدا ئۆجالان و فۆکۆ یەکتر تەواو دەکەن و خۆیان بۆ یەکتر ڕوون دەکەنە وە.

«تێڕوانینی ئۆجالان کە لەسەر بناغەی شێکاریەکی ئاوا بۆ هێز داڕێژراوە»

مانای وایە لێرەدا کە دەپەڕینەوە بۆ بیرۆکەی دووەم دەبێ دەستبەرداری ئەو ئەندێشە کۆنە بین کە سەنگی لە ئاسۆی ڕۆژئاواییدایە. هێز وەک شتێکی نەرێنی، داپڵۆسێنەرەو لەبەرەو جەمسەری شەیتانە، وەک حوکمی باڵا لەسەرووی ئێمەوەیە. من لێرەدا دەگەڕێمەوە بۆ ئەو بیرۆکە جەوهەریەی کە فۆکۆ دایڕشتوە. لەبری ئەوەی بەوردەکاریەوە لەسەری بنوسن هەمیشە بەشێوەیەکی ژێرەوانکێ هزری ئۆجالانیان بچوک نرخاندوە. بەڵام ئەو دەرەنجامانەی ئەو لە پارادایمە نوێیەکەی کۆنفیدراڵیزمی دیموکراتیکدا دەیخاتە ڕوو، لە ناو هەمان سیستەمی تیۆرگەرایی فۆکۆدا کار دەکەن. لە هەندێک خاڵی جیاوازدا ڕاستەوخۆ دەگەڕێتەوە بۆ ئەو چەمکانەی کە فۆکۆ لە مەڕ مەفهومەکانی هێز بونیادی ناون. بۆ نمونە زانستی هێزناسی کە یەکێکە لە گرنگترین کۆڵەکەکانی حوکمی سەرمایەداری. جگە لە تێڕوانینی ئۆجالان کە لەسەر بناغەی شێکاریەکی ئاوا بۆ هێز داڕێژراوە. ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە هاوکات بناغەیەکیشە بۆ شێوەی زۆرە لێکچو لە سەرتاسەری دنیادا. با لە دنیابینی ڕەسەنی ئەمریکای لاتینەوە دەست پێبکەین. بۆ نمونە بزووتنەوەی زاپاتاییەکان، بیری زەردەشتی و جیهانبینی ڕۆژهەڵاتی دوور، بیرۆکەی ناتەبایی یان نەگونجان، گۆڕان، پێکەوەیی و خودگەرایی.
کەواتە هێز چیە؟ هێز ئەوێکی مەزنتر نیە کە ڕوبەڕومان دبێتەوە وەک پاشا، پۆلیس یان خودا. هەموو ئەمانە بەرهەم یان ئەنسەواری چڕ بوونەوەی هێزن.

کەم تا زۆر لەگەڵ خوێندنەوە جیاوازەکاندا بۆ واقیع ئەمانە سیمبوڵین. خودی هێز خۆی نە چاکە و نە شەیتانیشە. لە جەوهەردا هێز ئەگەرەکانی جوڵانەوەی سۆبژە پێناسە دەکات لە ناو سیستەمدا. بەبارێکدا بۆ دروست کردنی چوارچێوەی ماناکان و کارلێک لەسەر نوێنەرەکانی، بەبارێکی تردا کۆمەڵگەکانی ئەمڕۆ بەشێوەیەکی ڕیشەیی لەلایەن هێزەوە دیاری کراون. لەگەڵ هێڵە گشتیەکانیدا خۆیان ڕێکخستوە. خواستی هەژموونگەرایی و کەڵەکە کردنی دەسەڵات دەبن بە مایەی بونیادنان و دیاری کردنی پایەی هێزی پێناسەکان. هەموو سۆبژەیەک توانای کارکردنی هەیە. هێز لە هەموو بەشێکی کۆمەڵگەوە گەشە دەکات و بەنێو کۆمەڵگەدا تەشەنە دەکات و کۆمەڵگە بونیاد دەنێت. وەک فۆکۆ دەڵێت دەسەڵات کایە یان کێڵگەیەکە لە هێڵی ئەو هێزانەی کە هەیمەنەیان هەیە و ناوچەیەک ڕێک دەخەن. دەسەڵات یان هێز شتێک نیە بەدەستی بێنیت، وەلای بنێیت یان بەشیکەیت. شتێک نیە بتوانیت هەڵی بگیریت یان بیدۆڕێنیت، دەسەڵات شتێکە لە ئەنجامی کردەی بێ ئەژماری نایەکسانی و نەرمە پەیوەندی یان پەیوەندی گونجاوەوە دروست دەبێت. ئامادەیی دەسەڵات هەمیشە و لە هەموو جێیەک. دەسەڵات لە سەروو هەموو ئەو ناوانەوەیە کە خراوەتە پاڵ بارودۆخی ستراتیژی تێکەڵ و هاوبەشی کۆمەڵگە. ئەوەی فۆکۆ پێشکەشی دەکات تێگەیشتنی باڵایە لە میکانیزمی پەیوەندیەکانی دەسەڵات. ئەم تێگەیشتنە باڵایە توانست دەبەخشێتە قودرەتی شیکارکردنی کۆمەڵگە تا ئەگەرەکانی کردار کەشف بکات.

«دەکرێن بەقوربانی بڕیارەکانی خۆیان بەبێ هێشتنەوەی هیچ بوارێک بۆ لێکتێگەشتن»

بەم شێوەیە دەتوانین لە هەیمەنە تێبگەین وەک پرۆسەی چڕ کردنەوەی هێز لە خاڵێکی دیاریکراوی ناو سیستەمدا. ئەو خاڵەی ناو سیستەم کە مرۆڤ، حیزب، دەوڵەت، پیاو یان هەر دامودەزگایەک تێیدا چوارچێوەیەک بۆ مانایەک دەخولقێنن کە ئەگەر قبوڵ نەکرێت ڕەنگە بە پەلاماردان و بێبەش کردن وەلام بدرێتەوە. هەیمەنە مانای نکوڵی کردن لە هێزەکانی تری کۆمەڵگە و توانای کارکردنیان. بەش بەش یان بەیەکەوە تواناکانیان لە ڕێگەی هێزەوە زەوت دەکرێت و لەو ڕێگەیەشەوە دەکرێن بە ئۆبژە یان ئامانج. دەکرێن بەقوربانی بڕیارەکانی خۆیان بەبێ هێشتنەوەی هیچ بوارێک بۆ لێکتێگەشتن و

گفتوگۆ. بـۆ کامـڵ کردنـی هەیمەنـە مانـا و تاکتیـک گرنگـن، بـۆ داماڵینـی سـۆبژە لـە زیندویەتـی و حەقیقەتـی خـۆی، ئینجـا کۆنتـرۆڵ کردنـی. هەیمەنـە بـە ڕێگایـەک بونیاد دەنرێـت کـە تێیدا توانـای دەربڕین و وێناکردنـی ئەوانـی تـر سـەرباری هـەر بڕیـار و فۆرمێکـی تایبەتیـی خۆیـان بـۆ ژیـان، چالاکانـە دەبینرێـن. هەیمەنـە مانـای داماڵینـی هێـز لەبـەر ئەوانـەی هەیمەنەیـان بەسـەردا سـەپێنراوە. بـەڵام لەبـەر ئـەوەی هەرگیـز دەسـەڵات لەوانـە جیـا ناکرێتـەوە کـە خـاوەن زانیاریـن. توانسـتی کـردار ڕاسـتەوخۆ پەیوەسـتە بـە دەرەنجامەکانـی جیهانـەوە. بەدەسـت هێنانـی حەقیقـەت. پـرۆژەی هەژموونگەرایـی پێویسـتی بەتێکۆشـانە بـۆ چەسـپاندنی خـۆی وەک ڕژێمـی حەقیقەتـی ڕەهـا، وەک تاکـە مەحـەک و تاکـە سـتانداردی قبوڵکـراوی حەقیقـەت. لێـرەوە پـرۆژەی دەوڵـەت و نیشـانەکانی باوکسـالاری چەکـەرە دەکـەن. ئـەو چوارچێوەیـەی ئۆجـالان بـۆ خوێندنەوە و ڕاڤـە کردنی مێـژوو پێشـنیاری دەکات، هـەوڵ دەدات ئـەم پرۆژەیـە وەک پـرۆژەی پەککخسـتنی کۆمەڵگـەکان بناسـێنێت. ئۆجـالان هـەوڵ دەدات ڕێگەیـەک بـۆ دەستخسـتنی حەقیقـەت بخوڵقێنێـت، بەجۆرێـک کـە توانـای مانـەوە و بەرگـری بەشـێوەیەکی سـتراتیژی ڕێکخراوبێـت. فۆکـۆ گوتـەی پێویسـتە کۆمەڵگـە بپارێزرێـت.

«دەوڵەت وەک هەژموون بەندە بە کۆنترۆڵ کردن و سازدانی پەیوەندیەکانی دەسەڵاتەوە»

لەهەرکـوێ دەسـەڵات هەبێـت بەرگریـش هەیـە. بەرخـودان هەمیشـە دەبێتـە چوارچێـوەی بەشـێک لـە پەیوەندیەکانـی هێـز. لەبـەر ئـەوەی هیـچ جـۆرە هەژمـوون و دەسـەڵاتێک ناتوانێـت ڕەهـا بێـت. ئەگەرچـی بانگەشـەکانی ڕاسـتیش بـن. پەیوەندیەکانـی دەسـەڵات بەشـێوەیەکی بنەڕەتـی وابەسـتە و پێکـەوە گرێـدراون. ئـەوەش مانـای وایـە ئـەم پەیوەندیانـە تەنیـا لەنێـوان سـۆبژەکاندا بوونیـان هەیـە. گەمـەی دەسـەڵات، بەرگری، مفاوەزات و جەنـگ هەمـوو پێکـەوە پرۆسـەیەکی چەسـپاوو ڕەوتێکـی نەگـۆڕن لـە هەڵکشـان و داکشـانی پێگەکانـدا. ئـەم گەمەیـە کۆتایـی نایـە، تەنیـا لـە یـەک حاڵەتـدا نەبێـت ئەویـش کۆتایـی هاتنـە بـە ئەویتـر. ئـەوەش بەمانـای دارمانـی سیسـتەم دێـت. دەوڵـەت وەک هەژمـوون بەنـدە بـە کۆنتـرۆڵ کـردن و سـازدانی پەیوەندیەکانـی دەسـەڵاتەوە. یاسـابەندیەکی سـتراتیژی خاڵەکانـی بەرگـری دەتوانێـت ببێـت بـە شـۆڕش.

ئێمـە ناکەوینـە دەرەوەی جوڵـەی دەسـەڵاتەوە. فـۆرم و وشـیارەکانی ژیانمـان نماینـدەی هەوڵێکـە بـۆ پێداگریمـان تـا ئـەو کاتـەی دەبیـن بـە بەشـێکی پێزانـراوی کۆمەڵگـە. بەمانایەکـی تـر تـا ئـەو کاتـەی دەبیـن بـە خاوەنـی شوناسـێکی کۆمەڵایەتـی. ئێمـە لەڕێـی هێـز و لەنێـو قاڵبـی هێـزە کۆمەڵایەتیەکانـدا دەبیـن بـە سـۆبژە. کۆمەڵگـە بەبـێ دەسـەڵات سـالاری پێویسـتی بـە پیـادە کردنـی جەنگـی سەربەسـتی نیـە لـە بەرامبـەر دوژمنێکـدا کـە دژبـەری سەربەسـتی کۆمەڵگەیـە. بـەڵام بـۆ بەهێـز کردنـی خـۆی ڕەنگـە بەرگـری خۆیـی یـان خودپارێـزی پێویسـتیەکی حەتمـی بێـت. ئالێـرەدا ئارگومێنتـی جەوهـەری نێـو پارادایمـە نوێکـەی ئۆجالانـدا دەدۆزینـەوە.

ئایە چی دژبەر یان نەیاری ئەم ئارگومێنتەیە؟

پێویسـتە ئێمـە بەرەنـگاری مەسـەلەی فەرمانڕەوایـی ببینـەوە. ئەمـە ئـەو خاڵـی سـێیەمەیە کـە ئاماژەم پێکـردوە.

دەوڵـەت چیـە؟ دەوڵـەت تەنیـا لـە پراکتیکـدا بوونـی هەیـە. بەمانایەکـی تـر لەڕێـی ئـەو خەڵکانـەوە کـە بەپێـی پرەنسـیپەکانی دەوڵـەت کار دەکـەن. ئەمەیـە ئەنجامگیریـی ئۆجـالان لەمـەڕ پرۆسـەی شارسـتانیەت وە تێگەیشـتنی فۆکـۆ لـە خودگەرایـی وەک خـۆ قایـل کـردن لـە فۆرمـە وردیلـە و زەبەلاحەکانـی تێڕوانیـن. دەوڵـەت دامەزراوەیەکـی تاقانـە نیـە. مەکینەیەکـی زەبـەلاح نیـە لـە حکومـەت و پۆلیس و دادگا و سـەرباز پێکهاتبێـت. دەوڵـەت کۆمەڵێـک فۆرمـی جیـاواز دەگرێتـە خـۆی، وەک کاریگەریەکانـی حەقیقـەت و پێوانـە سـتراتیژیەکان. لەسـەرروو هەمـوو ئەمانـەوە دەوڵـەت بیرۆکەیـە بەگوێـرەی کـردەی هـەر ئینسـانێک کـە خۆیـان دەخزێننـە نێـو پەیوەنـدی واقعیـەوە. دەوڵـەت ئایدۆلۆژیایـە (جیهـان بینـی) ئـەم تێڕوانینـە بـۆ دەوڵـەت بنەمـای پێشـنیاری ئۆجالانـە بـۆ سۆسـیالیزمی دیموکراتیـک. ئەمـە ڕامانـی ئۆجالانـە لـە هەمبـەر ئـەو کۆمەڵگەیانـەی دەوڵـەت ڕەد دەکەنـەوە و لەجەنگـی بەرگـری و خۆپارێزیـدان بەرامبـەر چەپۆکـی دەوڵـەت. ڕەوت یـان شـێوازی کارکردنـی دەوڵـەت و گەیشـتنی بـە حەقیقـەت چیـە؟

«فۆکۆ چەمکەکانی عەقڵیەتی حوکمرانی و هونەری فەرمانڕەوایی جێبەجێ دەکات»

سـتراتیژی دیاریکـراوی فۆکـۆ کـە چوارچێـوەی کاری دەسـەڵات و کۆنترۆڵـی دەوڵـەت بونیـاد دەنێت. هاوکات ئـەوەش ڕوون دەکاتـەوە کـە چـۆن ئـەم پێوانانـە هـەر لـە سـەرەتاوە لەلایـەن دەوڵەتـەوە بونیـاد دەنرێـن.

ئالێـرەدا فۆكـۆ چەمكەكانـی عەقڵیەتـی حوكمڕانـی و هونـەری فەرمانڕەوایـی جێبەجـێ دەكات. مـن پێشـتر باسـی ئاوێتـەی هێز، مەعریفـە، حەقیقەتـم كـرد. لەڕێـی ئـەم ئاوێتـە ئاڵـۆزەوە ئێمـە دەبێـت یـان دەتوانیـن بیـر لـەو پرەنسـیپەی ڕێبەرایەتـی بكەینـەوە كـە دەوڵـەت نوێنەرایەتـی دەكات و بونیـادی دەنێـت.

یەكـەم وەك سیسـتەمی بیركردنـەوە. ڕژێمـی حەقیقەتـی دەوڵـەت و پەیوەندیەكـەی بـە واقیعـەوە دەبێـت بـە پرۆسـەی پـەل هاویشـتن و بەرجەسـتەكاری، لەشكركێشـی و كۆنتـڕۆڵ. لەوێشـەوە بـەرەو پلەبەنـدی یـان هەرەمگەرایـی، جلەوگیـری، جیـاكاری، قـات و قـڕی و ئینجـاش كۆنتـڕۆڵ كردنـی عەقڵانیـەت و توانا گشـتیەكان. هـاوكات دەبێتـە سیسـتەمێكی مەزنـی پەرتـكاری، یەكرەنـگ كردنـی فـەزای گشـتی، وەلانـان و مەحـروم كردنـی خەڵـك. سـادەبونەوەو دواجاریـش بـە ئاشـكرا و بەنهێنـی دەبێتـە دەوڵەتـی حاڵەتـی لەنـاكاو (سـتەیت ئـۆف ئەمێرجینسـی). دەوڵـەت هەمـوو ئەمانـە لەڕێـی هێـز و ڕابەرایەتیەكـی دابـڕاوەوە پیـادە دەكات. واتـە سـەركردایەتیەكی نامـۆ.

«سیستەمێك كە بەتەواوی جێی خودا دەگرێتەوە»

دووەم: ناوەندگەرایـی هێـز یـان مەركەزیەتـی هێـز. دەوڵـەت پشـت بـەو بیرۆكەیـە دەبەسـتێت كـە تـەواوی هێـزەكان لـە سـەنتەرێكدا كۆبكاتـەوە. بەجۆرێـك هەمـوو شـتێك لـەدەوری ئـەو سـەنتەرە ڕێكبخرێـت و بونیـاد بنرێـت. لـە ڕابـردودا و بـۆ ماوەیەكـی زۆر ئـەم سـەنتەرە خـودا بـوو. پاشـان بـوو بـە پاشـا، دواجاریـش لەگـەڵ پەرەسـەندنی سـەرمایەداریدا وەرچەرخـا بـۆ پرەنسـیپەكانی پراكتیكـی زۆرەملـێ. كـە كـۆی كۆمەڵگـە لـە دەوری سـەنتەر كۆدەكاتـەوە و بەجەماوەریـی دەكات. سیسـتەمێك كـە بەتـەواوی جێـی خـودا دەگرێتـەوە. كۆمەڵێـك میكانیزمـی مەركـەزی كـە هەمـوو جوڵەیـەك شـوێن پێـی ئـەو هەڵدەگرێـت و دەبێـت بەپێـی خواسـت و ویسـتی دەوڵـەت كار بكـەن.

سـێیەم: دەوڵـەت بـە پێـی ئـەو كاریگەریانـەی حەقیقـەت حوكـم دەكات كـە هەمـوو شـتێكیان لەسـەر بونیادنـراوە. وەك تەلارسـازیی دەوڵەتـی، سـتراتیژی كۆنتـڕۆڵ كردنـی یەكلاكـەرەوە وەك سیسـتەمی زینـدان، ئاڵۆزیـی سیسـتەمی تەندروسـتی، بەڕیوەبەرایەتـی بیرۆكراتـی، سیسـتەمی كۆنترۆڵـی پۆلیـس، جەمـاوەر. لـە ئایدیۆلۆژیـای پەكەكـەدا ئـەم تەكنەلۆژیایـەی دروسـتكردنی دەوڵـەت كـە خەریكـی

لاواز كـردن و داڕزاندنـی كۆمەڵگەیـە پێـی دەوترێـت جەنگـی تایبـەت. ئەمانـە ئـەو تەكتیكانـەی جەنگـن كـە ڕژێمـی حەقیقەتـی دەوڵـەت دەچەسـپێنن و خەریكـی وێرانكردنـی هەمـوو ڕێگەكانـی دیكـەی بیركردنـەوەن. دیـارە هەمـوو ئـەم كردانـەش لەڕێـی پەخشـكردنەوەی كۆمەڵێـك پارادایمـی كاریگـەرەوە ئەنجامگیردەبـن. كۆمەڵێـك پارادایمـی وەك مەسـرەف گەرایـی یـان بەرخـۆری، ناسـیۆنالیزم، عەسـكەرتاریەت، توندوتیژیـی، كۆمەڵێـك ڕێوشـوێنی لیبراڵـی و دەرەبەگایەتـی خێڵەكـی، هەروەهـا هەندێـك فۆرمـی پیادەكـراوی بەجەمـاوەری كردنـی كۆمەڵگـە. هەمـوو ئـەم میكانیزمانـە لەنـاو ئـەو سیسـتەمی هـزرەدا كـە پێـی دەوترێـت دەوڵەتگەرایـی، لـە كۆمەڵگـەدا كاردەكـەن. لێرەوە دەتوانین بگەیـن بـەو دەرەنجامـەی كـە دەوڵـەت ڕێگەیەكـی تایبـەت و دیاریكـراوە بـۆ ڕەنگڕێـژ كردنـی دنیـا لەڕێـی حەقیقەتـی ڕەهـاوە.

بیركردنـەوە، دۆگماتیـزم، یاسـا و ڕژێمـە چەسـپاوەكانی حەقیقـەت لـە فۆرمـی هەژمونگەراییدا. دەوڵـەت خـۆی ناوەنـد یـان ڕێكخراوێكـە لـە ناوەرۆكـدا یەكسـانە بـە كۆنتـڕۆڵ كردنـی ڕێوشـوێنە كۆمەڵایەتیـەكان لەڕێـی بەسـۆبژەكردنی ئەوانیتـرەوە. دەوڵـەت حاكمیەتێكـە لەڕێـی لاوازكـردن و كەنارخسـتنی ڕابەرایەتیـەوە. لێرەدا سـەرمایەداری و دەوڵـەت دژبـەری یەكترنیـن. سـەرمایەداری كۆپیەكـی تـری دەوڵەتـی حوكمگـەرای سەردەسـتە. درێژكـراوەی هەیمەنـەی دەوڵەتـە لەڕێـی بـەكالا كردنـی سـەرەتاییترین پنتەكانـی كۆمەڵگـەوە. ئەمـڕۆ هێڵەكانـی دەسـەلات بونیـادە ناوەكیـەكان تێدەپەڕێنـن و پرەنسـیپەكانی فەرمانڕەوایـی دەوڵـەت لـە دونیابینـی و كردەوەكانمانـدا ڕەنـگ دەدەنـەوە. مۆدێرنیتـەی سـەرمایەداری لەڕۆژئـاواوە لەڕێـی پەلهاویشـتنی ئیمپریالیانـەی دنیابینـی دەوڵەتیـەوە، توانیویەتـی باڵادەسـتی ڕابەرایەتـی خـۆی بەسـەر كۆمەڵگـە و تاكەكانـدا بسـەپێنیت. بەسـەر چۆنیەتـی بیركردنـەوە و شـێوازی ڕەفتـار و ئارەزویانـدا، هەروەهـا بەسـەر فۆرمەكانـی بەسـۆبژە بونیانـدا.

«فەلسەفەكەی ئۆجالان ناوی ناوە ڕاستینەی سەرۆكایەتی»

لـە پەیوەنـد بـە كـردە كۆمەڵایەتیەكانـەوە مانـای هەمـوو ئەمانـە بـۆ (پـرۆژەی ئازادی)ەكـەی مۆدێرنیتـەی سـەرمایەداری چیـە؟ ئـەو كۆمەڵگەیـەی دەیـەوێ خـۆی لـە چنگـی دەوڵـەت قوتـار بـكات پێویسـتە بەڕێوەبەرایەتیەكـی سۆسیالیسـتی وەك ئەلتەرناتیـف لەبەرامبـەر دەوڵەتـی سەردەسـتدا

بخوڵقێنێت. ئـەوەی فەلسـەفەکەی ئۆجـالان نـاوی نـاوە ڕاسـتینەی سـەرۆکایەتی. واتـە پرەنسـیپەکانی ڕابەرایەتـی دروسـت. دەتوانیـن لـە وشـیاری و تێگەشـتنی فۆکۆشـدا لەهەمـوو ئاسـتەکاندا پـەی بـەم فەلسـەفە و پرەنسـیپانە ببەیـن و بیانخوێنینـەوە. وەک پرۆسـەی ڕێکخسـتنی کۆمەڵایەتـی کـە تێیـدا میکانیزمـە دیموکراتیەکانـی بڕیـاردان و ئامرازەکانـی میانگیـری، لەسـەر بناخـەی فرەڕەنگـی، پشـکداری و ناسـاندنی مافـی هەمـووان بونیادنـراون. هەروەهـا ئـەم پرەنسـیپانەی ڕابەرایەتـی لەنێـو ئـاکارە کۆمەڵایەتیەکانـدا وەک شـێوە ژیانێـک بـۆ خـۆ بەهێـز کـردن یـان خۆسـەر بـوون ڕەنـگ دەداتـەوە. ئـەم فەلسـەفەیە دەبێتـە بناخـەی بونیادنـان و نەشـونما کردنـی مرۆڤـی خـاوەن ئیـدراک و خـاوەن توانسـتی کارکـردن.

«سۆسیالیزم لە پیادەکردنی ئەم پرۆژەیەدا کورتی هێنا»

مـن لێـرەوە دەمەوێـت بانگەشـەی ئـەوە بکـەم ئـەم پارادایمـە نوێیە، ئەم یۆتۆپیای کۆنفیدراڵـی دیموکراتیە، پـرۆژەی ئـەو بەڕێوەبەرایەتیـە سۆسیالیسـتیەیە کـە لەسـەرەوە ئاماژەمـان پێـدا. ئەگەرێکـی ڕاسـتەقینەی گێڕانـەوە و بەدەسـت هێنانـەوەی فۆرمـە جیاوازەکانـی ژیانـە لەژێـر چنگـی مۆدێرنیتـەی سـەرمایەداری. هاوشـێوەی پرەنسـیپەکانی بزووتنـەوەی زاپاتیسـتی مەکسـیکی پرۆژەیەکـە دەربـارەی (حکومڕانیەکـی بـاش) کـە لەڕابـردودا سۆسـیالیزم لـە پیادەکردنـی ئەم پرۆژەیـەدا کورتـی هێنا. بەکورتـی حوکمـی خۆیـی و خـۆ بەڕێوەبردنـی کۆمەڵگـە دوور لـە دەوڵـەت.
ئـەم بەڕێوەبەرایەتیـە سۆسیالیسـتیە وەک فۆکـۆ دەڵێـت لـە نێـو تێکسـت و نوسـراوە سۆسیالیسـتیەکانی سـەدەکانی ١٩ و ٢٠دا بوونـی نیـە و هێشـتا لـە چاوەڕوانـی دروسـتبوون دایـە. ڕاسـتینەی سـەرۆکایەتی و پراتیـزە کردنـی خۆسـەری دیموکراتـی بـەو جـۆرەی ئۆجـالان دایڕشـتوە، فۆرمێکـە هەوڵـی پیادەکردنـی ئـەو ئەزمونـە دەدات.

«ئەوانەی خواری بە فەلسەفە کردنی دۆزەکەیانن، پێویستە لەگەڵ حەقیقەتدا مامەڵە بکەن»

ئەوانـەی دەیانـەوێ سـەرکردایەتی خۆیـان بکـەن، دەبـێ دۆزەکەیـان بـە فەلسـەفە بکـەن. ئەوانـەی خـواری بـە فەلسـەفە کردنـی دۆزەکەیانـن، پێویسـتە لەگـەڵ حەقیقەتـدا مامەڵـە بکـەن. ئالێـرەدا مـن بـاوەڕم وایـە دەکـرێ کرۆکـی وزە و توانـای بزووتنەوەکـەو فەلسـەفەکەی ئۆجـالان بـەم شـێوەیە پوخـت و کـورت بکرێتـەوە و بڵێیـن: فۆرمێکـە لـە هـزری گەڕیـدە یـان هـزری ئـازاد و بێسـنور. وەک فۆکـۆ نـاوی دەنێـت خـود خوێندنـەوە و ڕێبـازی لەخـۆ ڕامـان بـۆ گەیشـتن بـە حەقیقـەت، لەسـەر بنەمـای فرەڕەنگـی و هاوسـۆزی و ئەخلاقـی کۆمەڵایەتـی.

لەهەمـووی گرنگتـر ئـەو پارادایمـە نوێیەیـە کـە هەنـگاو بـەرەو کۆمەڵگەبـوون و گشـتاندنی فەلسـەفەو ئامرازەکانـی وشـیاری خۆیـی دەنێت. ئـەوەی سەرنجڕاکێشـانە لـە ڕۆژئاڤـا پیشـانی ئێمـە دەدرێـت سیسـتەمێکی کارای ئەکادیمیـە کـە بەشـێوەیەکی زۆر بـاش کاردەکات.

هەریـەک لـە گروپـە کۆمەڵایەتیـەکان بەپێـی خواسـتەکانیان خۆیـان ڕێکخـراو دەکـەن. کـردەو شوناسـە جیـاوازەکان لـە گـەڵ تیـۆری مەعریفـی ئۆجالانـدا وەک بەشـێکی بایەخـدار، ئەکادیمیـای خۆیـان هەیـە. بـەم شـێوەیە کۆمەڵگـە چوارچێـوەی کاری خـۆی بەهادارانـە و دوور لـە کاریگەریەکانـی دەوڵـەت بونیـاد دەنێـت.

«ئەم وشیاریە بەتایبەتی بۆ کۆمەڵگەکانی ڕۆژئاوا و ناوەڕاستی ئەوروپا گرنگی و بایەخی تایبەتی هەیە»

تێکۆشـان لـە پێنـاوی ئازادیـدا لـە میانـی تێگەیشـتن لـە ڕەوشـی خۆیـی و لـە مێـژوو، لـە ویسـت و ئەگـەری توانـا زاتیـەکان، هەروەهـا بوونـی خواسـت و ئیرادەیـەک وەک پێکهاتـە بنەڕەتیەکانـی پـرۆژەی سۆسـیالیزم. ئـەم وشـیاریە بەتایبەتـی بـۆ کۆمەڵگەکانـی ڕۆژئـاوا و ناوەڕاسـتی ئەورووپـا گرنگـی و بایەخـی تایبەتـی هەیـە، کـە تیایانـدا هەژموونـی دەوڵـەت قـوڵ خزاوەتـە نێـو تێڕوانینـی گشـتیەوە بـۆ چەمکـی هاوڵاتـی بـوون. لەکاتێکـدا پرۆسـەی بەرگـری و خۆپاراسـتن لـەڕووی ڕێکخسـتنەوە لاوازن.

پێویسـتە هەمـوو پنتەکانـی هـزری ناوەندگـەرای دەوڵـەت دەستنیشـان بکرێـن و بەشـێوەیەکی ڕێکخـراو یاخـود بـە ڕێکخـراوی خـاوەن هـزر بەرهەڵسـتییان بکرێـت. ئـەوەش بـەو مانایـەی میانڕەویـی میتـۆدەکان، خـود ئاگایـی و ئایدیۆلۆژیا ببـن بـە وشـیاری خـۆ بەهێـز کـردن و توانـای خولقانـدن و هێـزی کار، هەروەهـا ببـن بـە مایـەی خۆسـەری و ڕێبەرایەتـی خۆیـی کـە ئـەوەش لەڕێـی بەگشـتی کردنـی ڕێکخسـتن و ناوەندەکانـی بڕیـارەوە ئەنجامگیـر دەبێـت.

ئاکەپە: هاوسەرگیریەک لە نێوان ناسیۆنالیزمی تورکی و ئیسلامی پاوانخوازدا

جیهاد هامی
لە ئینگلیزییەوە: دارا سوبحان

لە ماوەی حەوت مانگی ڕابردوودا ستراتیژی ئاکەپە بەرامبەر بە کوردان بریتی بووە لە ترس و تۆقاندن. ئەم ستراتیژە خۆی لە کوشتنی پیر و لاوی خەڵکی کورددا بەیان کردوە؛ بە تایبەتی بە ئامانج گرتنی زارۆک و ژنانی کورد. خوێندگەکان بوونەتە شوێنی تۆقاندنی منالاَن لە لایەن هێزە تایبەتەکانی تورکیاوە لە کاتێکدا خۆیان ئامادە دەکەن بۆ هێرشکردنە سەر شار و گوندەکان. تۆپ و تانکەکان ماڵی هاوولاتیان بە ئامانج دەگرن و شوێنەوار و پاشماوەی جەنگێک بەجێدێڵن. پۆلیس و سەربازەکان ژنانی کورد ڕووت دەکەنەوە لەدوای کوشتنیان. تەواوی ئەمانە دەرهاویشتەی عەقڵیەتێکی باوکسالاری نەژادپەرەستی پاوانخوازە کە بە قووڵی ئاوێزانی دەزگای دەوڵەت-نەتەوە بووە.

بۆ تێگەشتن لەوەی کە لە کوردستان ڕوودەدات پێویستە لە عەقڵیەتی پارتی فەرمانڕەوای تورکیا بگەین، چون ئەو عەقڵیەتە ئەو بنەما ئایدیۆلۆژیەیە کە بەردەوام لە هەوڵدایە بۆ یەکرەنگکردنی کولتوور و ئایین و نەتەوە جیاوازەکان. هەر ئەم عەقڵیەتە ئەو ئایدۆلۆژیایە کە یەک بە یەکی ئەو فیشەکانەی لێوە دەتەقێنرێت کە ڕوحی هەموو چالاکوانێکی ئازادی دەکاتە ئامانج. ئاکەپە نوێنەرایەتی تێکهەڵکێشی دوو ئاراستەی فیکری دەکات: ناسیۆنالیزمی تورکی و ئیسلامی پاوانخواز.

«مێژوویی ناسیۆنالیزمی تورکی و ئیسلامی پاوانخواز کە بونیادی ئاکەپە پێکدەهێنێت»

عەقڵیەتی ئاکەپە دوانەیەکە لە پاوانخوازی و ناسیۆنالیزمی نەژادپەرستی توندڕەو و دواجار ئەوە ئەم تێفکرینەیە کە ئاگری ڕەشەکوژی زارۆک و ژن و پیر و لاوی کورد لە باکووری کوردستان خۆشدەکات. کورتەیەکی مێژوویی ناسیۆنالیزمی تورکی و ئیسلامی پاوانخواز کە بونیادی ئاکەپە پێکدەهێنێت و کاریگەری ئەمانە لەسەر ئەو جەنگەی لە باکوری کوردستان ڕوودەدات زیاتر یارمەتیمان دەدات لە ململنێکان تێبگەین.

مێژووی ناسیۆنالیزمی تورکی:

لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا لە ئان و ساتی لەبەریەکهەڵوەشانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی تورکی و دەوڵەت-نەتەوە دەرکەوتن و لە لایەن بزاڤی لاوانی تورکەوە پەرەی پێدرا. کەسانی پێشڕەوی لاوانی تورک و دامەزرێنەرانی کۆمار کۆمەڵێک بیریار و ئەفسەری سەربازی بوون کە پشتیوانییان لە چەمکگەلی سەرمایەداریی مۆدێرنی چون پۆزێتیڤیزم و ناسیۆنالیزم و داروینیزمی کۆمەڵایەتی دەکرد و پەرەیاندا بە مۆدێرنەی سەرمایەداری لە خۆرهەڵاتی ناوین.

«زانست ئایینی بژاردەیە و ئایین زانستی عەوامە»

لاوانی تورک پشتگیرییان لە زانستە پۆزێتیڤیستەکان دەکرد: شێوازێک لە مامەڵەکردن کە بە توندی خۆی کورتدەکاتەوە لە بونیادنانی گریمانە و بەرهەمهێنانی یاسای زانستیدا بە پشتبەستن بە تاقیکردنەوەی پراکتیکیانە بە بێ لەبەرچاو گرتنی بەرپرسیارێتی میتافیزیکی و ئەخلاقی. باوترین قسەی نێو گەنجانی تورک ئەوە بوو کە " زانست ئایینی بژاردەیە و ئایین زانستی عەوامە" هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە ئەوان باوەڕیان بە لێکدانەوەیەکی سەختی زانست هەبوو بۆ چارەسەرکردنی(پیاوە نەخۆشەکەی ئەوروپا) و دامەزراندنی دەوڵەتێکی مۆدێرن و پشتئەستوور بە زانست.

دوای خۆڕێکخستنیان لەگەڵ لاوانی تورکدا لە ساڵی ١٩٠٦ دا کۆمەڵەی ئیتتیحاد و تەرەقی لە کودێتایەکدا ساڵی ١٩١٣ دەسەلاَتیان گرتە دەست. کۆمەڵەی ئیتتیحاد و تەرەقی فۆرمێک لە ناسیۆنالیزمی تورکی بونیادنا کە جوداخواز و دژە بیانی بوو لە تێفکریندا. ئەمجۆرە دیدگا و تێفکرینە دواجار جینۆسایدی ئەرمەنییەکانی لێکەوتەوە و ڕۆڵێکی نێگەتیڤانەی گێڕا لە بەکاربردنی ستراتیژی کۆلۆنیانەی (پەرتکە- و -زاڵبە) دا.

لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمدا شۆڕشی فەرەنسی یەکەمین جار لە ژێر فەرمانڕەوایی ڕۆبسپێر و دواتر بۆناپارت دا یەکەمین دەوڵەت- نەتەوەی مەرکەزییان دامەزراند؛ سەدەیەک دواتریش موستەفا کەمال ئەتاتورک لە خۆرهەڵاتی ناوین بۆ یەکەمین جار دەوڵەت-نەتەوەیەکی یەکڕەنگی دامەزراند.

«ئەم ئامانجانە بەگشتی یان لە ڕێگەی بەکارهێنانی هێزەوە جێبەجێدەکرێن»

سیکۆلاریزمی بنبڕ، پۆزێتیڤیزم، زانستگەرایی و داروینیزمی کۆمەڵایەتی ناسیۆنالیزمی کەمالییان پەوتر کرد. ئەم ئایدیۆلۆژیایانە بە شێوەیەکی تێکهەڵکێشانە بە دامەزراوەیی کران و دەوڵەت-نەتەوەیەکیان پێکهێنا کە هەوڵی بێوچانی دەدا بۆ دامەزراندن و بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی ساختە و یەکڕەنگ لەسەر بنەماگەلی داروینی چون(مانەوەی باشترین) و(هەڵبژاردنی سروشتی)؛ ئەم چەمکانە لە لایەن چینی فەرمانڕەواوە بەکاردەبران بە ئومێدی هەبوونی یەک نەتەوە و یەک کولتوور و یەک زمان. سیستمی پەروەردە ڕۆڵی سەرەکی بینی لە چاندنی تۆوی ناسیۆنالیزمی تورکیدا لە ناخی کۆمەڵگەدا؛ کە خۆی دەبینییەوە لە ئاڵا و سیمبۆل و سروودی نیشتیمانی و سەرۆکی وڵات و سنوورە جیۆگرافییەکان و ئەدەبیات و موزیک و هونەر و ... تاد. تەنها بەم شێوەیە دەکرا ناسیۆنالیزمی تورکی ئاسایی بکرێتەوە و ببێتە بەشێک لە کۆمەڵگە.

لەبەرئەوەی ئەم فۆرمە لە دەوڵەت-نەتەوە لەو ئایدیۆلۆژیایەوە سەرچاوەی دەگرت کە خوازیار بوو نەتەوەیەکی یەک ناسنامە و کولتوورێکی یەک ناسنامە و ئایینێکی یەکتا بخوڵقێنێت دەبوا فرەڕەنگی و هەمەچەشنی لەناو ببرێت. ئەم شێوازە لە مامەڵەکردن دواجار توانەوە و جینۆسایدی تەواوی نەریتە ڕوحی و کولتووری فیکرییەکانی لێکەوتەوە.

ئۆجالان ڕێبەری ئایدیۆلۆژی بزاڤی ئازادیخوازی کورد ڕوونتر لەمبارەوە دەدوێت و دەبێژێت " ئەم ئامانجانە بەگشتی یان لە ڕێگەی بەکارهێنانی هێزەوە جێبەجێدەکرێن وە یانەخۆ لە ڕێی پێدانی هاریکاری ماددییەوە. دەرەنجامی ئەمەش زۆر جار نابودی کەمینەکان و کولتوور و زمانەکان یان توانەوەیان بووە. مێژووی دوو سەدەی ڕابردوو سیخناخە لە نموونەی ئەو هەوڵە توند و تیژانەی کە دراون بۆ خوڵقاندنی نەتەوەیەک کە نوێنەرایەتی حەقیقەتی خەیاڵی دەوڵەت-نەتەوە بکات".

ناسیۆنالیزمی کەمالی، ئیسلامی کردە ئامانج لەبەرئەوەی بە کۆنەپەرست و دواکەوتووی دەزانی؛ هەروەها چەپەکانیش بە هەمانشێوە کرانە ئامانج و بە تێکدەر ناوزەد کران. جگە لەم دوانە کوردەکان بە تایبەتی بە ئامانج گیران بە بیانووی جوداخوازی.

ئامانجی

پشتەوەی ئەم هەوڵانە بۆ قۆرخکردنی کردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و بونیادنانی دەوڵەتێکی مەرکەزی بیرۆکرات و یەکڕەنگ بوو.

لە سەرەتای دامەزرانی دەوڵەتی تورکیاوە ناسیۆنالیزمی تورکی خزێنرایە نێو دەستوور و دەزگاکانییەوە. سەرەڕای بوونی پارتی جیاواز وەک جەهەپە و مەهەپە و لە ئێستاشدا ئاکەپە لە نێو پەرلەماندا بەڵام هێشتاکە ناسیۆنالیزمی تورکی بە شێوەیەکی کاریگەر و بەهێز لە سیاسەتی دەوڵەتی تورکیادا ماوەتەوە. هەربۆیە ئەو ڕەشەکوژییەی ئەمڕۆکە لە دژی کوردان لە لایەن ئاکەپەوە ئەنجامدەدرێت مایەی سەرسوڕمان نیە؛ چونکە بزاڤی ئازادیخوازی کوردی هەڕەشە لە ناسیۆنالیزمی تورکی و بەردەوامبوونی دەوڵەت-نەتەوەی مەرکەزی دەکات لەو فۆرمەدا کە ئێستا هەیە.

«داود ئۆغلۆ ئەیەوێت بڵێت ئەوەی لە ساڵی ١٩١٥ دا بە ئەرمەنییەکانمان کرد بە ئێوەشی دەکەین»

ئەحمەد داود ئۆغڵوی سەرۆک وەزیرانی تورکیا بەم دواییانە کوردەکانی تاوانبار دەکرد بەوەی «لە چەتە ئەرمەنییەکان ئەچن و هاریکاری ڕووسیا دەکەن» . دەشێ ئەم قسەیە مانای ڕەواییدانێکی بێڕەحمانە بێت بە جینۆسایدی ئەرمەنیەکان لە لایەن هەمان ئەو عەقڵیەتە ناسیۆنالیزمە تورکییەوە کە ئێستاکەش بەردەوامە لە ڕەشەکوژی لە هەمان ناوچەدا؛ بەڵام ئەمجارەیان لە سەدەی بیست و یەکدا و لە دژی کوردان.

لە وەڵامی ئەم قسەیەی سەرۆک وەزیرانی تورکیادا هاوسەرۆکی هەدەپە سەلاحەدین دەمیرتاش وتی « داود ئۆغڵو ئەیەوێت بڵێت ئەوەی لە ساڵی ١٩١٥ دا بە ئەرمەنییەکانمان کرد بە ئێوەشی دەکەین». ئەمە ئەو عەقڵیەتەیە کە ئێمە مامەڵەی لەگەڵ دەکەین، سەرۆک وەزیران هەڕەشەی کۆمەڵکوژیمان لێدەکات"

ئەمەش ئەوە ڕووندەکاتەوە کە ئەو عەقڵیەتەی کە تورکیا بەڕێوە دەبات لە سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی نوێی تورکیاوە نەگۆڕاوە.

ئیسلامی پاوانخواز:

بە پشتبەستن بە خوێندنەوەیەکی سۆسیۆلۆژی و مێژوویی بۆ سەرەتاکانی ئیسلام؛ دەردەکەوێت ئیسلامی پاوانخواز نوێنەرایەتی جۆرێک لە یاخیبوون دەکات لە بەرامبەر بەهاکانی ئیسلامی موحەمەددا، کە لە دەستووری مەدینەدا چەسپێنرابوون. ئەم دەستوورە فرە ڕەنگی و دیموکراسی بۆ تەواوی لایەنە جیاوازەکان لە مەدینە لەخۆدەگرت. ئیسلامی پاوانخواز دەیەوێت ئیسلام بەکارببات بۆ ئەجێندای سیاسی و وەک ڕێگەیەک بۆ گرتنە دەستی دەسەڵات و کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت. ئەمەش مانای لەنێوبردنی هەموو فۆرمێکی فرە ڕەنگ و قۆرخکردنی گشت لایەنەکانی ژیانە.

«ئیسلامی سیاسی دژە ئیمپریالیزم نییە ئەگەرچی چەکدارەکانیشیان پێیان وا نەبێت»

بە پێی ئەم شیکردنەوەیە، کۆکردنەوەی سعودیەی عەرەبی و قەتەر و ئێران و تورکیا و داعش لە ژێر ئاڵای ئیسلامی پاوانخوازدا کارێکی هێند زەحمەت نییە. هەر لێرەوە لەوە دەگەین کە هۆکاری هاریکاریکردنی داعش لە لایەن ئەم وڵاتانەوە بە تایبەت وڵاتانی ئیسلامی سوننە مەزهەب، بوونی هەمان ڕەگ و ڕیشەی هاوبەشی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامی پاوانخوازە. کاری ئەم وڵاتانە ئاودێرانی ئەو ڕەگ و ڕیشانە و گەشەپێدانیانە. هەروەها دەبێت ئەوە ڕوون بێت کە ئەم فۆرمانەی ئیسلامی سیاسی، بە تایبەت وڵاتانی ئیسلامی سوننی دژ بە ئیمپریالیزم نین و بگرە لەوەش زیاتر خزمەت بە ئەجێندای ئیمپریالیزم دەکەن.

سەمیر ئەمین ئابووریناسی فەرەنسی بە ڕەگەز میسری لە وتارێکدا بە ناونیشانی(ئیسلامی سیاسی لە خزمەتی ئیمپریالیزمدا) زیاتر تیشک دەخاتە سەر ئەم بابەتەو دەنوسێت "ئیسلامی سیاسی دژە ئیمپریالیزم نییە ئەگەرچی چەکدارەکانیشیان پێیان وا نەبێت، لایەنی دووەمیش ئەم ڕاستییە باش دەزانێت. هەر بۆیە ئاسانە لەوە تێبگەین کە بۆچی هەمیشە چینی فەرمانڕەوای سعودیە و پاکستان لە ڕیزەکانی ئیسلامی سیاسی دا بوون و زۆر جارانیش ئەم چینانە چالاکترین پەرەپێدەرانی ئیسلامی سیاسی بوون لە سەرەتای دروست بوونیەوە. کڕیارە بۆرژوا لۆکاڵییەکان، دەوڵەمەندە نوێیەکان، سوودمەندەکانی جیهانگەرایی ئیمپریالیزمی هەنووکە سەرجەم میهرەبانانە پشتگیری لە ئیسلامی سیاسی دەکەن". ئیسلامی سیاسی بەوەی لە لایەک سیستمی ئابووری نیۆ لیبراڵی پەسەند کردووە لە سیاسەتەکانیدا و لە لایەکی دیش زۆرترین هەوڵی وەگەڕ خستوە بۆ دژایەتی کردنی بیری چەپ؛ لە خزمەتی سەرمایەداریدایە.

ئاکەپە و تورکبوونی سەوز:

بە پشتیوانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کودەتای ساڵی ١٩٨٠ لە تورکیا دژی هەڵکشانی دەسەڵاتی چەپەکان سەرکەوتنی بەدەست هێنا. لاواز بوونی چەپەکان دوای سالانی ١٩٨٠ یەکێک بوو لە گرنگترین فاکتەرەکان کە ڕێگەی خۆشکرد بۆ سەرهەڵدانی ئیسلامی پاوانخواز کە ئۆجالان نێوی نا (تورکبوونی سەوز).

تورکبوونی سەوز هاوسەرگیرییەکە لە نێوان ناسیۆنالیزمی تورکی و ئیسلامی پاوانخوازدا. دروستکردنی ئەم مۆدێلە نوێیە لە ساڵانی هەشتاکاندا لە لایەن ویلایەتە یەکگرتوەکان و ناتۆوە پشتیوانی لێکرا بە مەبەستی بەدیهێنانی ئامانجگەلی تایبەتی چون کۆسپ دروستکردن لەبەردەم فروانبوونی دەسەڵاتی بلۆکی ڕۆژهەڵات و ڕێگەگرتن لە کۆمەڵگاکانی خۆرهەڵاتی ناوین لە بەدەستهێنانی سۆسیالیزم و ئازادی.

«گەشەکردنی هەدەپە هەڕەشەیەکی جیدییە بۆ سەروەری ئاکەپە»

بزووتنەوەی کوردی : پۆست ناسیۆنالیزم :

بۆ یەکەمجار لە مێژووی تورکیای نوێدا پارتی دیموکراتیکی گەلان (هەدەپە) ی سەر بە کوردان لە ڕۆژی ٧/٦/٢٠١٥ دا بەربەستی ١٠٪ ی پەرلەمانی تورکیای تێپەڕاند و ١٣.١٪ ی دەنگەکانی بەدەستهێنا. ئەم ئەنجامە نەک هەر ڕێگریکرد لە ئاکەپە کە زۆرینەی ڕەها بەدەست بهێنێت بەڵکە بووە کۆسپ لەبەردەم ئاکەپەدا بۆ بەدیهێنانی ئامانجی گۆڕینی سیستمی وڵات بۆ کۆماری و خولقاندنی دەوڵەتێکی زێتر یەکڕەنگ و پاوانخواز.

گەشـەکردنی هەدەپـە هەڕەشـەیەکی جیدییـە بـۆ سـەروەری ئاکەپـە: بـەوەی هەدەپـە لـە سیاسـەتەکانیدا پشـتیوانی دەکات لـە چەمکگەلـی چـون فیکـری چـەپ، سـیکۆلاریزم، یەکسـانی ڕەگـەزەکان، فرەڕەنگـی سیاسـی،مافی کەمینـەکان، یەکسـانی، دژە نیـۆ-لیبرالیـزم و دژە سـەرمایەداری.

لەبـەر ئـەم هۆکارانـە ئیـدی مایـەی سەرسـوڕمان نییـە کاتێـک دەبینیـن دەوڵەتـی تـورک لـە ژێـر فەرمانڕەوایـی دواییـن مۆدێلـی تورکبوونـی سـەوزدا (ئاکەپـە) و بـە پشـتیوانی ئەمریـکا و ناتـۆ شـەڕێکی سیسـتیماتیکیانە دەکات لـە دژی کوردانـی باکـووری کوردسـتان. هـۆکاری یەکەمـی ئـەم جەنگـە بـۆ تێکشـکاندنی فیکـری چەپە لە تورکیـا و خۆرهەڵاتـی ناویـن و هـۆکاری دووەمیـش خـۆی لـە ئـارەزووی مۆدێرنـەی سـەرمایەداریدا حەشـارداوە بـۆ لـە ڕیشەکێشـانی بیـری ئـازادی تاکـی کـورد و دواجـار ڕێگەخۆشـکردن بـۆ دروسـتکردنی مۆدێلێکـی نوێـی سـەرمایەداری و چەوسـێنەر لـە ناوچەکـەدا.

ناسـیۆنالیزمێک کـە لـە دەزگای دەوڵەت-نەتـەوە و ئیسـلامی پاوانخـوازدا بـە دامـەزراوە کـراوە لـە ژێـر چاودێـری سـەرمایەداریدا خۆرهەڵاتـی ناوینـی لەبەریەکهەڵوەشـاندووە. بـە دامەزراوەییکردنـی شـێوازێکی نوێـی بیرکردنـەوەی نامەرکـەزی کـە دەکارێـت فرەڕەنگـی کولتـووری لـە ئامێـز بگرێـت و دژ بـە سـەرمایەداری و دەخالەتـی دەوڵەتـە لـە ژیانـی کۆمەڵایەتیـدا وەک مۆدێلـی کۆنفیدراڵیزمـی دیموکراسـی (کـە لەلایـەن ئۆجالانـەوە پێشـنیازکراوە و لـە ڕۆژاڤا پەیـڕەی لێدەکرێـت) زەروورەتێکـە بـۆ زاڵبوون بـە سـەر ئـەو ئایدیۆلۆژیا پاوانخوازانـەدا کـە خەڵکانـی خۆرهەڵاتـی ناوینـی بـە ئاقـاری ڕەشـەکوژی و جینۆسـاید و خنکانیـان لـە دەریاکانـدا بـرد و دواجـار کردنـی بـە سـواڵکەری دەرکـەی وڵاتانـی سـەرمایەداری.

دواین سەردانی ئەردۆغان بۆ ئەمەریکا!!!

دیموکراسی راستەقینە چییە؟

جۆن مالینۆ
لە ئینگلیزییەوە: ئازاد ئارمان

جۆن مالینۆ لێکۆلینەوەیەک پێشکەش دەکات لە سەر بنەچەی ئەم دیموکراسی یە دیاریکراوەی ئەمرۆ هەمانە. لە هەمان کاتیشدا پێشبینی کۆمەڵگایەکی جیاوازی و رادیکاڵ دەکات، کە لەوێدا ئێمە هەموومان دەسەڵاتمان دیموکراسی یەکێکە لە وشە هەرە دیارو بەدگۆیانەی نێو فەرهەنگ. نزیکەی تەواوی کۆنەپارێزان و سیاستمەدارانی ساختەچی وەکو ئەمانەی بیریان لێ دەکەیتەوە - جۆرج بوش، دیک جینی، تۆنی بلیر، گۆردن براون، ریچارد نیکسون، ڕۆنالد ریگان، مارگرێت تاتچەر، سیلفیۆ برلسکۆنی – ئەوانە چەندانی تر هەر هەموویان سوێند بە سەری دیموکراسی دەخۆن. بلاتانگلی (Blatantly) رژێمێک و پارتێکی نادیموکراتین، بە خۆی یان دەڵێن دیموکراتخواز - پارتە دیکتاتۆریەکەی حوسنی موبارەکی میسر ناویان لە خۆ ناوە پارتی دیموکراتی نیشتیمانی، دەوڵەتی ستالینی یەک حیزبی ئەوروپای ڕۆژهەلات بە خۆیان دەڵێن دیموکراتی گەلی. لە سەرووی هەمووی ئەمانەشەوە، نیک گریڤن ((Nick Griffin لیدەری فاشیستی پارتی نیشتیمانی بەریتانیا لە هەفتەی رابردوودا لە زانکۆی ئۆکسفۆرد گوتی «ئازادی رادەربرین و دیموکراسی بەهای بنچینەیی رەهای ئێمەیە».

«ئەو ئامادەیە مەرگی پێشکەش بکات لە پێناوی دیموکراسی دا»

لە هەمان کات دا و بە هەمان شێوە، دیموکراسی لە لایەن خەڵکانێکی خۆنەویستەوە تێکۆشانی بۆ دەکرێ. ناتوانین تێکەلاویان بکەین لە گەڵ کەسانی ساختەچی و ئۆپۆرتۆنیست. نیلسۆن مەندیلا بەر لە زیندانی کردنی لە لایەن ڕژێمی ڕەگەزپەرستی ئەفریقای باشوور پەیام و بانگەوازی ئەوەبوو، ئەو ئامادەیە مەرگی پێشکەش بکات لە پێناوی دیموکراسی دا. بە هەمان شێوە مارتن لوسەر کینگ لە ئەمەریکا لە کەمپینێکدا گیانی لە دەست دا، بە پلەی یەکەم لە پێناوی بە دەستهێنانی مافە دیموکراتیکەکان بوو.

کارل مارکس ، پێش ئەوەی و دوای ئەوەیش کە بوو بە کۆمۆنیست بە خۆی دەگوت دیموکرات. بە هەمان شێوە شۆڕشگێرەکانی ڕوسیا وەکو فلادمیر لینین و لیۆن ترۆتسکی هەر وابوون. لەمەش گرنگتر، ملیۆنەها مرۆڤ لە خەڵکی ئاسایی تێکۆشاون و گیانیان بەخت کردووە لە پێناوی دیموکراسی دا. ئەم نەریتە درێژەی کێشا لە جەنگی ناوخۆیی بەریتانیا، بۆ شۆڕشی فەرەنسا، بەردەوامی پێدا لە کاتی چارتیستەکان Chartists)) بۆ داواکاری مافی دەنگدانی ژنان، و خەباتی جەنگاوەرانی ئەنتی فاشیزم لە شەڕی ناوخۆی ئیسپانیا، خەباتگێرانی بەرەنگاربوونەوە لە دژی داگیرکردنی ئەوروپا لە سەردەمانی جەنگی جیهانی دووەم تاوەکو چالاکوانانی بزووتنەوەی کیفایەی میسر، مافناسانی پاکستانی ئەمرۆ.

«لە پێناوی چارەسەرکردنی پێویستە سەیرێکی «دیموکراسی» بکەین»

- **ئاڵوگۆڕکردن:**

لە گەل ئەوەشدا هەر ئێستا ئەمە ڕاستە کە ملیۆنەها خەڵک ئەوانەی لە چینی خوارەوەی کۆمەڵن بە گشتی وا هەست دەکەن لە دیموکراسی دا ژیان بە سەر دەبەن. بۆ نموونە لە ولاتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و بەریتانیا. ئەوان دڵ ساردو بێ هیوان. ئەوان لە ئاڵوگۆڕکردنی وشەی «سیاسەت» بە «دیموکراسی» هەروەها لە ڕادەربرینی هەڵوێستەکانیشیاندا پەڵە دەکەن. ئەوە دەڵێن گرڤت نیە کێ دەسەڵات بە دەستەوە دەگرێت لە بەر ئەوەی «ئەوان» هەموویان وەکو یەک چاو لێدەکەن. لە ڕاستی دا ئەم خەڵکانە بێ بەشن لە دیموکراسی لەگەل ئەوەشدا ئامادەن گیانی خۆیان ببەخشەن لە پێناویدا. بەلام هەر کاتێ جارێک بینیان زۆر بە پەلە دەگەڕێنەوە بەرەو بێ دەربەستی بوون.

لە پێناوی چارەسەرکردنی ئەم مەتەڵە ڕوون و ئاشکرایە پێویستە سەیرێکی «دیموکراسی» بکەین لە بارەی مێژووییەوە -بۆ تێگەیشتن لە هەردوو

لایەنی هەرزی سیاسی و سیستەمی سیاسی یە بۆ ئەم پەرەسەندنە لە هەلومەرجێکی مێژوویی دیاریکراودا هەروەها بۆ ناساندنی بە پێی توانا چ کاتێک دژایەتی دەکات و چ کاتێک لایەنگیری دەکات. وشەی دیموکراسی بۆ خۆی دەقاودەق مانای «دەسەڵاتی خەڵک»ە لە بنچینەدا لە یۆنانی کۆنەوە هاتووە. بەڵام دیموکراسی مۆدێرن لەوێوە نەهاتووە، بەڵکو لە ئەوروپا لە خەبات لە دژی فیودالیزم پەیدا بووە.

«ئەوان پێشەنگی سەرمایەدارە گەورەکانی ئەمڕۆ و کۆمپانیا زەبەلاحەکانن»

لە پێش قۆناغی پەیدابوونی سەرمایەداری لە نێوان نزیکەی سەدەی ١٥ بۆ سەدەی ١٨، نیزامی باڵا دەست لە ئەوروپا سیستیمی دەرەبەگایەتی بوو. ئەم کاتە تەواوی کۆمەڵگا دابەش ببوو بە سەر ئەرستۆکراتەکان (خاوەن زەویوزار و وەرەسە گەورەکان) و جوتیاران (جوتیارانی هەژار). ئەو کۆمەڵگەیانە پۆل پۆل کرابوون لە نێوان میرنشینی گچکەوە بۆ ئیمپراتۆریەتی شلو شۆقی گەورە، کە لەلایەن پاشاکانەوە بەڕێوەدەبران، کە زۆربەیان پروپاگەندەی ئەوەیان دەکرد دەسەڵاتی خودایی بەڕێوەدەبەن. لەوێدا هیچ جۆرە دیموکراسیەک وجودی نەبوو. لە هەمان کاتدا جەماوەری خەڵک بە گشتی هیچ جۆرە مافێکی سیاسی یان نەبوو. هاوشێوەی ئەم سیستەمە نادیموکراتی یە لە سەرانسەری دونیا وجودی هەبوو. بۆنموونەش چین و هیندستان.
لە گەڵ ئەوەشدا، بەرە بەرە چینێکی تازە لە خەڵک دروست بوون و لە پەرەسەندن دابوون لە ناو سیستەمی دەرەبەگایەتیدا. ئەوان بە شێوەیەکی سەرەکی پیشەگەرانی شارەکان بوون کە بوونە بازرگان، وردەفرۆش، خاوەن کارگەی بچووک و بازرگانانی جۆراو جۆر. بە زۆری بانگیان دەکردن بە «هاوڵاتی». دانیشتوانی شاری. دوای ئەوە مارکس وشەیەکی نوێی بۆیان دۆزیەوە پێان دەگوتن «بۆرژوازی». ئەوان پێشەنگی سەرمایەدارە گەورەکانی ئەمڕۆ و کۆمپانیا زەبەلاحەکانن.

لە ژێر سیستەمی ئەرستۆکراتیەتی دەرەبەگایەتی دا، دەسەڵاتی سیاسی بۆرژوازی دروست بوو. هەرچەندە، لە گەڵ ئەوەشدا زۆربەی زۆریان دەوڵەمەند بوون- ئەگەر چی هەندێکیان دەوڵەمەند ترش بوون لە دەرەبەگەکان.

بۆرژوازی بەرە بەرە کەوتە نارەزایەتی دەربڕین لە دەسەڵاتی زوڵم و میراتگیری ئەرستۆکراتەکان. ئەوەی کە ئەوان باوەڕیان پێی بوو، نەک تەنها بۆ گێڕانەوەی پێشکەوتنی خۆیان بەڵکو بۆ تەواوی کۆمەڵگا بوو. لە کۆتاییدا بۆرژوازی لە تواناییدا بوو بۆ لابردنی ئەرستۆکراسیەکان هەروەها خۆنووواندنی وەکو «خاوەن ماف»ی ئەم شوێنەن کە لە ناو دڵی کۆمەڵگان.

- **چینی کارگەران:**

تێگەیشتن لە زنجیرەیەک لە شۆڕشەکان، جەنگ و شۆڕشی هۆلەندییەکان لە ساڵی ١٥٥٦، شۆڕشی ئینگلیزی یاخود جەنگی ناوخۆی لە ساڵی ١٦٤٢ دا، جەنگ و سەربەخۆیی ئەمریکا لە ساڵی ١٧٧٥ دا، هەروەها شۆڕشی فەرەنسا لە ساڵی ١٧٨٩. بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا ئەبێت ئەوەمان لە لا ڕۆشن بێت بازرگانەکان و خاوەن کارگەکان، هەتا مرۆڤ ناسەکان و فەیلەسوفەکان، تەنها خۆیان ناتوانن جەنگ و شۆڕش بەرپا بکەن.

بۆ بردنەوەی دەسەڵات پێویستیت بە ڕێکخستنی «جەماوەر» هەیە لە چینی کارگەران کە پیشەگەر و هەژارانی شارنشین و پێشەنگی چینی کرێکاری مۆدێرنن و جوتیارانن. لە مەسەلەکانی تریش چینی کارگەران خۆیان ڕێکدەخەن. هەروەها بۆرژوازیش لە شوێنی خۆیدا لە هەوڵی فێڵ و تەڵەکە دایە. بۆ ئەم کارە ئەوان پێویستی یان بە فەلسەفەی سیاسی و بەرنامەیەک هەیە بۆ ئەوەی شتێک پێشکەشی جەماوەر بکەن.

«ئەو خەڵکانەی کە خاوەنداریەتی یان نییە پێویستە دەنگ بدەن»

لە دایک بوونی ئایدیۆلۆژیا و وتاربێژی لە دیموکراسی مۆدێرن دا لەم تێکۆشانانەدا دەردەکەوێت بۆ نموونە- لە دەسەڵاتی یاسا، مافی یەکسان، ئازادی رادەربڕین و ڕێکخراوبوون، هەڵبژاردنی حکومەت لە ڕێگای نوێنەرایەتی و بەرپرسیارییەتی بێت،

نەک لە ڕێگای میراتگیری یەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، دیموکراسی لە ئەندازە بەدەر سنووردارە. بۆ نموونە ئایا بۆرژوازی بیر ناکاتەوە. ئەو خەڵکانەی کە خاوەنداریەتی یان نییە پێویستە دەنگ بدەن، لە کاتێکدا ئەوان دەیانەوێ موڵکداریەتی لە ناوبەرن. حکوومەتێکی بەرپرسیار بەڵێ یە، بەڵام بەرپرسیارە بۆ ئەوان، نەک بۆ جەماوەری کرێکاران. بەڵێ هەموو مرۆڤێک کە لە دایک دەبێت یەکسانە، بەڵام ئەوە مانای ئەوە نی یە ئەمانە دەگرێتەوە بۆ نموونە: ژنان، کۆیلە ڕەشپێستەکان، «خۆولاتی»، یاخود کرێکارانی کارگەکان.

بۆرژوازی بە شێوەیەکی ئاشکرا ئامادەیی گفتوگۆیە لە سەر تێڕوانینی بۆ دیموکراسیەکی سنوودار. وەکو لایەنگیرانی ئۆلیفەر کرۆمولس کردیان لە شۆڕشی ئینگلیزی. هەروەها وەکو ئەوەی تۆریس کردی لە ساڵانی ١٨٣٠ - ١٨٤٠ دا.

«لە سەرەتادا تەواوی کۆنەپارێزانی سیاسی دەستیان کردووە بە پڕوپاگەندە بۆ خۆیان»

بەڵام کاتێ کە دیموکراسی لە ناو جەنگی چینایەتی دا لە دایک دەبێت ، ئاسان نی یە سنووری بۆ دابنرێ یاخود کۆنترۆڵ بکرێت. بۆ نموونە کاتێ چینی کرێکار لە گەشە کردن دایە، بە دیاریکراویش لە ئەنجامی شۆڕشی پیشەسازیدا. لە بەر ئەوەی ئەوان دەستبەسەر ئایدیای دیموکراسی دا دەگرن و بەکاری دەهێنن بۆ خۆیان. چارتستەکان یەکەمین ڕێکخراوەی جیهانی جەماوەری کرێکاران بوون کە داخوازی سەرەکی یان ئەوە بوو «یەک مرۆڤ، یەک دەنگ».

هەروەها، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا بۆرژوازی بەریتانی دوای دروست بوونی ژمارەیەک لە خۆبەدەستەوەدان لە بەرامبەر بزووتنەوەی کرێکاران. کە بووە دروست کردنی شت گەلێکی نائاسایی. ئەم کارەش ئیمکانی ئەوە بە کرێکاران دەبەخشێت دەنگ بدەن بەبێ ئەوەی بتوانن ڕزگاری یان بێت لە بۆرژوازی. لە ڕاستیدا ئیمکانی ئەوەش هەیە هەندێک لە کرێکاران ڕازی بکەن دەنگ بدەن بە خاوەنکارە سەرمایەدارەکان.

لە سەرەتادا تەواوی کۆنەپارێزانی سیاسی دەستیان کردووە بە پڕوپاگەندە بۆ خۆیان کە باوەڕی تەواوی یان بە دیموکراسی هەیە. ئەم پڕوپاگەندەیان شتێکە تاوەکو ئەمڕۆش بەردەوامی هەیە. لە هەمان کاتدا ئەوان چوونە ژێر نهێنییەکان و«هەندێ کات»ش دیموکراسی سەرنگون دەکەن. ئێمە دەبێت چ جۆرە ئەنجامگیریەک لەمەوە بە دەست بهێنین؟ ئەوە مانای ئەوەیە تەواوی بیری دیموکراسی هەڵەیە؟ ئەم ئەنجامگیریی یە لەوانەیە ببێتە کارەسات. گرفتی دیموکراسی ئەمڕۆ، لە گەڵ بۆچوونی زاڵی دیموکراسی لە کۆمەڵگای ئێمەدا، ئەوە دوورە لەوەی سنووردار بکرێت.

ئەو دیموکراسییەی ئێمە گفتوگۆی لە سەر دەکەین، هەروەها ئەو دیموکراسی یەی سیاسەتمەدارانی ساختەچی و پرۆفیسۆرە سیاسی یەکان گفتووگۆی لە سەر دەکەن، ئەوە دیموکراسی سیاسی یە. بۆ پێکهێنانی دیموکرسی ڕاستەقینە و کاریگەر بۆ زۆربەی زۆری جەماوەری کارگەران چیمان پێویستە دیموکراسی سیاسی، هەروەها ئابووری و دیموکراسی کۆمەڵایەتی.

چینی سەرمایەدار دەتوانێت لە گەڵ دیموکراسی سیاسیدا بژیت، لە گەل هەڵبژاردنی پەرلەمانەکان و حکومەتەکان، لە بەر ئەوەی زەبرخستنەسەر دەسەلات یەکلاکەرەوەیە و درۆی تیا نییە. بوونی یەکەم لە بەرێوەبەرایەتی پیشەسازی و بانکەکان، دووهەمیان لە دەزگای بەردەوامی دەوڵەت، لە سەرووی هەمووی ئەمانەشەوە هێزە چەکدارەکان. یەکەم جار خاوەن و چاودێری ڕاستەوخۆیەتی، دواتریش هەزاران پەیوەندی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئایدیۆلۆژی بەیەکەوە دەبەستەوە، ئەمەش مانای ئەوەیە کە دەتوانین پەرلەمان بگۆڕین بۆ شوێنی قسەکردن و حکومەت وەلابخەین وەکو ئەوەی ئێمە بە زۆری بینیوومانە لە پارتی کرێکاران و حکومەتە ڕیفۆرمیستەکانی تر لە بەریتانیا و لە سەرانسەری دونیا.

«یەکەی مانای دیموکراسی «کرێکاران»

لە بەر ئەم هۆکارانەیە مارکسیستەکان بەم شێوە دیموکراسی یە دەڵێن دیموکراسی بۆرژوازی- ئەو

دیموکراسـی یـەی کـە لـە بناغـەدا دروسـت بـووە بـۆ بـە پیرۆزدانانـی یاسـای بـۆرژوازی.

- **دیموکراسی کرێکاران:**

پەرینـەوە لـە دیموکراسـی بـۆرژوازی یـەوە بـۆ ئـەم سیسـتەمەی کـە هاوشـانە لـە گـەڵ دەسـەڵاتی راسـتەقینەی جەمـاوەری خەڵـک، پێویسـتە درێـژە بدەیـن بـە چەنـد خاڵێـک لـە مەیدانـی سیاسـی یـەوە بـۆ مەیدانـی بەرهەمهێنـان و کار، هەروەهـا دواتریـش مەیدانـی تـری ژیانـی کۆمەڵاتـی.

«ئازادی ڕۆژنامەگەری ئەوە قەبوڵ دەکات کێ دەسەڵاتی بە سەر بازاڕی ڕۆژنامەگەرییەوە هەیە»

ئەمـەش مانـای ئەوەیـە دیموکراسـی لـە هەمـوو کارگەیـەک، سـەنتەری پەیوەنـدی گرتـن، سـوپەرمارکێت، قوتابخانـە، زانکـۆ، نەخۆشـخانە و بەڕێوەبەرایەتـی گەیانـدن. مانـای وایـە دیموکراسـی لـە نـاو هێـزە چەکـدارەکان، پۆلیـس، دادگاکان و کۆمەڵـگای مەدەنـی. بـە کورتـی یەکـەی مانـای دیموکراسـی «کرێـکاران». بـەڵام، هیـچ یەکێـک لەمانـەی سـەرەوە ناتوانیـت بـە ئامانـج بـگات بەبـێ لـە ناوبردنـی خاوەندارێەتـی موڵـک وماڵـی سـەرمایەداران، و یاسـا و دەوڵـەت- بـە تێگەیشـتنێکی تـر یانـی شۆڕشـی «کرێـکاران» کـە شـێوازێکی نـوێ لـە دەسـەڵات دەخوڵقێنێت. ئـەو کاتـە چینـی کرێـکار لـە توانایدایـە کۆمەڵـگا بەڕێوەبەرێـت بـەم شـێوەیەی کـە پێویسـتییەتی.

سـەیری ئەزموونـی شۆڕشـی ڕوسـیا بکـە لـە سـاڵی ١٩١٧- بگەڕێـوە بـۆ ئەزموونـی شۆڕشـەکانی تـری وەکـو ئەڵمانیـا لـە سـاڵی ١٩١٩، هەنگاریـا لـە سـاڵی ١٩٥٦، هەروەهـا ئێران لـە سـاڵی ١٩٧٩ – ئێمـە دەزانیـن دەزگای بنچینەیـی نموونـەی وەکـو دەوڵـەت «سـۆڤیەتە» یـان شـورای «کرێکارانـە» ئەوانـە ئـەم دەنگانـەن لـە هەڵبژاردنـی نوێنەرانـی هەڵبژێـردراوی کۆبوونەوەکانـی شـوێنی کارەوە هاتـوون.

بەهەمـان شـێوە، باوەڕهێنـان بـە ڕەسـمیەت ناسـینی ڕەفتـاری ئێجـگار سـنوورداری دیموکراسـی بـۆرژوازی هەروەهـا تێگەیشـتن لـە ئاوارەیـی و نائومێـدی ملیۆنەهـا لـە جەمـاوەری کرێـکار مانـای ئەوەنییـە یاخـود بەهـای نییـە بەرگـری بکەیـن لـە کاتێکـدا لـە ژێـر هێرشـداین. یاخـود خەبـات کـردن لـەم پێنـاوەدا مانـای نییـە.

بـە پێچەوانـەوە، ئەگـەر چـی ئـازادی ڕۆژنامەگـەری ئـەوە قەبـوڵ دەکات کـێ دەسـەڵاتی بـە سـەر بـازاڕی ڕۆژنامەگەرییـەوە هەیـە، هەروەهـا ئـەوەش قەبـوڵ دەکات کـە ڕۆژنامـەی سۆسیالیسـتی بڵاوبێتـەوە. لـە هەمـان کاتـدا، پەرلەمـان خـۆی دەپارێزێـت لـەو باسـانەی بچێـت بـەرەو قسـەو بـاس کـردن لـە سـەر هـرزی سۆسیالیسـتی.

لـە گـەڵ ئەوەشـدا هەڵبژاردنـی پارتـی کرێکارانـی نـوێ زۆر باشـترە لـە دیکتاتـۆری. ئەگـەر چـی دەسـەڵاتی قانـوون بەرگـری لـە موڵکداریەتـی دەوڵەمەنـدان دەکات بـەڵام هەنـدێ جار بەرگـری دەکات لـە دژی سـەرکوتی توندڕەوانـە.

بـەڵام، ئەمـە مانـای ئـەوە نییـە خەبـات لـە پێنـاوی داخوازییـە دیموکراتییـەکان. ئەگـەر لێـرە لـە بەریتانیـا بێـت یاخـود لـە میسـر و بۆرمـان و پاکسـتان، چینـی کرێـکار پێویسـتە رابەرایەتـی بـە دەسـتەوە بگـرن. تـەنهـا بـۆ رازی بـوون بـە مافـە دیموکراتـی یـەکان یـان دیموکراسـی بۆرژوازی. لـە بری ئەوە پێویسـتە بەردەوام بیـن لـە گۆڕینـی خەباتـی «دیموکراتیـک» بـۆ شۆڕشـی کۆمەڵایەتـی. تەنهـا ئەمەیـە دیموکراسـی راسـتەقینە بـە واقیعـی و ڕاسـتییەک لـە پێنـاو زۆرایەتیەکـی مـەزن لـە مرۆڤایەتـی.

دەربارەی نووسەر:

جـۆن مالینـۆ مارکسیسـتێکی بەریتانـی یـە و ئەندامـی سـەرکردایەتی پارتـی کرێکارانـی سۆسیالیسـت - بەریتانیایـە، هەروەهـا مامۆسـتایە لە زانکۆی پۆرتسـمس، نووسـەری چەندیـن پەرتـووک و نامیلکەیـە.

پیرۆزی مۆسیقا لای ئایین و باوەڕی یارسان

سیروان عەلی رەزا یارسانی

هیچ شتێک وەک مۆسیقا مرۆڤەکان گرێ نادات و گوزارشت لەجوانی سروشت ناکات و نابێتە زمانحاڵیان و کاریگەری لەسەر ئارام ردنەوەی ڕۆحەکان نابێت و گیانە شەڕەنگێزەکان هێور ناکاتەوە. مۆسیقا ڕێگەیەکی هێندە جوانە کە مرۆڤ بەهۆیەوە ئەتوانێ بگاتە جوانی و بیرکردنەوەو نەمری. مۆسیقا بەشێکە لەسەفەری خوایی بۆ ناو ڕاستی و پاکی و لێبوردن و بەخشندەیی، بەرەو دۆزینەوەی پەروەردگار و هەست کردنە بەتام کردنی جیاوازی شتەکان . مۆسیقا تەنها ئەو شتانەنیە کە ئەدوێن و دەنگیان لێوە دێت هاوار ئەکەن و هەریەکەیان بەجۆرێک ئاوازی خۆیانمان ئەدەنێ. بەڵکو مۆسیقا بیستنی ئەو شتانەشن کەدەنگیان نیە. سەفەرێکە لەودیو دەنگەکانەوە، سەفەرێکە لەدنیای بێ دەنگیشدا. لە ڕێگەی مۆسیقاوە سەفەر بۆ ناو ڕۆح ئەکرێت و قووڵ ئەبێتەوە لەناخی مرۆڤداو قسە لەگەڵ گیانی مرۆڤدا ئەکات و دەرگای جوانیەکانی لێ ئەکاتەوە. بەکورتی نەمری ڕۆح و مۆسیقا دوو شتی ئاوێتە بوونن لەگەڵ یەکتردا و لێک دانابڕێن. جوانی مۆسیقا و تێکەڵاو بوونی بەڕۆح کاریگەرترین هۆکارە بۆ ئەوەی شوێن کەوتوانی ئایین و باوەڕی یارسان جۆریک لە پیرۆزی و پاک بوونەوەی گیانەکان لە ڕێگەی مۆسیقاوە پەی پێ بەرن و تێکەڵاوی هەموو بۆنە پیرۆز و خۆشی و ناخۆشی و بەرگریەکانی خۆیانی پێ بکەن. بۆ ئەم مەبەستە ئەتوانین لەچەند ڕوداوو بۆنەیەکدا جوانی و پیرۆزی و کاریگەری مۆسیقا لای ئایین و باوەڕی یارسان بخەینە ڕوو.

«هەوڵیان داوە لەڕێگەی مۆسیقاوە گیانە شەڕەنگێزەکانیان هێور بکەنەوە»

١- ئایین و باوەڕی یارسان ئاینێکی کوردییەو ڕەسەنایەتی و شوێنی بەرگریکردنیان خاکی خۆیان بووە دژ بەداگیرکەران و هەوڵیان نەداوە خاکی هیچ نەتەوەیەکیتر داگیربکەن. بەڵکو شۆڕشیان کردوە بۆ خۆ ڕزگارکردن لە هەموو ئەو کاریگەریە مادی و مەعنەویانەی کە داگیرکەران ویستویانە بەسەریاندا بسەپێنن. سەرەتای شۆڕشیشیان بە توندوتیژی و زمانی شمشێرو توندو تیژی و کوشتن و بڕین دەستی پێ نەکردوە، بەڵکو سەرەتا هەوڵیان داوە لەڕێگەی مۆسیقاوە گیانە شەڕەنگێزەکانیان هێور بکەنەوەو مۆسیقا تێکەڵاوی ڕۆحی نەیارەکانیان بکەن تا ئەنجام بە ئاوازی مۆسیقا ئەخەنە ناو ناخیانەوە و هێوریان ئەکەنەوەو تا ڕاستیەکان ببینن دێنەوە ناو لەشکری یارسانەکان. لەم بارەوە لەساڵەکانی (٤٠٥)کۆچیدا بەفەرماندەی شاخۆشێنی لوڕستانی هەوڵی ڕزگارکردنی دەشتی زەهاو ئەدەنەوە کە لەلایەن نەیارانیانەوە داگیرکراوە. بۆ ئەم مەبەستە لەشکرێکی گەورە پێکەوە ئەنێن بەفەرماندەی شاخۆشێن و جێگرەکەی (لیزا خاتون) ئەم لەشکرە لای یارسانیان زۆر بەناوبانگە و بەلەشکری (نۆسەدە) بەناوبانگە و لەم لەشکرەدا نۆسەد تەمبور ژەن -- نۆسەد دەف لێدەر -- نۆسەد شمشاڵ ژەن – لە پێشەوەی لەشکرەکەوە بوون بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی نەیارەکانیان.

«شاخۆشێن لای تۆ میوانە بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر ڕێگەی ڕاست»

لەپەرتووکی پیرۆزی سەرەنجامدا ئاماژە بەم لەشکرە کراوە . بەرامبەر نەیارەکانیان ئەوەستن و دەست بەلێدانی مۆسیقا ئەکەن بۆ هێورکردنەوەی گیانی شەڕەنگێزی نەیارەکانیان --- سەرکردەی نەیارەکانیان بابا فەقێ ئەبێت --- بۆیە شاخۆشێن لەڕێگەی نوێنەری خۆیەوە کە کاکە ڕەدایی ناوە ئەنێرێتە لای بابا فەقێ تا ئەم پەیامەی بداتە دەست (شاخۆشێن ئەفەرموێت: جەئۆلگەی لوڕستانا جەئۆلگەی لوڕستانا، بابا خۆشێن ئەخزش کەرد جەئۆلگەی لوڕستانا، نۆسەد دەف چی، نۆسەد تەمبور دانا، نۆسەد بلور دانا، بابا فەقێ بنیش کاشاهات هات بە میوانا) واتە : بابا فەقێ شاخۆشێن لە لوڕستانەوە هاتووە نۆسەد دەف چی، نۆسەد تەمبور ژەن،

نۆسەد شمشاڵ ژەنی لەگەڵ لە شکرەکەیدایە، شاخۆشێن لای تۆ میوانە بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر ڕێگەی ڕاست، بەڵام لەم کاتەدا بابا فەقێ زۆر بەڕەقی وەڵام ئەداتەوە و ڕووبەڕووی ئامێرە مۆسیقیەکانی ئەمان پەنا بۆ شمشێر ئەبات و ئەڵێ (چەنی چەند وقتن دەرئین درەی تنگم، شمشێر بە دەست اس بروش بە جنگم) ئەمە وەڵامی کەسێکی دەرون تاریک و دژە نیشتمان و داردەستی دوژمنانی گەلەکەی خۆیەتی لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیاندا

دژ بەگەلەکەی خۆیان ئەبنە کۆیلەی دوژمنەکانیان و زمانی شمشێر نەبێت هیچ زمانێکی تر نازانن.

لە ئەنجام وەرگرتنی ئەم وەڵامە شاخۆشێن فەرمان ئەدات دەست بکەن بەلێدانی مۆسیقا، بەجارێک ئەو ناوە پڕ ئەبێت لە ناڵەی دەف و سۆزی شمشاڵ و ئاوازی تەمبور. بەردەوام ئەبن تا ئەنجام بابا فەقێ دێتە بەردەم شاخۆشێن و ئەڵێت (ڕەشەداڵم ڕەشەداڵم سیای هندی، هەرکۆیە بەرز بووەن لانە مەبەندی، بەڵێ شاخۆشێن جەنی ئەزیش پەسەندی). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە مۆسیقا کاریگەریەکی بەهێزی هەیە بۆ ئەوەی مرۆڤەکان لەگەڵ خودی خۆیان ئاشت ببنەوەو ببنە هەڵگری ناسنامەی خۆیان و خاک و نەتەوە بکەنە سومبلی جوانیەکان.

«جەم پرۆسەیەکی خێرکردن و بەسەرکردنەوەی یەکترو ئاشتەوایی و بڕیاردانە»

٢- مۆسیقا بۆ کۆچی ئازیزان لای یارسانیەکان: مۆسیقا دەنگێکە لەدوور دێت و هەموو شتە خەوتوەکانی ناخی مرۆڤەکان بەئاگا ئەهێنێتەوە ئەوکات ئیتر ڕۆح تێکەڵاوی جوانیەکان ئەبێت و شتە نهێنیەکانی لائاشکرا ئەبێت، ئەو دەم مەرگ ئەبێتە سەرەتای ژیانێکی نوێ هەموو شتێک فەرامۆش ئەکات و تێکەڵاوی جوانیەکانی پەروەردگار ئەبیت و مەرگ لای ئەبێتە ئەنجامێکی فەرامۆشکراو ئەبێتە بەردەوامی ڕۆح و لەجەستە ئەچێتە دەرەوە و ئەنجامیش ئەچێتە ناو جوانیەکانی مۆسیقا . بۆیە لای یارسانیەکان بەدەم لێدانی دەف و شمشاڵ و تەمبورەوە ئازیزەکانی خۆیان بەرەو کۆچ بەڕێ ئەکەن وماڵئاوایی لێدەکەن و ئەویش بەرەو دۆزینەوەی جەستەیەکی نوێ و سەرەتایەکیتری ژیانی نوێ لەگەڵ ناڵەی دەف و سۆزی شمشاڵ و ئاوازی تەمبور. ئەم پرۆسەی بەڕێ کردنی کۆچ کردوان لای یارسانیان پێی دەرترێت (چەمەرانە).

٣- مۆسیقا لەکاتی ئەنجامدانی پرۆسەی جەمی یارساندا: جەم پرۆسەیەکی خێرکردن و بەسەرکردنەوەی یەکترو ئاشتەوایی و بڕیاردانە. لەجەمدا ڕۆحەکان ئاوێزانی یەکترئەبن و نوری خواش لەوپرۆسەیەدا گەورەیی و تواناو خۆشەویستی خۆی لەڕێگەی شۆڵەی گڕی ئاگرەوە پیشان ئەدات، لای یارسانیا لەپرۆسەی جەمدا مەرجە ئاگر بوونی هەبێت، لەئەنجامدانی ئەو پرۆسەیەداو تا ئێستا بەردەوامی هەیە، چونکە ئاگر ئاگری تایبەتمەندی هێزی خوای لە خۆگرتوە. مۆسیقا لەئەنجامدانی جەمی یارساندا گرنگی خۆی هەیە، ڕۆح و مۆسیقا

دووشتی لێک دانەبڕاون، بۆیە لەجەمی یارساندا بەدەم زکرو خواناسیەوە ئامادەبووان لەڕێگەی مۆسیقاوە زیاتر رووئەچنە ناو ڕۆحەکانیانەوە. ئەم پرۆسەی مۆسیقایە لەجەمی یارساندا پێی ئەوترێ (چەپ و دەس) مەرج نیە مۆسیقارەکان تەنها پیاو بن، بەڵکو هەرلەسەرەتاوە ژن پێگەیەکی دیاری هەبووە، لەسەرکردایەتی کردن و لێدانی مۆسیقادا لەپرۆسە جیا جیاکاندا. لەناودارترین ئەو ژنانە: ا- دایە خەزانی سەرگەتی، سەرکردەو تەمبور ژەنێکی لێهاتوو بەتوانابووە، لە سەدەی پێنجەمدا ژیاوە هاوکاری (باوە ناوس بووە. ب- لیزا خانم: هاوکاری شاخۆشێن بووە، تەمبور ژەنێکی بەتوانابووە، یەکێک بووە لە فەرماندەکان لە لەشکری نۆسەدەدا. ج- دایە تەورێزی هەورامی: تەمبور ژەن بووە، هاوکاری باوە سەرهەنگ بووە. د- دایەرەک خاتوون: دایکی سان سەهاک بووە، تەمبور ژەن بووە، فەرماندەبووە، هەروەها گوڵی خاتوون، ئاونگ خاتوون، نسێ خاتوون، ڕۆچیار خاتوون، ئەمانە هەموویان فەرماندەو تەمبور ژەن بوون.

سیاسەت بۆ هەمووان

ڕێبوار ڕەشید
هاوسەرۆکی کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان

بەشێک لە ڕیشەی دیموکراسیی

"زەمانێک هەبوو کە خوداکان هەبوون، بەڵام هێشتا هیچ بوونەوەرێکی مردە پەیدا نەبوو بوو. کاتێک کاتی ئەوە هات کە بوونەوەری مردەش لە سەر زەوی پەیدا ببن، خوداکان ئەو بوونەوەرانەیان لە دامێنی زەوی لە خۆڵ و ئاگر و بە تێکەڵاوکردنی جۆراوجۆری خۆڵ و ئاگر دروست کرد. پاشان کاتێک کاتی ئەوە هات کە بیانخەنە بەر ڕووناکیی، خوداکان ئەو ئەرکەیان خستە سەر شانی پرۆمەتێڤس Prometevs (ئەوەی لە پێشدا بیر دەکاتەوە) و ئێپیمێتیڤس Epimetevs (ئەوەی لە پاشان بیر دەکاتەوە) کە کەرەستەیان پێ بدەن و هێز و بەهرەی گونجاو کە بشێت بە هەر یەکێک لە بوونەوەرەکان بدەن. ئێپیمێتیڤس لەو کاتەدا داوای مۆڵەت لە پرۆمەتێڤس دەکات کە ئەرکی ئەو دابەشکردنەی پێ بسپێردرێت: "کاتێک کە هەموو شتەکان بەش دەکەم، تۆ دەتوانیت سەرپەرشتیی بکەیت". پرۆمەتێڤس داواکەی پەسەند دەکات و ئێپیمێتیڤس دەست دەکات بە دابەش کردن. ئێپیمێتیڤس بە هەندێکیان هێزی دا، بەڵام خێرابوون نا، خێرابوونی بەوانە دا کە لەوانی پێشوو بێهێزتر بوون. هەندێک لەوانەی کە زۆر بچووک دروست کرا بوون، باڵی پێ دان تا بتوانن بفڕن و خۆدەرباز بکەن، یاخود داڵدەگایەکی لە بنزەوی بۆ ساز کردن. بەڵام ئەوانەی کە زل دروستی کردبوون، گەورەیی لەشی خۆیانی بۆ کردن بە پارێزە. تەنانەت لە هەموو شتەکانی دیکەشدا وای کرد کە ئەم شت لەگەڵ ئەو شت بێتەوە. ئێپیمێتیڤس بەو شێوە بیری خۆی دارشتبوو تا هیچ جۆرە ڕەگەزێک نەتوێنرێتەوە. کاتێک کە ئێپیمێتیڤس بەو شێوەیە پارێزەی دژ بە خواستی خۆیان بۆ یەکتر لەناوبردن، بۆ ساز کردبوون، بیریشی هەروەها لەوە کردەوە کە پارێزەیان دژ بە سەختیی و دژواریی وەرزەکان پێ بدات: بەرگێکی چڕی موو و پێستێکی ڕەقی پێ دان، ئەوە بەس بوو بۆ ئەوەی هەم لە سەرما و هەم لە گەرمایش بیانپارێزێت، کە هەروەها بۆ ئەوەیش بوو کە کاتێک ویستیان پشوو بدەن، وەکو لێفەیەکی سرووشتیی بێت بۆیان. بۆ هەندێکیان سمی دا نا و بۆ هەندێکی دیکەیان تیرەی جیری بێ خوێن. ئەوجا خۆراکی جیاوازی بە هەر یەکێک لەو بوونەوەرانە دا: بەری زەوی بە هەندێکیان بەخشی، و بە هەندێکی دیکە میوەی درەختەکان و بە هی تر سەلک و ڕیشە. هەندێک هەبوون کە ئاژەڵی دیکەی وەکو بژێوی پێ دان: بۆ ئەمانەیان سنوورێکی دیاریکراوی بۆ زاوزێ دیاری کرد و بەوانەی ژێریشەوەیان کە دەبوون بە خۆراکی ئەوان توانای زاووزێی زۆر. بەو جۆرە ئەو بیری لە هەبوونی بەردەوامیی ڕەگەزەکان کردەوە. بەڵام لەبەرئەوەی ئێپیمێتیڤس بەو ڕادەیە زرنگ نەبوو، بێ ئەوەی باش بیر بکاتەوە هەر هەموو ئەو هێز و بەهرانەی لە بەردەستییدا بوون دای بە بوونەوەرە جیاوازەکان. ڕەگەزی مرۆڤ مابوون، و ئەم ئەسڵەن بیری لێ نەکردبوونەوە. ئێستا نەی دەزانی چی و چۆن بکات.

«بێ ئاگر هیچ کەس نەیدەتوانی بەهرەی هونەر بخاتە کار»

لە ناوەڕاستیی ئەم دەستەوەستانییەدا پرۆمەتێڤس دێت بۆ ئەوەی لە دابەشکردنەکە بڕووانێت. پرۆمەتێڤس بینی کە هەموو بوونەوەرەکان بە شێوەیەکی باش کەرەستەدار بوون، بەڵام مرۆڤ ڕووت بوو، هەر بە پای خۆیەوە وێستابوو و تەواو، بێ پێخەف و بێ هیچ پارێزەیەک بوو. ئێستا وا ڕۆژ ڕۆژی دیاریکراو بوو، کە تیایدا تەنانەت مرۆڤیش لە ناو زەوییەوە بێتە دەر بۆ ناو ڕووناکیی. پرۆمەتێڤس بێ ئەوەی بزانێت بە چ شێوەیەک چارەسەرێک بۆ مرۆڤ بدۆزێتەوە، لە ناچارییدا ڕۆیشت و بەهرەی هونەری هێفایستۆ Hefaisto و ئاتێنا Atena ی دزی و هەروەها ئاگریش: چونکە بێ ئاگر هیچ کەس نەیدەتوانی بەهرەی هونەر بخاتە کار. ئەوجا پرۆمەتێڤس هات و بەهرەی هونەری دا بە مرۆڤ. بەو شێوەیە مرۆڤ زانیاری پێویستی بۆ خۆبەڕێوەبردنی ژیان وەرگرت. بەڵام مرۆڤ نەبوو بە خاوەنی هەستی سیاسیی، چونکە هەستی سیاسیی لای زێڤ Zev بوو. پرۆمەتێڤسیش نەیدەتوانی خۆی بخزێنێتە ناو قەڵای زێڤەوە کە لەلایەن پاسەوانە درندەکانی زێڤەوە دەپارێزرا. تەنها بە دزییەوە خۆی خزاندبووە

ئەو ژوورە کە هێفایستۆ و ئاتێنا پێکەوە کاریان تیادا دەکرد، لەوێ هونەری هێفایستۆی دزی، کە کار بە ئاگر دەکات، و هەر بەو شێوەیەش هونەری ئاتێنا دزی و کە پاشان هات و دای بە مرۆڤ. ئا بەو شێوەیە بوو کە مرۆڤ یارمەتی چنگ کەوت کە بتوانێت بژێوی خۆی پەیدا بکات. بەڵام پرۆمەتێئسیش، پاشان، هەروەکو دەگێردرێتەوە، سزای خۆی وەرگرت چونکە ئاگری دزی بوو. ئەگەرچی تاوانە ڕاستەقینەکە ئێپیمێتیئس کردبووی.

«توانای مرۆڤەکان هەر بەشی ئەوەندەی دەکردن کە خۆراک لە بن زەوی پەیدا بکەن»

کەواتە بەو شێوەیە مرۆڤیش بەشی لە بەختی خوداکان بە چنگ کەوت. مرۆڤ هەروەها تەنها یەکێکیش بوو لە بوونەوەرە دروستکراوەکان کە بە هۆی خزمایەتیی لە خوداکانەوە، بڕووای بە خوداوەندەکان هەبوو و هەوڵی دا ئاڵتار و وێنەیان بۆ دابتاشێت. دوای ئەوە هەر زوو بە زوو فێری دەنگی بەئەقڵ و زمانێکی پڕ هونەر بوو، هەروەها خانووبەرە و جلوبەرگ و کەوش و پێخەفی پەیدا کرد و خۆراکی خۆی لە بن زەوی هێنایە دەر. بەو شێوە کەرەستەدار لە سەرەتادا مرۆڤەکان لەملاولا دەژیان، و شارەکان پەیدا نەبووبوون. لەبەرئەوە ئاژەڵەکان دەیانکوشتن، چونکە لە هەموو ڕوویەکەوە مرۆڤەکان لە ئاژەڵەکان بێهێزتر بوون. توانای مرۆڤەکان هەر بەشی ئەوەندەی دەکردن کە خۆراک لە بن زەوی پەیدا بکەن، بەڵام بەشی ئەوەی نەدەکردن کە دەرەقەتی ئاژەڵە درندەکان بێن. لەبەرئەوەی هێشتا لە هونەری دەوڵەت – کە هونەری شەڕ یەکێکیانە – نەدەزانی. بەو شێوەیە هەوڵیان دا کۆببنەوە و لەو ڕێگایەوە خۆبپارێزن کە شار دابمەزرێنن. بەڵام کاتێک کۆبوونەوە، ناداد‌یان بەرانبەر بە یەک دەکرد، چونکە هێشتا زانیاری سیاسییان لا دروست نەبووبوو؛ بەو شێوەیە دووبارە لە یەک ترازانەوە و دیسانەوە خۆیان بە فەوتاندن دا. ئەوە بوو کە زێڤ ترسی لێ نیشت، ترسی ئەوەی کە هەموو ڕەگەزی مرۆڤ بفەوتێت. لەبەرئەوە هێرمێس Hermes دەنێرێت تا بەدەربەستهاتن و دادوەریی بە مرۆڤەکان ببەخشێت، بەو هیوایەی ئەو خەسڵەتانە ببن بە دەسەڵاتی ناو شارەکان و ببن بەو ژێیانەی هاوڕێیەتی نێوان مرۆڤەکان ڕادەگرن.

هێرمێس ئەوجا لە زێڤس دەپرسێت، کە ئایا بە چ شێوەیەک بەدەربەستەوەهاتن و دادوەریی بە مرۆڤەکان بدات. ئایا بەدەربەستهاتن و دادوەرییان هەر بە هەمان ئەو شێوەیە بدەمێ کە توانا و هونەریان پێ درا؟ خۆ ئەوان ئەوەیان بەو شێوەیە وەرگرتووە، کە تەنها یەک تاکە مرۆڤ بۆ نموونە، هونەری دەرمانەوانیی، پێ بەخشراوە، ئەمەش دەبێت بەشی کۆمەڵێکی دیکە بکات و خاوەن ڕشتەکانی دیکەیش هەر بە هەمان جۆر. ئایا بەدەربەستەوەهاتن و دادوەرییش هەر بە هەمان شێوە بە سەر مرۆڤەکاندا ببەخشمەوە یاخود بە سەر هەر هەموو یەکێکیاندا دابەشی بکەم وا کە هەر هەموویان بەشی خۆیان بەر بکەوێت؟ ئەرێ، بە سەر هەر هەموو یەکێکیاندا بەشی بکە، زێڤس وەڵامی دەداتەوە: دەبێت هەمووان بەشیان بدرێت. ئەگەر بە تەنها هەر چەند کەسێک بەدەربەستەوەهاتن و دادوەریی وەبەریان بکەوێت، کە وەکو سەبارەت بە هونەرەکانی دیکە وا بووە.. ئەوا شاران دانامەزرێنرێن و ناتوانن هەبن. تۆش دەبێت، لە بریتیی من، ئەو یاسایە فەراهەم بکەیت، کە هەر یەکێک کە بەشی خۆی لە بەدەربەستەوەهاتن و دادوەریی نەبێت، دەبێت وەکو تاعونی کۆمەڵگا ببینرێت و مەرگی پێ بشێت.

ئەم گێڕانەوەیەی پرۆتاگۆراس (٤٨١- ٤٢٠ پ.ز) کۆنترین تێکستی فەلسەفەیە سەبارەت بە سیاسەتی دیموکراسیی، کە خوداوەندەکان بەشی بەدەربەستەوەهاتن و دادوەرییان بە هەموو تاکەمرۆڤێک داوە بۆ ئەوەی بتوانن بەشداریی لە سیاسەتدا بکەن و بەو شێوەیە بە یەکەوە بژین و شار و شاران دابمەزرێنن و ڕەگەزی خۆیان لە سەر ژیان بەردەوام پێ بدەن.

پرۆتاگۆراس (٤٨١- ٤١١ پ.ز) ئەو فەیلەسوفەیە کە دەسەڵاتداران کتێبەکانیان سووتاند چون پێیان وابوو زانیاریی دژخودایی بڵاو دەکاتەوە. پرۆتاگۆراس بە یەکێک لە یەکەمین هیومانیستەکان و بناخەی بیری گفتوگۆی ئازاد و دیموکراسیی دادەنرێت.

ئەفلاتون (٤٢٧- ٣٤٧ پ.ز) کە لە زریانی تەمەنی پرۆتاگۆرسدا مرۆڤێکی نەونەمام بوو، بایەخێکی زۆری بە خوێندن و زانست دەدا و پێی وابوو ئەوانە پسپۆڕانن کە دەبێت ئەرکی بەڕێوەبردنی دەوڵەتیان لە ئەستۆ بێت.

«مەترسی ئەوە دەبێت کە ناخوێندەوارانیش بکەونە ناو سیاسەت و دەستەڵاتەوە»

ئەفلاتون هەر زۆر کەم لە سەر خەڵکی هەژار و جووتیار و کۆیلە و توێژەکانی دیکە قسەی کردووە. ئەوی شایانی باسە ئەوەیە کە هەرچەندە لە ئەکادێمیەکەی ئەودا هەر بە تەنها پیاوان هەبوون، بەڵام هاوکات جەختی لە سەر فەراهەمیی زانست بۆ هەردوو توخمی نێر و مێ کردووە. بەو شێوەیە دەتوانرێت پێ دابگیرێت کە ئەفلاتون بانگەشەی بۆ

حکومڕانیی شێوەیەک لە تاکڕەوی/ توێژڕەوی کردووە. ڕەخنەی سەرەکیی ئەو لە دیموکراتیی ئەتێنای ئەو کاتە ئەوە بوو کە پێی وابوو لەو ڕێگایەوە کە پیاوان هەموو تێکڕا بۆیان هەبێت دەنگ بدەن، مەترسی ئەوە دەبێت کە ناخوێندەوارانیش بکەونە ناو سیاسەت و دەستەلاتەوە. ئەفلاتون پاشان لە پایزی ژیانیدا ڕای خۆی سەبارەت بە ناچاریی پێداویستیی هەبوونی پادشایەک گۆڕی و پێی وابوو کە هەبوونی پادشایەک [بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا] بەس ناکات، بەڵکو هەروەها یاسا و ڕێساگەلیش هەروەها دەبێت هەبن.

بەڵام تازە درەنگ بوو. مرۆڤ چەندە بە دەربەستهاتن و دادوەریشیی لە خوداکانەوە پێ بەخشرابێت، لە شوێنێکدا هەر تەسک بیر دەکاتەوە و لە شوێنێکدا مەرگ هەر پێی دەگاتەوە.

«ئەریستۆ پێی وابوو کە حەتمەن دەستەلات دەبێت گشتگیر هەبێت»

وا پێدەچێت ئەریستۆ (٣٨٤ – ٣٢٢ پ.ز) لە بێدەنگییەکی ڕانەگەیاندراودا زۆر زیاتر بیری لە تێزەکانی پرۆتاگۆراس و ئەفلاتون کردبێتەوە وەک لەوەی بە گشتیی بینراوە. ئەریستۆ هەرچەندە ئارەزووی جۆری دیکەی لە زانست دەکرد، بۆ نموونە ماتماتیک و بایۆلۆژیی، بەڵام خاوەنی یەکێک لە پراکتیکترین ساختارەکانی سیستەمی دیموکراسییە، ئەویش داهێنانی پارلەمان وەک سەرکانیەک بۆ یاسادەرکردن، و هەبوونی دەستگایەکی جێبەجێکردن، واتە حکومەت و ئەنستیوتەکان و دامودەستگاکان، و هەبوونی دەستگای دادوەریی، واتە دادگاکان بوو. ئەریستۆ پێی وابوو کە حەتمەن دەستەلات دەبێت گشتگیر هەبێت. بەڵام هاوکات بە تەندروستی نە دەزانی کە هەموو چین و توێژ و گرووپێکیش وەکو یەک، یەکسان، بەشداریی لە دەستەلاتدا بکەن. بە لای ئەمەوە چینی مامناوەندیی لە هەموو ئەوانەی دیکە ژیرتر بوو. ئەریستۆ پێی وابوو چینی مامناوەندیی بێ لەوەی بە گشتیی ژیرە و پێگای سەودای هەیە، هەروەها نە هێندە هەژار و نەدارە کە دەستەلات تووشی دارمان بکات و نە هێندەیش زەنگینە کە لە بەرژەوەندیی خۆیدا سەرمەست بێت و بیەوێت دەستەلات بخاتە ژێر خۆی. لەبەرئەوە هەم دژی سیستەمی ئۆلیگارکی، واتە دەستەلاتی کەمینە/ هێندێک، و هەم دژی سیستەمی ئۆتۆکراتیی یان مۆنارکیی بوو.

بەو شێوەیە ئەگەر ئێمە بمانەوێت ڕووخسارێکی کەمێک کۆنکرێت بە بیری سەرەتایی چەپی گشتیی بدەین، لانی کەم لە هزری خودنائاگادا، و بمانەوێت لە هەوڵی داهێنانی بیرێک بگەین کە هزرمەندان ویستوویانە بۆ بەکارهێنانی وەکوو سیستەمێک کە مرۆڤ سوودی سیستەماتیکی بۆ خۆبەڕێوەبردنی هاوماف و هاوئەرک لێ ببینێت و کە پاشان ناوی "دیموکراسیی" لێنرا، دەبینین کە ئەریستۆ لە نێوان پرۆتاگۆراس و ئەفلاتوندا تێزێکی نوێ سەبارەت بە دیموکراسیی و شێوەی بەشداریکردن دەخاتە بەردەست. بەڵام لە پرۆتاگۆراس کەمتر چەپ و لە ئەفلاتون زۆر کەمتر ڕاست. یۆنانیەکان خزمەتی گەورەیان بە بیری سیاسیی بە تایبەتیی و بە دیموکراسیی بە گشتیی کرد. بەڵام کەمێک لەولاترەوە، ئیمپراتۆری ڕۆم، پێش ئەوەی هەوای کریستیانبوون و ئایینی سەرزەوی بیانگاتێ، خولیای چۆنیەتی دەسەڵات و پراکتیزەکردنی دەسەڵات لە سەر زەوی لێی دابوون و دەسەڵات و هەژگی دەسەڵات کێشەی ڕۆژانەیان بوو. لەوێدا تاکەکەس و هاووڵاتیی، ئەگەرچی وەکوو چەمکی تایبەتیی دیاریکراوی سیاسییش نا، زیاتر کەوتبووە ژێر جەختی هزر، بەڵام دووبارە لە ژێر دیدێکی خودایيدا.

لە بەری ڕۆما دا مارکوس تولیوس سێسەرۆ Marcus Tullius Cicero (١٠٦ – ٤٣ پ.ز) کەسێکی دیکەیە کە کاریگەریی گەورەی لە سەر بناخەدانانی دیموکراسیی هەیە. مارکوس لە ئیمپراتۆری ڕۆمادا پیشەی پارێزەر بوو. بەڵام هاوکات ڕۆشنبیرێک بوو کە سەبارەت بە یاسا و ماف و ئازادیی گوژمێکی گەورەی بە مافی هاووڵاتیبوون لە ئیمپراتۆری ڕۆما دا کە هەتا سەدەی هەژدەهەمیش برەودار بوو. مارکوس دەیگوت مرۆڤ دەبێت هەموو لە بەردەم یاسادا هاوماف بن و داواکاریی ڕەووشتیی لە سەر دەستەلاتداران هەبوو. کاتێک دەستەلات لە خەڵکەوە بدرێت، کەواتە دەبێت ولات بە پێی یاسای دەوڵەت بەڕێوەببرێت و دەستەلاتیش تەنها بە پێوانەی ڕەووشت پاڵپشتیی یکردرێت. مارکوسیش هەروەکو فەیلەسوفە یۆنانیەکان پێی وایە یاساخوداییەکانن کە دەبێت برەودار بن و ئەو زانست و ڕەووشتەی کە مرۆڤ هەیەتی، بەشی خوداکانە پێی دراوە.

«ڕۆشنبیران هەر خاوەنی قسەوباسەکان نەبوون، بەڵکو دایک و بابیشیان بوون»

مێژووی ڕۆشنبیریی مرۆڤ سەبارەت بە دەسەڵات و تاکەکەس و دیموکراتیی و هتاد لەو ناوبەیەندا هەتا خاڵێکی تایبەت لە مێژووی ئورووپادا سەبارەت بە مرۆڤ و مافەکانی لە چوارچێوە و ژێر میچی ڕۆشنبیراندا دەهات و دەچوو. ڕۆشنبیران هەر خاوەنی قسەوباسەکان نەبوون، بەڵکو دایک و بابیشیان بوون. هزر لە دامێنی ئەمانەوە دەکەوتە خوار و بە خوێناوی زاوزێی بیریی و هزریی ئەماندا ڕووەو کۆڵانە تەسک

و تەنگەبەرەکانی جەماوەری ماندوو شۆڕدەبووەوە. ئەوی لە ناو ئەو جەماوەرەدا بیتوانیایە چێژی ژیان لەو سێڵاوە ببینێت، دەیبینی. ئەوی نەیدەتوانی، بە کۆیلەیی دەژیا و بە کۆیلەیی دەمرد.
ئەو خاڵە تایبەتەی لە مێژووی ئەوروپادا بوو بە خاڵی وەرچەرخان و هەموو ئەمانەی تیادا بوون بە بناخەیەک و لە پەیمانێکدا کاریگەریی خۆیان نیشاندا، پەیمانی "ماگنا چارتا" بوو.

«لە سەردەمی پادشایەتی ئەودا ئینگلستان تووشی کێشەی گەورە هات»

ماگنا چارتا Magna Charta وشەیەکی لاتینیە بە مانای "پەیمانی مەزن" دێت. ساڵی ١٢١٣ پادشا جۆن هێنریک دوو Johan Henrik II ولآتی ئینگلستانی لای پاپاس خستە ڕەهنەوە تا کێشەی خۆی لەگەڵ کلێسادا چارەسەر بکات. پادشا جۆن، بەخت نەیار، هەر لەو کاتەوە بە "جۆنی بێ خاک/ پادشای بێ خاک" ناوزەند کرا. لە سەردەمی پادشایەتی ئەودا ئینگلستان تووشی کێشەی گەورە هات و تا دەهات بچووکتر و لاوازتر دەبوو. خەڵک ئیتر لەوە زیاتر هەر تەنها بە نارازیبوون نەوێستان و ساڵی ١٢١٥ ناچاریان کرد ئەو پەیمانە ئیمزا بکات کە بە "پەیمانی مەزن" ناوی چووە مێژوو. لەو پەیمانەدا خەڵکی ئینگلستان دەستەڵاتی پادشا جۆن ـیان بەرسنوور کرد و مافی زیاتریان بە خۆیان دا. ئەو پەیمانە لە ڕووی ناوەرۆکەوە هێندە گرینگە کە بوو بە بناخەی سیستەمی پارلەمێنتاریی ئینگلستان. لێرەدا جێی خۆیەتی چەند بڕگەیەک بهێنرێتەوە. لە بڕگەی یەک دا هاتووە:
"لە پێشدا ئێمە (ئێمە = من، واتا پادشا جۆن) لە بەردەم خودا بەڵێنمان داوە، و لە ڕێگای ئەم پەیمانەوە سەلماندوومانە، لە بەردەم خۆمان و نەوەی ئاییندەماندا، کلێسا لە ئینگلستان ئازاد بێت، و هەموو ماف و ئازادیەکانی خۆی هەبێت.
ئێمە هەروەها ئەو ئازادیانەمان پەسەند کردووە کە لە خوارەوە نووسراون و داومانە بە هەموو مرۆڤێکی ئازادی ناو سنووری پادشایەتیمان، خۆمان و هەموو ئەوانەی کە لە پاش خۆمان دێن، هەتاهەتایە، کە [ئەو ماف و ئازادیانە] هەبن و بۆیان بپارێزین، بۆ ئەوان و بۆ ئەوانەی لە پاشیان دێن، لەلایەن ئێمە و ئەوانە کە لە پاشمان دێن، بۆ هەتاهەتایی".

لە ماگنا چارتا لە پەرەگرافی ١٣ سەبارەت بە ئازادیی شارەکان، هاتووە:
"شاری لەندەن دەبێت بە هەموو ئازادیەکانی پێشووی خۆی و بە مافگەلە ئازادەکانی (بازرگانیی) چ لە سەر خاک و چ لە سەر ئاو، شاد بێت. ئێمە بە هەمان شێوە پەسەندی دەکەین و گەرانتیی دەدەین کە هەموو شارەکان، شارۆچکە و دەربەندەکان هەموو ئازادیی و مافگەلی ئازادی خۆیان هەبێت و پێی شاد بن". و هەروەها لە پەرەگرافی ٢٨ سەبارەت بە فەرمانبەرانی پادشا و چۆنیەتی کار و هەڵسوکەوتیان دەڵێت: "هیچ کوێخا و فەرمانبەرێکی پادشا بۆیان نییە دەست بە سەر دانەوێڵە یان جۆری دیکە لە سامانی بگوێزدا بگرن کە هی خەڵکی دیکە بێت، جیا لەوەی کە هەر ڕاستەوخۆ پارەکەی بدەن، مەگەر فرۆشیارەکە بە ئارەزووی خۆی پێشنیار بکات کە پارەدانەکە دوا بخرێت".

ماگنا چارتا یەکێکە لەو دوکۆمێنتانەی تازە بایەخ و نەخشی خۆی لە مێژوودا لە سەر بەرد هەڵکەندووە. چون نە هەر سەبارەت بە ئازادیەکانی تاک، بە خاوەندارێتیی کۆمەڵگای ئینگلستان بۆ زەوی و زار و سامانی ئەو ولآتە، دەدوێت، بەڵکو هەروەها ورد دەبێتەوە بۆ تەنانەت بەشی وەکو مافی تاکەکەس لە داواکردنی خزمەتگوزاریی و مافی مرۆڤ و ئازادیی دەربڕین.

«ئینگلستان لە مێژوودا بوو بە کەنداوی سێڵاوەکانی هزر و بیرگەلی یۆنان و ڕۆما»

پەرەگرافی ٣٨ دەڵێت: "ئیتر نابێت هیچ فەرمانبەرێک بە پێی پێداگرتنی خۆی کەسێک دادگایی بکات، کە نەتوانێت ڕاستیەتیی ئەو ڕووداوە بە شاهیدی چەند کەسێکی جێ باوەڕ، بسەلمێنێت". لە پەرەگرافی ٣٩ کە سەبارەت بە مافی مرۆڤە، هاتووە کە "نابێت هیچ پیاوێکی ئازاد بگیرێت یان زیاندان بکرێت یاخود لە مافگەل و سامانی دابڕێندرێت یان بێ پارێزە بهێڵرێتەوە یاخود لە ولآت وەدەربنرێت یان لە (کۆمەڵگادا) بە هەر شێوەیەکی دیکە پلەوپایەی خۆی لێ بسەندرێتەوە. هەروایش نامانەوێت بە زەبر دەست بخەینە کاریەوە یاخود خەڵکی دیکە بنێرین دەست بخەنە کارییەوە، بێ لەوەی کە پاش دادگاییکردنی دروست، لە لایەن هاوشانەکانی خۆیەوە یاخود بە پێی یاسا، تاوانبار بکرێت".
ناوەرۆکی ئەم پەرەگرافە هێندە بە نرخە کە لانی کەم هەندێکی لە جارنامەی نێونەتەوەیی سەبارەت بە مافەکانی مرۆڤ لە پەرەگرافی ٣، ٧، ٩ و ١٠ دا، و لە دەستووری ئەمەریکا بەشی ٥ و لە دەستووری حوکمڕانیی سوێد ساڵی ١٨٠٩ دا لە پەرەگرافی ١٦ دا، وەرگیراوە.

کەواتە ئینگلستان لە مێژوودا بوو بە کەنداوی سێڵاوەکانی هزر و بیرگەلی یۆنان و ڕۆما. لە ناو ئەو خەڵکەدایە کە بەین دەخرێتە نێوان پادشا و دەسەڵاتی خودایی و کە نیشانەی پرسیار دەخرێتە سەر دەسەڵاتەکانی پادشا و خانەوادە و داروودەستەی و کە بەشێک لەو دەسەڵاتەی لێ دادەماڵن، ڕاستەوراست بەرەو کۆشی خەڵک. زۆر پێش شۆڕشی فەرەنسیی ئینگلیزەکان، بە ڕەنجێکی زۆر کەمتر، دیواری قەڵاکان دەشکێنن و کۆشکنشینەکان ناچار دەکەن بەشێکی دەسەڵات لە مانای جیاوازدا ڕووەو شار و گوند و ماڵەقورینەکانی ئەو نەتەوەیە بەرەو ئەو شوێنانە ڕەها بکەن کە پرۆتاگۆراس و ئەفلاتون و ئەریستۆ و مارکوس و ئەوانی دیکە شایەد لە بێدەنگیی شەونخونییاندا بیریان لێ کردبێتەوە.

هاوکات و لە ژێر کاریگەریی ماگنا چارتا دا لە سوێدیش بزووتنەوەی مافخوازیی و دیموکراسییخوازیی سەری هەڵداوە و کاریگەریی زۆر گەورەی لە سەر خەباتی ئازادیی و دابەشکردنی دەسەڵات داناوە.
بۆ نموونە "بانگەوازی ئازادیی/ ئازادیینامە" Frihetsbrevet ساڵی ١٣١٩ نووسرا کە بە ماگنا چارتلی سوێدیی بە ناوبانگە و لەوێدا یاسازانان و قەشەگەورەکانی سوێد داوای مافگەلی کۆنکریت لە دەسەڵاتی پادشایی سوێد دەکەن.

«قەشەکان کە خۆیان بە نوێنەرۆکەکانی خودا لە سەر زەوی دادەنا»

لە مێژووی بێکەسیی و بێدەرەتانیی و ترس و دڵخورپە و گومان و پرسیاری هەزارەی بێ وەڵامی خۆیدا مرۆڤ خودای لە ئاوێنەی لێڵی خودی خۆی دروست کرد. ڕەنگە وشەی خود و خودا لە زمانی کوردیدا باشترین بەڵگەی وێناکردنی نێوان خود/ تاکەکەس و خودا/ ئێزدان بێت کە دیارە هێشتا هەر درێژەی هەیە. بەڵام زۆری نەکێشا کە خوداکان بوون بە هێزی دەرزەمینی گەورەوگران و بوون بە پاڵپشتیی دەسەڵاتدارانی سەرزەوی.

لە تێکۆشانی "بانگەوازی ئازادیی/ ئازادیینامە" Frihetsbrevet ساڵی ١٩١٣ای سوێدیەکاندا دەبینین کە قەشەکان کە خۆیان بە نوێنەرۆکەکانی خودا لە سەر زەوی دادەنا، شان بە شانی خەڵک و پشت لە پادشا، دەیانەوێت بەشێک، ئەگەرچی کەمیش بێت، لەو زێدەدەسەڵاتە لە پادشا بسەننەوە کە بە ناوی خودا و بە پاڵپشتیی ئەو بە خۆی بەخشیوە.

بێگومان لە شوێنی دیکەیش خەباتی لەو جۆرە هەیە کە ڕەنگە لەبەر هۆی جیاواز تۆمار نەکرابن، بەڵام دەتوانین بڵێین کە بزووتنەوەی فەلسەفەی مافخواز و بەرابەرخوازیی یۆنانیی و ڕۆمایی، "ماگنا چارتا"ی ئینگلستان و "ئازادیینامە"ی سوێد کۆڵەکەی بنچینەیی گرینگن لە مێژووی ئەم خەباتەدا.
بزووتنەوەی ئازادیخوازانەیش لە سەرانسەری ئوروپادا هەر لە سەردەمی ڕۆشنگەریی و ڕفۆرمیزمەوە کاریگەریی خۆیان بە ئەرێنیی داناوە. پرۆسەی دروستبوونی نەتەوەسازیی و دەوڵەتسازیی، لە ئەڵمان و بەتایبەتیی لە ئیتاڵیا کە وڵاتێکی فرە هەرێم و میرنشینیی بوو، هەروەها کۆمەکیان بە پرۆسەی مافخوازیی و دیموکراتخوازیی کردووە و بەهێزتریان کردووە.
لەو ڕووەوە یەکێک لەوانەی کە بێگومان دەبێت ئاوڕی لێ بدرێتەوە، نیکۆلۆ ماکیاڤێللی یە.

«لەگەڵ کاتتدا ماکیاڤێللی دەگۆڕێت»

ئەوانەی ماکیاڤێللی تەنها لە ڕێگای "میر" ەوە دەناسن، وێنەیەکی زۆر هەڵەیان لێی هەیە.
نیکۆلۆ ماکیاڤێللی ئەو نووسەر و ڕۆشنبیرەیە کە زیاتر بە کتێبی "میر" بە ناوبانگە. لە "میر" دا ماکیاڤێللی ماف بە دەستەڵاتدار دەدا کە بۆ وەدەستهێنان و بۆ هێشتنەوەی دەستەڵاتی خۆی گوێ بە بەڵێن و ڕەووشت و سۆز و خۆشەویستیی نەدات و بەڵکو تا ئەوپەری دەتوانێت یان دەبێت ڕێگا بە خۆی بدات سوود لە لاوازیی و کێشە و جۆرەکانی نائارامیی و نیگەرانیی یار و نەیاران وەربگرێت.

بەڵام لەگەڵ کاتتدا ماکیاڤێللی دەگۆڕێت.
لە کتێبی "سەرنجدان لە دەیەی یەکەمی تیتوس لیڤیوس Discourses on the First Decade of Titus Livius" جۆرێکی دیکە لە بیرکردنەوە لای ماکیاڤێللی دەبینین. لیڤیوس تیتوس (٥٩ پ.ز – ١٧ د.ز) ئەو مێژووناسە ڕۆماییە بوو کە پێی وابوو یەکێک لە هۆیە گرینگەکانی پشت ڕووخانی ئیمپراتۆری ڕۆما گەندەڵیی ڕەووشتیی بوو. ڕەنگە لە ژێر ڕۆشنایی گێڕانەوەکانی لیڤیوس دا بێت کە ماکیاڤێللی سەبارەت بە باسی ڕەووشت و خەڵک/ گەل گۆڕدرابێت.

ماکیاڤێللی دەنووسێت: "ئەوی سەبارەت بە زرنگیی و تۆکمەییە ئەوا دەڵێم کە گەل زیاتر زرینگ و تۆکمەیە و هەڵسەنگاندنی گەل لە هی میرێک باشترە. لە خۆڕا نییە کە دەگوترێت ‹دەنگی گەل دەنگی خودایە›، چونکە دەبینین قسەی گەل بە شێوەیەکی وا جوان پێشبینیی ڕووداوەکان دەکات، کە نزیکەی لەوە دەچێت کە گەل توانایەکی لە باسنەهاتووی

بـۆ پێشـبینیکردنی شـتی باشـە و خراپـە هەبێـت. هەرچـی سـەبارەت بـە توانـای هەڵسـەنگاندنی گەلـە، ئـەوە هـەر زۆر دانسـقەیە کـە گـەل نەتوانێـت، کاتێـک کـە گوێبیسـتی دوو جـۆر لـە ئاخێـوەری زرینگـی جیاواز دەبێـت کـە پێشـنیاریی دوو جـۆر لـە چارەسـەری جیاواز دەکـەن، بڕیـاری خـۆی بـۆ پێشـنیارە باشـترەکە بـدات، ئەوەیـش بـە واتـای تواناداریـی گەلـە کـە ڕاسـتیی لـەوەدا هەڵبهێنجێنێـت کـە دەیبیسـتێت.

ئێمـە هەروەهـا دەبینیـن کـە لـە هەڵبـژاردەی رابەریشـدا گـەل لـە میـر زرینگتـرە. هیـچ خەڵکێکیـش نییـە کـە هیـچ کاتێـک بتوانرێـت قەناعەتـی پـێ بکردرێـت کـە بێـن و پیاوێکـی بێشـەرم و بێئابـڕوو و نەریـت گەنـدەڵ، بـۆ پۆسـتێکی بـەرز هەڵبژێرێـت. ئەمـە شـتێکە کـە میرێـک بـە هاسـانیی و بـە هـەزاران شـێوە دەتوانرێـت ئـەو کارەی پـێ بکردرێـت. هەروەهـا دەیبینیـن، لـەو شـارانەدا کـە گـەل تیایـدا سـەروەرە، گەورەتریـن پێشـکەوتن بـە کورتتریـن مـاوە وەدەسـت دەهێنرێـت و تەنانـەت زۆر گەورەتـر لـەو شـارانە کـە هەمیشـە میـر بەڕێوەیـان دەبـات. لـە ڕۆمـدا وابـوو پـاش وەدەرنانـی پادشـاکان، و لـە ئەتینایـش پـاش ئـەوەی لـە پایسـیتراتۆس Peisistratos ڕزگارییـان بـوو (پایسـیتراتۆس کـوڕی هیپۆکراتێـس ـی فەیلەسـوفە و ناوەکـەی بـە شـێوەی جـودا دەنووسـرێت. بـە یەکێـک لـە تاکـڕەوە زاڵمەکانـی ئەتێنـا دادەنرێـت). ئەمەیـش هیـچ پێوەندیەکـی بـە هیـچ شـتێکی دیکـەوە نییـە ئـەوە نەبێـت کـە حوکمڕانیـی گـەلان لـە حوکمڕانیـی میـرەکان باشـترە – لەبەرئـەوەی ئەگـەر ئێمـە کەموکورتیـی گـەل لەگـەڵ کەموکورتیـی میرانـدا بـەراوورد بکەیـن، و لەگـەڵ لایەنگەلـی باشـی جیاوازیـان هەڵیـان بسـەنگێنین، دەبینیـن کـە گـەل لـە هەمـوو شـتێکی بـاش و ئابڕوومەندانـەدا سـەروەترە. ئەگـەر میـرەکان بالادەسـتیی خۆیـان لـە یاسـادانان و فۆرماندنـی دامـەزراوەی دەوڵـەت و ڕێسـاگەلی نـوێ و ئایینامـەدا بنوێنـن، خـۆ ئـەوە گـەل لـە بەرزراگرتنـی ئـەم دامەزراوانـە و یاسـا و ڕێسـاکاندا بالادەسـتە، ئەوەیـش ئەوەیـە کـە لەگـەڵ میرەکانـدا هاوشـانیان دەکات.

«ئەگەر ئێستا بەراووردی میرێک کە لە ڕێگای یاساوە کۆنترۆڵ دەکرێت و گەلێکیش کە وابەستەی یاساگەلێک نەبێت»

بـۆ ئـەوەی وەک سـەرەئەنجامگیریی کۆتایـی بـەم باسـە بهێنـم، دەڵێـم کـە هـەردوو حوکمڕانیـی میـران و گەلانیـش، لـە مێـژە هـەن، بـەڵام هەردووکیـان پێویسـتیان بـەوە بـووە کـە لـە ڕێـگای یاسـاوە جڵـەو بکرێـن. ئەوەیـش لەبەرئەوەیـە کـە ئـەو میـرەی بـێ لـە ویسـتی خـۆی لـە ژێـر هیچـی دیکـەدا کۆنتـرۆڵ نەکرێـت، وەکـو شـێتێکە، و گەلێکیـش کـە بـۆی بلوێـت تەنهـا بـە ئـارەزووی خـۆی بـکات بـە زەحمـەت زرنـگ دەبێـت. ئەگـەر ئێسـتا بـەراووردی میرێـک کـە لـە ڕێـگای یاسـاوە کۆتـرۆڵ دەکرێـت و گەلێکیـش کـە وابەسـتەی یاسـاگەلێک نەبێـت، بکەیـن، هێشـتا هـەر کـرداری بـاش/ جـوان لای گـەل زیاتـر دەبینیـن وەکـو لای میـر. کاتێکیـش بـەراووردی هەردووکیـان لەگـەڵ یـەک بکەیـن، کاتێـک کـە هەردووکیـان وابەسـتەی یاسـاگەلێک نەبـن، ئـەوا دەبینیـن کـە گـەل بـە کەمتـر لـە دەسـتدرێژییکردن تاوانبـارە وەکـو لـە میـر، و شـێوەتاوانی گـەل کەمتـر بەرفراوانـە وەکـو لـە میـر، و لەبەرئەوەیـش بـە هاسـانتر چـاک دەکرێتـەوە.

بەشـێکی دوورودرێـژ لـە مێـژووی ئوروپـا مێـژووی خەباتە بـۆ مافخوازیـی و وەدیهێنـان و پاراسـتنی مـاف. مارتیـن لوتـەر Martin Luther (١٤٨٣-١٥٤٦) ئـەو قەشـە ئەڵمانیـە بـوو کـە بـە تێـزە ٩٥ خاڵەکـەی خـۆی بزووتنـەوەی ڕیفۆرماسـیۆنی خسـتە گـەڕ و چەرخـی ئایینی کریسـتیان و دەسـەڵاتی کڵێسـای وا وەسـوڕاند کـە ئێسـتایش هەر بەردەوامـە. لوتـەر توانـی کۆتایـی بـە ئاوێتەبوونـی ئاییـن و سیاسـەت لـە ئوروپـادا بهێنێـت.

«زمانێکی ستاندارد کە بتوانن کێشە سەرزەمینیەکانی خۆیان و توانای خودای خۆیانی پێ دەرببڕن»

هاوکاتیـش لـە ڕێـگای وەرگێڕانـی ئینجیلـەوە لـە لاتینـەوە بـۆ ئەڵمانیـی توانـی فرەدیالێکتـی زمانـی ئەڵمانیـی بـکات بـە یـەک. بـە هـۆی ئـەو کارە گەورەیـەی لوتـەر ئەڵمانـەکان بـوون بـە خاوەنـی زمانێکـی سـتاندارد. زمانێکـی سـتاندارد کـە بتوانن کێشـە سـەرزەمینیەکانی خۆیـان و توانـای خـودای خۆیانـی پـێ دەرببـڕن. ئەمـە پاکەتێکـی گەورەبـوو لـە مـاف بـۆ تاکەکەسـی بێدەسـتەڵات، و هەروەهـا داماڵینـی چەکـی دەسـتەڵات بـوو لەوانـەی لـە نـاو کۆشـک و قـەڵا و کڵێسـاکانەوە و بـە نـاوی خـوداوە مافیـان لـە مـرۆڤ دەسـتاند.

ئـەو سـاڵانە سـەراپای ئوروپـا لـە کڵپـەی ئاگـری گۆڕانـدا بـوو. ئوروپـا بـە بیـری نـوێ زا بـوو. هـاواری دووگیانیـی ئوروپـا لـە سـەد عەرشـی خوداکانـەوە دەبیسـترا. بناخەکانـی دیموکراسـیی و هاومافیـی و داوای مـرۆڤ بـۆ ڕێـزی مرۆڤیانـە و بـۆ بـەش لـە دەسـەڵات لـە دامێنـی بیـری نوێـوە بـۆ وەژێرپرسـیارنان چـاوی هـەڵ دەهێنـا. بـە دەیـان و بگـرە سـەدان ڕۆشـنبیر و نووسـەر لـەو پرۆسـەیەدا بەشـدار بـوون. لـە ئینگلسـتان دوو کـەس، یەکەمیـان تومـاس هۆبـس Thoms Hobbes (١٦٧٩-١٥٨٨) و دووهەمیـان جـۆن لـۆک John Locke(١٧٠٤-١٦٣٢) تەوژمێکـی زیاتریـان بـەم باسـە دا.

ئەمان زیاتر لە لوتەر چوونە پێش. لوتەر خۆی قەشەیەکی کڵێسا بوو نەیدەتوانی شۆڕشێک بەرپا بکات. بەڵام ئەو پەتی درۆ و دەستبڕین و فریودانەی پچڕاند کە خودایانی ئاینیی لە سەر زەوی لەگەڵ خودای ئاسماندا هۆنیبوویانەوە. لوتەر پەردەی لە سەر درۆ، لە سەر کڕینی ڕەووشت و ویژدان و مافی تاکەکەس بۆ رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ خودای خۆیدا، هەڵماڵی.

هۆبس و لۆک ڕایانگەیاند کە حاکمان دەستەڵاتیان لە خوداوە پێ نەبەخشراوە و داوای هەبوونی ڕێککەوتننامەیەکیان کرد کە پێویستە لە نێوان حاکم و گەلدا هەبێت. ژان ژاک ڕۆسیو Jean-Jacques Rousseau بوو پاشان ئەم بیرەی زیاتر پەرە پێدا و کۆنتراکتوالیزم / ڕێککەوتننامەپەروەریی، Contractualism خستە بەر دەست. لەگەڵ ئەوەیشدا کە کۆنتراکتوالیزم رووبەڕووی ڕەخنە بووەوە، بوو بە تیئۆریەکی گرینگ. بە هەر حاڵ، بێ لە توماس هۆبس و جۆن لۆک و ڕۆسیو، ساموئێل ڤان پوفێندۆرف Samuel von Pufendorf و جۆن راڵس John Rawls و دەیڤد گاوسەر David Gauthier کەسایەتی گرینگی پاڵ ئەم بیرەن.

«کۆنتراکتوالیزم ئەوەیە کە دەبێت ڕێککەوتنێکی نەنووسراوە لە نێوان خەڵک و حاکماندا هەبێت»

لە ماوەیەکی کەمدا، بەڵام بە ئازارێکی زۆر، مرۆڤ لە ئوروپا بناخەیەکی دارشت کە سەرەرای جیاوازیی لە بۆچوون و لە قووڵبوونەوەدا، لەم ڕۆژشدا هەر بریتیە لە بناخەی دیموکراسیی، سۆسیالیزم، سۆسیالدیموکراسیی، مافی هاووڵاتیبوون، مافی مرۆڤ، مافی تاکەکەس، سیکولاریزم و ئازادی بیرورا و فێمێنیزم و هتاد. دیارە لە شێوەەلی ئایدیۆلۆژیی جیاوازدا.

پوختەی کۆنتراکتوالیزم ئەوەیە کە دەبێت ڕێککەوتنێکی نەنووسراوە لە نێوان خەڵک و حاکماندا هەبێت، وا کە خەڵک بتوانێت ئەوە بڵێت و داوا بکات کە پێویستێتی و کە مەبەستێتی، و حاکمانیش لە چوارچێوەی گشتییدا دەبێت ناچار بن ئەوە بسەلمێنن. بە مانایەکی دیکە ئەم بیرە ئەو ڕەوتی سیاسییە مێژوویەی ئوروپای گۆڕی کە تا ئەو کاتە برەودار بوو: دەستەڵات بۆ گەل و میریش بۆ خزمەت.

بەڵام دیارە لەگەڵ ئەوەیش کە ئەم بیرە گوژم و تاوێکی گەورەی بە بزووتنەوەی سیاسیی مافخوازانە و دیموکراسیخوازانە لە ئوروپا دا، بێ کێشە نەبوو. گرفتێکی گەورەی ئەم بیرە ئەوە بوو کە ئەوانەی لایەنگری ئەو بیرە بوون دەکەوتنە خانەی جودای ئایدیۆلۆژییەوە. ئەوەیش بەو مانایە دەهات کە هەر یەکەو لە جێی خۆیەوە شێوەی مافخوازیی و بەرپرسیارێتیەکەی لێک دەدایەوە. بۆ نموونە هاوکات کە جۆن لۆک بە یەکەمین لیبرال دادەنرێت، تۆماس هۆبس بە باوکی کۆنسەرڤاتیزم/ پارێزەرگەریی دەژمێردرێت. لەگەڵ ئەواندا جێرارد وینستانلی Gerrard Winstanley (١٦٠٩-١٦٧٦) کە مەسیحیەکی پرۆتستانی ڕیفۆرمخواز بوو، بە یەکەمین مرۆڤی کۆمۆنیست لە مێژوودا دادەنرێت و ڕابەری بزووتنەوەی The Diggers "پاڵەکان/ ئەوانەی هەر هەڵ دەکەنن/ ڕەنجبەران" بوو.

«فەرمانبەران یەکەم جار دەچنە ناو خانەی دەستەڵاتەوە دەتوانن ویستی خۆیان بۆ خزمەتکردنی هەمووان بپارێزن»

لەو بزووتنەوەیەدا خەڵکی ئینگلستان، ئەوانەی کە بێزەویوزار بوون، دەستیان بە سەر ئەو پارچە خاکانەدا دەگرت کە خاوەن زەویوزارە گەورەکان بەکاریان نەدەبرد و ئەمان دەهاتن و بۆ خۆیان دەیانکێڵا. بەڵام ئەم بزووتنەوەیە هەروەها جەختی لە سەر ئازادیی دەربڕین سەبارەت بە ئایین و سیاسەت دەکرد و داوای مافی زیاتری بۆ خەڵک لە بەڕێوەبردنی دەستەڵاتدا دەکرد. خاڵێکی دیکەی گرینگی وینستانلی ئەوەبوو کە داوای دەکرد فەرمانبەرانی سەرەوەی دەستەڵات بۆیان نەبێت لە ماوەیەکی دیاریکراو زیاتر بمێننەوە. وینستانلی پێی وابوو کە لە درێژەوەبوونی مانداتیاندا فەرمانبەران هەستی بە دەربەستەوەهاتن و سۆزیان بەرانبەر بە خەڵک کەم دەبێتەوە و پێی وا بوو کە خەڵک دەبێت بۆی هەبێت ساڵانە فەرمانبەران هەڵبژێرێتەوە.

لە کتێبی "یاسای ئازادیی" The Law of Freedom دا کە ساڵی ١٦٥١ نووسیویە دەڵێت:

"کاتێک فەرمانبەرانی دەوڵەت لە ناو ماوەیەکی درێژدا فەرمانێکیان پێ بسپێردرێت خەسڵەتگەلی وەکو دڵفراوانیی، سەرراستیی و بەدەربەستەوەهاتیان بەرانبەر بە هاومرۆڤەکانیان لە کیس دەچێت، لەبەرئەوەی دڵی مرۆڤ بە هاسانیی بە ڕەزیلیی و لووتبەرزیی و خۆبەزلزانین دادەگیرێت. کاتێک فەرمانبەران یەکەم جار دەچنە ناو خانەی دەستەڵاتەوە دەتوانن ویستی خۆیان بۆ خزمەتکردنی هەمووان بپارێزن، و ئازادیی ئەوانی دیکە وەکو هی خۆیان بپارێزن، لەگەڵ ئەوەیشدا، ئەگەر بێت و بتوانن زۆر لە سەر ئەو پلەوپایەیە بمێننەوە کە بە مانای شانازیی و گەورەیی دێت، خۆویست دەبن و [هێدی هێدی] بە بەرژەوەندی خۆیانەوە خەریک دەبن نەک بە بەرژەوەندیی گشتییەوە. ڕاستبوونی ئەمە

ئەزموونگەلـی ئـەم ڕۆژگارانـەی ئێسـتا دەیسـەلمێنن، دروسـت بـە قەولـی ئـەم پەنـدە پێشـینیانە کـە دەڵێت: پلەوپایـەی بـەرز لـە دەوڵـەت و لـە سـپادا ئەقـڵ و هۆشـی لای گەلێـک پیـاوی میهرەبـان گۆڕیوە. سرووشـت پێمـان دەڵێـت کـە ئەگـەر ئـاو زۆر لـە شـوێنی خۆیـدا بمێنێتـەوە، لێخـن دەبێـت، هـاوکات کـە ئـاوی خۆشـڕەو بـە ڕۆشـنیی دەمێنێتـەوە و دەتوانرێـت ڕاسـتەوخۆ سـوودی لـێ ببینرێـت".

لـە کتێبـی "یاسـای ئازادیـی" The Law of Freedom دا وینسـتانلی ئامـاژە بـە شـەش خاڵـی گرینـگ دەکات. لەوێـدا دووانیـان شـایانی باسـن، یەکەمیان، وینسـتانلی دەڵێت لـەو ڕێگایـەوە کـە فەرمانبەرانی پایەبـەرز هەموو سـاڵێک بگۆڕدرێـن، بـە وەفاداریـی دەمێننـەوە، چونکـە خۆیـان دەزانـن کـە کەسـانی دیکـە دێنـە شـوێنیان و لـەو کارانەیـان ورد دەبنـەوە کـە کردوویانـن. دووهەمیان، بـەو ئاڵوگـۆڕە خـودی حوکمڕانییەکـە بـە بەردەوامیـی لـە مرۆڤـی بـە توانـا و خـاوەن ئەزمـوون بەهرەمەنـد دەبێـت. لـە مێـژوودا هەمیشـە مـرۆڤ هەبـوون کـە بیـر لـە هاومافیـی و یەکسـانیی بکەنـەوە. سـیان لەوانـەی کـە دەتوانرێـت بـە سـەرەتای سۆسـیالیزمی ئیتوپـی دابنرێـن بریتیـن کلاود هێنری دی ڕیڤـۆرۆی دی سـەینت – سـیمۆن Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon (١٧٦٠-١٨٢٥) و چارلـس فۆریـەر (١٧٧٢-١٨٣٧) Charles Fourier، هـاوکات ڕۆبـەرت ئـۆون (١٧٧١-١٨٥٨) Robert Owen ـی بەریتانیـی یەکەمیـن لەو کەسـانەن کـە بیـری سۆسیالیسـتیان هەبـووە و کاریگەریـی زۆریـان لـە سـەر بیـری سۆسـیالیزم هەبـووە. دیـارە سۆسـیالیزم لـە دیدێکـی سـەرەتاییەوە بـۆ هاومافیـی و یەکسـانی، بـێ کۆنسـێپتی شۆڕشـگێڕیی.

«لە سەر بزووتنەوەی هاومافیی و یەکسانیی دانا و تەنانەت بوون بە بنخەیەک بۆ دەستووری ئەمەریکا»

پێـش جێـرارد وینسـتانلی، دامەزرێنەرانـی گرووپـی The Levellers "بزووتنـەوەی یەکسـانیخواز"لە نیـوەی یەکەمـی سـەدەی ١٥ دا پەیـدا بـوون کـە بیروبۆچوونیـان کاریگەریـی زۆر گەورەیـان لـە سـەر بزووتنـەوەی هاومافیـی و یەکسـانیی دانـا و تەنانـەت بـوون بـە بنخەیـەک بـۆ دەسـتووری ئەمەریـکا بـە تایبەتـی The Bill of Rights "مافنامـە". لەوانـە جـۆن لیبـورن John Lilburne (١٦١٤-١٦٥٧)، جـۆن وایڵدمـان John Wildman (١٦٢١-١٦٩٣)، ڕیـکارد ئۆڤەرتـون Rickard Overton (١٦٣١-١٦٦٤)، و ویلیـام والویـن William Walwyn (١٦٠٠-١٦٨١) کـە پێکـەوە لەگـەڵ چەنـد کەسـێکی دیکـەدا خاوەنـی ١٣ نامیلکـەی جۆراوجـۆرن سـەبارەت بـە مـاف و ئازادییـەکان و دەسـەلات و لەژێرپرسیارخسـتنی دەسـەلاتی ئاییـن و قەشـە و توندوتیژییەکانـی مەزهـەب، بەتایبەتـی ئـەو جـۆرە بەرخـوردە نارەوایـەی کـە لەگـەڵ بزووتنـەوەی مەزهەبـی پوریتـان Puritan دا دەکرا. داواکاریـی ئـەوان بـە گشـتیی لـەم خاڵانـەدا خـۆی دەبینییـەوە:

- مافی دەنگدان بۆ مرۆڤی گەورەساڵ
- هەڵبژاردنی ساڵانە
- ئازادیی ئایین
- نەبوونـی سەنسـۆر لـە سـەر کتێـب و ڕۆژنامـە و چاپەمەنیـی
- لابردنی سەڵتەنەت و بەگ و دەسەلاتیان
- دانانی گروپی چاوەدێرjury لە دادگاکاندا

شـایانی باسـە ئێسـتایش گرووپێکـی ڕاکینـگ ڕۆڵ لـە ئینگلسـتان بـەو نـاوەوە هەیە کـە زۆرینـەی گۆرانیەکانیان سیاسـیین و بـە گرووپێکـی ڕاکـی ئەنارشیسـتیی دەناسـرێن. یەکێـک لـە گۆرانیەکانیـان نـاوی "چەکێـک نـاوی وشـەیە" A Weapon Called the Word .

ئەوانـەی بـە بەردەوامیـی ژیلەمـۆی خەباتـی مافخوازیـی و دیموکراسـییخوازییان هـەوا دەدا و گەرمتریـان دەکـرد بـێ ئەژمـار بـوون. یەکێکـی دیکـە لەوانـەی ئـەو پرۆسـەیەی زیاتـر گەیانـدە سـەرئەنجام چارلـس لویـس دی مۆنتیسـکیو (١٦٨٩ – ١٧٥٥) Charles Louis De Montesquieu بـوو کـە لـە ژێـر کاریگەریـی جـۆن لـۆک دا بزووتنـەوەی مافپارێزیـی و دیموکراسـیی لە فەڕەنسـا پێـش خسـت.
مۆنتیسـکیو بـوو بـە داهێنـەری تیئۆریـەک بـە نـاوی تیئۆریی"دەسـتەلات دەبێـت دابـەش بکرێـت". مۆنتیسـکیو تیئۆریـی "دەسـتەلات دەبێـت دابـەش بکرێـت" ـی خستەبەردەسـت و هەروەهـا پێشیشـی خسـت کـە بـە ڕای مـن تـا ماوەیەکـی درێـژ لـە خەباتـی مرۆڤـدا، تـا ئـەو کاتـەی مافـە ڕەواکان فەراهـەم دەبـن، دەمێنێتـەوە، چ لـە خەباتـی ئازادیخوازانـەی نەتەوەگەلـی بندەسـت و چ لـە خەباتـی دیکـەدا وەکـو بـۆ نموونـە خەباتـی فێمێنیسـتیی و چ لـە ڕەواندنـەوەی دیموکراسـیی لـە ئاسـتەکانی خـوارەوەدا.

«یاسا بە گشتیی ئەو ئەقڵی مرۆڤایەتییەیە بەو پێ و ئاستەی بە سەر گەلانی هەموو دونیادا باڵ دەکێشێت»

لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە مۆنتیسـکیو وەکـو هـەر بیرمەندێکـی لیبـرال لـە یاسـا و یاسـاپەروەریی و یاسـاگەرییەوە پـێ هەڵدەگرێـت و بـە شـێوەی جیاوازیش کاریگەریـی کۆنسـەرڤاتیزمی لـە سـەرە، ڕووانگەکانـی خزمەتـی گـەورەی بـە پرۆسـەی مافخوازیـی و دیموکراسـیی کـردووە.
"یاسـا بـە گشـتیی ئـەو ئەقڵـی مرۆڤایەتییەیـە بـەو

پێ و ئاستەی بە سەر گەلانی هەموو دونیادا باڵ دەکێشێت. یاسای بنەڕەتیی و یاسای ئاسایی جێی خۆیەتی لە ناو هەموو نەتەوەیەکدا تەنها گونجاندنێک بێت لەو ئەقڵە مرۆڤایەتیە. یاساکان دەبێت بە ڕادە و ئاستی ئەو نەتەوەیەی بۆی ساز کراوە گونجێندراو بێت. ئەوە هەر زۆر ڕێککەوتێکی گەورەیە کە یاساگەلی نەتەوەیەک لەگەڵ یاساگەلی نەتەوەیەکی دیکەدا بێتەوە".

«ئازادییەک هەبوونی نییە ئەگەر دەسەڵاتی دادوەریی لە دەستەڵاتی یاسادانەر و جێبەجێکردن جودا نەبێت»

هەروەها بەردەوام دەبێت: "ئەوە ڕاستە کە گەلان لە ناو سیستەمە دیموکراسیەکاندا ئەوە دەچێت ئەوە بکەن کە دەیانەوێت. بەڵام ئازادیی سیاسیی ئەوە نییە کە بە ئارەزووی خۆ بکردرێت. لە دەوڵەتێکدا، واتە لە کۆمەڵگایەکدا کە یاساگەل هەبن، ئازادیی تەنها دەتوانێت ئەوە بگرێتەوە کە مرۆڤ بتوانێت ئەوە بکات کە جێی خۆیەتی بیەوێت بیکات و ناچار نەکرێت ئەوە بکات کە جێی خۆی نییە بیکات.
دەبێت لامان ڕوون بێت مەبەست لە ئازادیی چییە. ئازادیی هەبوونی مافە بۆ کردنی هەموو ئەوەی کە یاساکان ڕێگایان پێ دەدەن. ئەگەر هاوڵاتییەک بتوانێت ئەوە بکات کە بە پێی یاساکان قەدەخەیە، ناتوانێت ئیدی ئازادیی هەبێت، چونکە دەنا ئەوانەی دیکەش دەبێت خاوەنی ئەو دەستەڵاتە بن".

مۆنتیسکیو لە داوای دابەشکردنی دەستەڵاتدا جەخت لە سەر تاکەکەس دەکات: "ئازادیی سیاسیی هاووڵاتییەک بریتییە لەو ئارامیە ڕەوانییە کە لەو تێگەیشتنەوە سەرچاوە دەگرێت کە هەر تاکەکەسێک سەبارەت بە هەبوونی دڵنیایی خۆی هەیەتی. بۆ ئەوەی ئەو تاکەکەسە بتوانێت بەو ئازادییە بەهرەمەند بێت دەبێت حوکمڕانییەکە وا بێت کە هاووڵاتیان پێویست نەکات لەیەکتر بترسێن.
کاتێک کە دەستەڵاتی یاسادانەر لە کەسێکدا یان لە هەمان کۆمەڵی فەرمانبەراندا ئاوێتەی دەستەڵاتی جێبەجێکردن بێت، ئەوا هیچ ئازادییەک هەبوونی نییە، لەبەرئەوەی کە مرۆڤ دەتوانێت بترسێت لەوەی کە پادشا یان مەجلیس بێن و یاسای ستەمگەریی دەربکەن تاکو ستەمگەرانە[یش] جێبەجێی بکەن.

هەروەها هیچ ئازادییەک هەبوونی نییە ئەگەر دەستەڵاتی دادوەریی لە دەستەڵاتی یاسادانەر و جێبەجێکردن جودا نەبێت. ئەگەر دەستەڵاتی دادوەریی ئاوێتەی دەستەڵاتی یاسادانەر بێت، ئەوا دەستەڵات لە سەر ژیان و ئازادیی هاووڵاتیان بە هەوەس (بە گۆترە) دەبێت، لەبەرئەوەی ئەو کاتە دادوەر دەبێت بە یاسادانەر. خۆ ئەگەر لەگەڵ دەستەڵاتی جێبەجێکردندا ئاوێتە بێت، ئەوا دادوەر دەستەڵاتی چەوسێنەرێکی دەبێت.
... بە هەمان شێوەی ناو دەوڵەتێکی ئازاد، هەموو تاکەکەسێک، کە وا دەدانرێت بە پێی پێویست خاوەن سەربەخۆیی بێت، جێی خۆی دەبێت بۆی هەبێت خۆی بەڕێوە ببات، ئەوا گەل وەکو یەکەیەک دەبێت خێوی دەستەڵاتی یاسادانەر بێت. بەڵام لەبەرئەوەی ئەم کارە لە دەوڵەتانی گەورەدا کارێکی نەشیاوە و لە دەوڵەتانی بچووکیشدا بە مانای دژواریی گەورە دێت، ئەوا خەڵک دەبێت لە ڕێگای نوێنەرەکانیەوە هەموو ئەو کارە بکەن کە خۆیان ناتوانن بیکەن".

یەکێکی دیکە کە نزیکەی هەمان شتی بە شێوەی جیاواز دەربڕی و سادە و ساکار ئاماژەی بە دەردێکی کوشندەی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی کرد، ڤۆلتێر بوو.
ڤۆلتێر دەیزانی خانەوادەگەریی و خزم و خزمچیەتیی چەند زەرەری گەورەیان لە پێشکەوتنی مرۆڤ و لە مافی مرۆڤ گەیاندووە.

فرانسیۆس – ماری ئارۆت دی ڤۆلتێر (١٦٩٤– ١٧٧٨) Francois-marie Arouet de Voltaire ئەو کەسە بوو کە وەک ساتیرنوس و ڕەخنەگر لە دەستەڵات دەستی بە کاری سیاسیی و بیریی کرد. بە هۆی کارەکانیەوە کەوتە زیندانی باسیل و پاش ٣ ساڵ لە زیندانیی دوورخرایەوە بۆ ئینگلستان. دوورخستنەوەکە نەک هەر کۆڵی بە ڤۆلتێر نەدا، بەڵکو لە بیری نوێی ئەو دەمەی زیاتریش نێزیک کردەوە کە ئینگلستان ناوەندی بوو. لەگەڵ ئەوەیشدا کە ڤۆلتێر فەیلەسوف یان تیئۆریسیەن نەبوو، بەڵام کارەکانی لە فەلسەفە و سیاسەت و کولتور و مێژوودا کاریگەریی گەورەیان هەبووە و یەکێکە لەو کەسایەتیە چالاکانەی کە لانی کەم ١٨ هەزار نامەی بۆ کەسایەتی جیاوازی وڵاتانی ئوروپا ناردووە.

«یاسای نەبوونی تۆلەرانس شتێکی شێتانە و بەربەریانەیە، ئەوە یاسای پڵنگە»

ڤۆلتێر خۆی بە جیاوازی چینایەتیی و جۆرەکانی نادادوەریی و نابەرابەریی ئابووریی خەریک نەکردووە، بەڵکو جەختی لە سەر ئەوە دەکرد کە مرۆڤ هەموو دەبێت هاوبەها بن، و کە پادشاکان و خزم و کەسوکار و فەرمانبەرەکانیان دەستەڵاتیان لە خوداوەند وەرنەگرتووە و نابێت لە دەستەڵاتدا خاوەن

ئیمتیاز بن.

"... یاسای نەبوونی تۆلەرانس شتێکی شێتانە و بەربەریانەیە، ئەوە یاسای پڵنگە، و زۆر زیاتر لە هی پڵنگ قێزەونترە، چونکە پڵنگ تەنها بۆ وەدەستکەوتنی خۆراک شتێک کوت کوت دەکات، بەڵام ئێمە لە سەر چەند پەرەگرافێک یەکترمان قڕ کردووە"

"... پێویست بە هەبوونی هونەرێکی مەزن و توانایەکی گەورەی ئاخافتن ناکات تاکو بسەلمێندرێت کە کریستیانەکان دەبێت بەرانبەر بە یەک دڵفراوان بن. من زیاتر لەوەیش دەڕۆم و دەڵێم جێی خۆیەتی ئێمە هەموو مرۆڤێک بە برای خۆمان بزانین. چی؟ تورک – برا، من؟ چینیی، برای من؟ جوو، برای من؟ سیامێس، برای من؟ ئەرێ، بێگومان! ئایا ئێمە هەمووومان ڕۆڵەی هەمان باوک و دروستکراوی هەمان خوداوەند نیین؟" .

«ناچارکردنی پادشاکان بۆ بەشکردنی دەسەڵات»

قسەی تێدا نییە کە پەیدابوونی سیستەمێکی کۆمیونیکاسیۆنی باشتر، کەشتی و بەلەمی باشتر و هێڵی ئاسن و پۆست و تەلەگراف و ڕۆژنامە و شتی لەو جۆرە پرۆسەی مافخوازیی و بەرابەرخوازیی و دیموکراسیان خێراتر کرد. کەواتە دەتوانین بڵێین کە پێشکەوتنی تەکنیک لە بوارە جیاوازەکان و ڕۆشنگەریی و گلۆبالیزم و هتاد دەتوانن ئامرازگەلێک بن بۆ پێشخستن و خێراترکردنی پرۆسەی دیموکراسیی، ئەگەرچی لە هەندێک حاڵەتدا کەڵکی بەرئاوەژوویان بۆ خزمەتی سەرمایە و سەرمایەداران و بزووتنەوەی نیولیبرالیزم و پان کۆنسەرڤاتیزم و نیوکۆنسەرڤاتیزم لێ وەربگیرێت.

هەروەکو چۆن ڕۆژێک لە ڕۆژان نموونەی وەکو شۆڕشی سپارتاکوس، ڕیفۆرماسیۆنی کرسیتیانیزم، ناچارکردنی پادشاکان بۆ بەشکردنی دەسەڵات، جیاکردنەوەی کڵێسا لە دەسەڵاتی سیاسیی و جۆر لە دەستکەوتی دیکە بە ئیتیوپی دادەنرا، هەروەها هاتنەدی دیموکراسیی بۆ زۆر کەس ئیتیوپیایەک (خەون و خەیاڵ) بوو. قسەکردن لە سەر ناچارکردنی خودانی دەسەڵات کە دەسەڵات لەگەڵ خەڵکدا بەش بکەن، ڕێز لە بۆچوون و ڕای خەڵک بگرن، تێبگەن کە خاک هی میللەتە نەک میر و خزم و کەسوکار و حاڵی ببن کە خەڵک دەبێت بیر لە ئایندە و ژیانی خۆی بکاتەوە، بۆ زۆر کەس خەونێک بوو کە هەرگیز نەیدەتوانی بێتە دی.

مێژووی پاش شەڕی یەکەمی جیهانیش لەگەڵ ئەوەدا کە پڕە لە سەرکەوتنی بیری مرۆڤدۆست وجۆرەکانی تیئۆریی و پێشکەوتنی زانست و ڕزگاربوونی نەتەوەکان و هەڵوەشاندنەوەی کۆلۆنیالیزمی کلاسیک و وەدیهێنانی چەندین دەستکەوتی وەکو مافگەلی زیاتر بۆ ژنان، بۆ کرێکاران و بە دیموکراسیکردنی بازاڕی کار، هێشتا لای هەندێک کەس وەدیهێنانی جۆرێک لە سۆسیالیزم و ڕزگاربوونی نەتەوەیی لە دەست داگیرکەر بە ئیتیوپیایەک دادەنرێت.

کەواتە بە ئیتیوپیادیتنی دیموکراسیی لەو کاتەدا تاوانێک نەبوو. شێوەکانی چەوساندنەوە فرەبوون، چەوسێنەران و ستەمکاران بە دەسەڵاتی خودایی بەهرەمەندبوون و ستەمدیدە و چەوساوەکانیش بێکەس و بێدەر و بێئامراز و بێزانست بوون. لە نێوان ئەو دوو کۆنتراستەدا، دیموکراسیی خەونێک بوو کە بۆ دیتن لە ناو خەوی پاش ماندووبووندا خۆش بوو، بەڵام بەکەڵکی باوەڕپێکردن نەدەهات.

یەکێک لەوانەی بوو بە پیانۆری بانگەشەی دیموکراسیی نوێنەرایەتیی جۆن ستیوارت میل John Stuart Mill بوو. پەیدابوونی بیری تەسلیمکردنی حوکمڕانیی و دەسەڵات بە نوێنەرانێک کە گەل هەڵیانبژێرێت، لە جیاتی نمایندەی داسەپێندراوی باو، کۆتایی بە شێوەدەسەڵاتی سوننەتی هێنا و دوا بزمار لە تابووتی شاردەوڵەت درا و بناخەی دەوڵەتی نەتەوەیی داڕێژرا.

لەو بێنەوبەرەیەدا پیشەسازییگەریی و پەیدابوونی چینی کرێکار و داواگەلی مافی زێدەتر بوون بە باسی ڕۆژ. شێوەیەک لە بەڕێوەبردنی دەوڵەت دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا بوو کە لێنین ڕابەرایەتیی کرد و شێوەیەکیش ئەو جۆرە بوو لە دیموکراسیی نوێنەرایەتیی کە لە سەر بناخەی جۆن ستیوارت میل هەڵبەسترا و کە ئێدوارد بێرنشتاین بە پلەی یەک پێشی خست.

«دوو شۆڕش لە دونیادا ڕێچکەی مێژوویان گۆڕی»

سەدەی بیستەهەم، سەدەی پێشخستنی شێوەکان و ناوەڕۆکی دیموکراسیی بوو کە دیارە ئێستایش، لە ئوروپای پێشکەوتوو بە وردەکارییەوە و لە دونیای گەشەنەکردوودا بە درشتیی، هەر بەردەوامە. بەڵام هەروەها سەدەیەکیش بوو بۆ تاقیکردنەوەی جۆرەکانی دیکتاتۆریی. دیکتاتۆریی پرۆلیتاریا و دیکتاتۆریی سۆسیالیزمی نەتەوەیی و دیکتاتۆریی پارێزەیی نەتەوەیی هەندێک بوون لەو جۆرانە.

سەرەڕای هەوراز و نشێوی گەورەوگران و سەرهەڵدانی فاشیزم و جۆری دیکە لە کۆسپ و تەگەرە، دیموکراسیی چ وەکو چەمک و چ وەکو پراکتیک هێدی هێدی ڕەهەندی فرەتری لێ کەوتەوە و ئێستا بە مانایەکی زۆر قووڵتر و بەرفراوانتر دێت و بە هەزاران

و بگرە زیاتر دام و دەزگای جیاواز لە سەرتاپای جیهاندا بۆ پێشخستن و فەراهەمکردنی خراونەتە کار. لە مافی دەنگدانەوە کە ژن و پیاو بگرێتەوە، تا نرخی هەموو تاکە دەنگێک وەک یەک و هتاد، هەتا مافی هاوولاتیبوون و مرۆڤایەتیی و یەکسانیی و بەرابەریی.

دوو شۆڕش لە دونیادا ڕێچکەی مێژوویان گۆڕی. یەکەمیان شۆڕشی ئەمەریکا و دووهەمیان شۆڕشی فەرەنسا بوو. بۆ ئەوەی لە جیاوازیەکانی نێوان شۆڕشی ئەمەریکا و فەڕەنسیی تێبگەین دەبێت جەیمس مادیسۆن James Madison و توماس پاین Thomas Paineبخوێنینەوە.

«هەموو ئەوانەی لە ئوروپا رایان دەکرد بە دوای ئازادیدا وێڵ بوون»

دوو شۆڕشی مەزن، بناخەی دیموکراسیی نو ێنه را یه تیی
لە ڕۆژی ٤ /٧/ ١٧٧٦ ڕووداوێکی گرینگ لە ئەمەریکا ڕووی دا. لەو ڕۆژەدا ١٣ ویلایەتی باکووریی پێکەوە ئەو بانگەوازەیان راگەیاند کە ناوی "بانگەوازیی سەرجەمیی ١٣ ویلایەتی یەکگرتووی ئەمەریکا (The unanimous Declaration of the thirteen united States of America)" بوو. لەوێدا ئەو ١٣ لایەنە ڕایان گەیاند کە سەربەخۆیی خۆیان لە "بەریتانیای مەزن" را دەگەیەنن. ساڵی ١٧٧٦ هێشتا ١٣ ساڵی مابوو بۆ ڕوودانی شۆڕشی فەڕەنسیی کە لە ساڵی ١٧٨٩ ڕووی دا.

فاکتەر هەن، ئەگەرچی زۆر سوێر و تاڵیش بن، کە پرۆسەی مۆدێرنبوون هاسان دەکەن. ئەو خەڵکە ئوروپیانەی لە قوڕوچڵپاو و لە شەڕی ناوخۆ و شەڕەدراوسێ و دەستەڵاتی کڵێسا و میر و پادشاکان، لە برسیەتیی و بێکاریی و نەخۆشیی و نەریتی سونەتیی ماندوو بووبوون، ڕوویان کردبووە کیشوەری تازە دیتراوەی ئەمەریکا. نزیکەی هەر هەموو ئەوانەی لە ئوروپا رایان دەکرد بە دوای ئازادییدا وێڵ بوون. هەندێک بۆ ئازادیی لە دەست ئایین و دەسەلاتی کڵێسا، و هەندێک بۆ ئازادیی ئایین بۆ شێوەمەزهەبی خۆی. هەندێک بۆ ئازادیی سەرمایە، بۆ کەرەستەی زیاتر فەراهەم و هەندێک بۆ ئاسۆیەکی ڕوونتر و نزیکتر. بەڵام هەموویان رووەو ئازادیی و بە هیوای ئازادیی و بە ئومێدی وەدەستکەوتنی بەشێک لە دەسەڵاتی سیاسیی. هەموان، شایەد بێ ئەوای خودئاگا ئاگایان لێ بێت، لە خەباتێکدا بوون کە سیاسەت بۆ هەمووان و دەسەڵات بۆ هەمووان و ئازادیی بۆ هەمووان و یاسا و ڕێسا بۆ هەمووان و حکومەت و دەوڵەت بۆ هەمووان بێت.

بەردی بناخەی ئەو خەباتە بریتییە لە سیاسەت بۆ هەمووان!

بەڵام ئەو کیشوەرە وا یەکجار "دیتراوە"یش نەبوو. ئەمەریکا خاوەنی خەڵکی ڕەسەنی خۆی هەبوو کە خۆشیان دەویست و شەڕیان لە سەر دەکرد. ئوروپایی کۆچکردوو و تێکەڵ بە سەربازگەلی دەستەلاتە ئوروپیە کۆلۆنیالەکان لەگەڵ نەتەوەگەلی ڕەسەنی ناوچەکەدا کەوتنە شەڕی مان و نەمانەوە. هەر یەکە و لەلایەک و بە پێی تێگەیشتنی خۆی لە "حەقیقەت" دەجەنگا. سەرئەنجامی شەڕەکە بە زەرەری نەتەوە ڕەسەنەکانی ناوچەکە بوو. ئەوان کە ڕەگیان لە خاکەدا بوو، لەوێدا دایکوداپیریان لەدایکبووبوون و گەورە بووبوون و مردبوون و نێژرابوون. لەوێدا گوێیان بە دەنگی خۆیان و موزیکیان وەبیستن هاتبوو، و لەوێدا چاویان بە گوڵ و گوڵزار و بەرف و باران و جۆگە و جۆباریان پشکتوبوو، هەموو مەحکوم بوون بە دۆڕانێک کە لە مێژوودا یەکێکە لە ئازارە گەورەگرانەکانی مرۆڤ. بەڵام سەرئەنجامی شەڕەکان هەروەها دۆڕانی کۆلۆنیالیەکانیشی لێکەوتەوە.

لەو پێکهاتە نوێیەدا جۆرێک لە نەتەوەسازیی کرا کە تا ئەو کاتە مێژووی مرۆڤایەتیی بەخۆیەوە نەیدیتبوو. خەڵکانێک کە هەر یەکەی لە شوێنێکی ئوروپاوە ڕۆیشتوون، ناچاربوون بیر لە سەقامگیریی سیاسیی و ئایندەبینیی و پلاندانان بۆ دوارۆژ بکەنەوە. مەزهەب و ئایین و جۆرگەلی باوەڕی سیاسیی و بۆچوون سەبارەت بەم شت و ئەو شت، دەبا لە شوێنێکدا بە سەرئەنجامێکی بۆ هەمووان بە کەڵک کۆتایی پێ بهاتبا. سەرئەنجام ئەوە بوو کە زۆرینەی خەڵک پێکەوە بناخەی ئەو شتەیان دارشت کە بوو بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و گەلێک بە ناوی "ئەمەریکایی" دروست بوو.

«ئەمەریکا و فەرەنسا کردیان بە بانگەوازیی گێتیی ئامێز»

ئوروپاییەکان، بۆ نموونە، فەڕەنسیەکان، لە بۆنی ناخاوێنیی و شیر و پەنیری ترشاو و خانووبەرەی کەرووگرتوو و کێڵگەی هەمیشە تەڕ و خووساوە و بێکاریی و نەخۆشیی و شەڕ و پەژارەدا، دووچاری جۆرێک لە ڕقی تر و لە شێوەبیرکردنەوەی دیکە و لە ئەجێندایەکی سیاسیی جیاواز بوون. فەڕەنسا خەڵتانی خوێن کرا. هەندێک دەستکەوت وەدەستهێنران کە ئەو کاتە لە گەرمەوتینی بەسەرهاتەکاندا خەڵکی فەڕەنسا سوودییان لێ بینی، بەڵام وا شایان باس نا.

ئەو دەستکەوتانەی شۆڕشی فەرەنسیی، بەتایبەتی لە رووی ڕۆشنگەرییەوە، شانبەشان و

لەگەڵ دەستکەوتەکانی شۆڕشی ئەمەریکادا بوو بە گەورەترین و بەنرخترین بناخە بۆ پرۆسەی دیموکراسیی، و بۆ دابەشکردنی دەسەڵات و بۆ بانگەوازی مافخوازیی لە مانایەکی گێتیانەدا. تا ئەو دەم هاوار و بانگی لەو جۆرە تەنها لە ناوچە و سنووری تایبەتیدا دەمانەوە. ئەمەریکا و فەرەنسا کردیان بە بانگەوازیی گێتیی ئامێز.

ژان ژاک ڕۆسیو Jean-Jacques Rousseau یەکێکە لەوانەی کە هەنگاوێکی دیکەیش پرسی دیموکراسیی و دابەشکردنی دەسەڵاتی پێش خست. ڕۆسیو لە باسی دیموکراسیی و مافخوازییدا باس لە "ویژدان" دەکات. لەو ڕووەوە کە ئەو هات و بەو شێوەیە "ویژدان" و سیاسەتی لە یەک دا دروست مرۆڤی وەئاگا هێنایەوە کە سیاسەت بەو پێیەی بۆ مرۆڤە حەتمەن دەبێت لە پێوەندیی نزیکدا بێت لەگەڵ ویژدان. لەوێدا "ویژدان" و "ڕەووشت" هەمان شتن و لەگەڵ یەکدا هاوواتا دەبن.

«پینۆکیۆ وردە وردە ژیانی بە بەردا دێت و لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا ویستی بۆ ژیان بەهێز دەبێت»

ڕەنگە نووسەری ئیتاڵی، کارلۆ کۆلۆدی Carlo Collodi لە ژێر کاریگەریی ئەو بیرەدا چیرۆکی بەناوبانگی "پینۆکیۆ" Pinocchio ـی نووسیبێت. لە چیرۆکی "پینۆکیۆ" دا گەپیتۆ Geppetto بووکەشووشەسازێکی هەژار و تەنیایە. ئەو وەستایە یەکێک لەو بووکەشووشانە لە دارێکی تایبەتیی دروست و ناوی دەنێت پینۆکیۆ. پینۆکیۆ وردە وردە ژیانی بە بەردا دێت و لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا ویستی بۆ ژیان بەهێز دەبێت. بەڵام لە کرداری ڕۆژانەیدا پینۆکیۆ ئەو گرفتە فرە گەورەیەی هەیە کە پێی وایە بە درۆ نەبێت ژیان ناڕوواتە پێش.

پینۆکیۆ دەژی و بەو شێوەیە دێت و دەچێت و دەدوێت و دەبزووێت، بەڵام پێی وایە ئەوی لە مرۆڤەکاندا مۆتۆری سەرەکییە درۆ و قسەهەڵبەستنە و وا دەزانێت ئەگەر درۆ نەکات و قسەهەڵنەبەستێت ناتوانێت بەشێک لە مرۆڤەکان بێت.

لە خۆشبەختیی پینۆکیۆ، کە دیارە لەوەپێش لە ژێر چاودێرییدا بووە، فریشتەی بەخت دێت بۆ لای و وەکوو دیارییەک ویژدانی پێشکەش دەکات تا پینۆکیۆ بتوانێت دوور لە درۆ و خۆپەڕاندنەوە و قسەهەڵبەستن بە سەربەرزیی و شانازییەوە بژی. چیرۆکەکە بەوە کۆتایی دێت کە پینۆکیۆ بە ویژدان/ ڕەووشت بەهرەمەند دەبێت و بەو شێوەیە دەتوانێت ببێت بە یەکێک لە مرۆڤەکان. مرۆڤێک وەکوو هەمووو ئەوانەی کە ڕاستگۆ و ڕاشکاون و کە زۆینەی کۆمەڵگان. بەو شێوەیە پینۆکیۆ دەست دەکات بە ژیانێکی نوێ و بە دڵی ڕەحەتەوە ژیان بە سەر دەبات.

کارلۆ کۆلۆدی پێمان دەڵێت ئەوی مرۆڤ دەکات بە مرۆڤ بریتیی نییە لە ڕاوەستان لە سەر دوو لاق، یاخود بزووانەدن و هاتن و چوون و قسەوباسی سەرپێی، بەڵکو ئەوە ویژدانە کە مرۆڤ دەکات بە خاوەن خەسڵەتیی مرۆڤایەتیی. بێ ویژادان و ڕەووشت ئەوا مرۆڤ بووکەڵەیەکی دارێنەیە و لە باشترین حاڵەتدا پێی وا دەبێت کە ژیان بە درۆ دەچێتە سەر.

ڕۆسیۆ مرد بێ ئەوەی بزانێت کە ٥٠ ساڵ دوای مەرگی خۆی، کارلۆ کۆلۆدی ئیتاڵیایی دێت و لە چیرۆکێکدا ویژدان دەکات بە ناخودای مرۆڤ. بێ ئەو ناخودایە مرۆڤ کەشتییەکە پێش ئەوەی بکەوێتە ڕێ مەحکومە بە نقووم بوون.

ڕۆسیۆ دەنووسێت "[ئەگەر] ئەوە بسەپێندرێت کە منداڵی کۆیلەیەک وەکو کۆیلەیەک لە دایک دەبێت، سەپاندنی ئەوەیە کە ئەو کەسە وەکو مرۆڤ لە دایک نەبووە"... "کاتێک کە زنجیرەیەک لە بەدکاریی و دەستدرێژیی، کە بە بەردەوامیی بە هەمان مەبەست ئەنجام دراون، دەیسەلمێنن کە مەبەست ئەوەیە کە خەڵک ناچار بە ملدان بە دیسپۆتیزمێکی ڕەها بکرێت، ئەوا ماف و ئەرکی خەڵکە کە ئەو جۆرە لە حوکم توور بدات و لە پێناوی ئاسایشی ئایندەی، خۆی بکات بە خاوەنی جۆرگەلێک لە دڵنیایی".

لە قووڵبوونەوە لە دیموکراسیی و پرۆسەی مافخوازییدا تێدەگەین کە ویژدان/ ڕەووشت یەکێکە لە هەرە پێشمەرجە گرینگەکان بۆ هەبوون و بەردەوامبوونی دیموکراسیی و ڕەهەندەکانی. لە پاش ڕۆسیۆوە، خوێندنگای دونیای خۆرئاوا ئەرکی پەروەردەکردنی تاکی منداڵی کەوتووەتە سەر شان کە بەرامبەر بە خۆی و بە چواردەور، هەستی بەرپرسایەتیی و هاوپشتیی و هاوسۆزیی هەبێت و هەمان ماف بە هاومرۆڤانی خۆی ڕەوا ببینێت کە بە خۆی ڕەوا دەبینێت، و هەمان ئەرک بە خۆی بدات کە پێی وایە ئەوانی دیکە دەبێت وەئەستۆی بگرن. لەوێدا توانای خۆرەخنەکردن، ڕەخنەگرتن لە دەسەڵات، وەژێرپرسیارهێنانی دەسەڵات و بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و خاڵگەلی دیکەی لەو چەشنە گرینگ، بەردی بناخەی خوێندنگان.

«فاکتەرگەلی گرینگ هەن وایان کرد کە بانگەوازیی سەربەخۆیی ئەمەریکا ببێت»

ڕۆسیو پێ لە سەر گرینگیی هەبوونی ڕێککەوتننامەیەکی دڵخوازانە لە نێوان خەڵک و دەسەڵاتدا دادەگرێت و مەبەستی ئەوەیە هەر کاتێک خەڵک پێیان وابێت دەسەڵات دەر لە خواست

و ویستی ئەوان و ڕێککەوتننامەکە کار دەکات، دەبێت واز لە دەسەڵات بهێنێت. ڕۆسیۆ فێردەکات کە بە هیچ شێوەیەک نابێت خەڵک دەستەڵاتی یاسادانان فەرامۆش بکات و لێی دەست بەردار بێت.
فاکتەرگەلی گرینگ هەن وایان کرد کە بانگەوازیی سەربەخۆیی ئەمەریکا ببێت بە بناخەی دەستووری ئەمەریکا. خەڵکی ئەمەریکا کە کەوتبوونە ناو پرۆسەیەک کە ئیتر وەکو نەتەوەیەک خۆیان دەبینی نەیاندەتوانی بە کەم ڕازی ببن. لەبەرئەوە سەیر نەبوو کە بانگەوازیی سەربەخۆیی ببێت بە ئیلهامی بانگەوازی شۆڕشگێڕانی فەڕەنسایش، بە تایبەتی سەبارەت بە مافەکانی مرۆڤ. بەو شێوەیە، لە دامێنی گرکانێک لە پەنگخواردنەوە و ئازاردا، نەتەوەی ئەمەریکا لە دایک بوو. بەڵام هاوکات ئوروپا لە ناوخۆیدا و ڕوو بەیەک لە گەرمەی شەڕدا بوون.

«شۆڕشی فەڕەنسا، خوێنڕشتن و توندوتیژیی و ئانارامییەکی گەورەی لێ کەوتەوە»

تۆماس جێفەرسۆن Thomas Jefersonدامەزرێنەری بیری بانگەوازیی سەربەخۆیی کە لە ١٧٧٦/٧/٤ دا ڕاگەیەندرا، ئەوەی بە گوێی هەموو ئەمەریکاییەکان و جیهاندا دا کە "مرۆڤ هەموو یەکسان خولقیندراون". ئەو قسەیە کە لە سەر بڵندگۆی ڕەسمیی نەتەوەیەکی تازەلەدایکبوو کرا، کەم نەبوو. هەر بەو شێوەیە ئەوانی دیکەیش، وەکو جەیمس مادیسۆنJames Madison ، بیری هەبوونی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە فۆرمێکی دیموکراسییدا لە ژێر کاریگەریی مۆنتیسکیۆ Montesquieu دا سەبارەت بە دابەشکردنی دەستەڵاتی یاسادانەر (پارلەمان)، جێبەجێکار (حکومەت) و دادوەریی (دادگا) بەهێزتر دەکات.
لەگەڵ ئەوەیشدا کە ساڵی ١٧٨٩، شۆڕشی فەڕەنسا، خوێنڕشتن و توندوتیژیی و ئانارامییەکی گەورەی لێ کەوتەوە وا کە بگاتە کەناری ئانارشیزم، بوو بە یەکێک لە گەورەترین ڕووداوەکانی جیهان و "ئەنجوومەنی نەتەوەیی" فەڕەنسییەکان جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ و هاووڵاتیان پەسەند کرد. مرۆڤ دەتوانێت پێدابگرێت کە ئەو جاڕنامەیە مێژووی مرۆڤایەتیی بۆ هەتاهەتایە گۆڕیی.
بەو شێوەیە، ماگنا چارتای ئینگلیزیی، بانگەوازی ئەمەریکا بۆ سەربەخۆیی و دەستووری ئەمەریکا، و جاڕنامەی مافی مرۆڤ و مافی هاووڵاتیبوونی فەڕەنسییەکان، بە یارمەتیی و کۆمەکی سەدان لە ڕۆشنبیریی سەردەم، بوون بە بناخەی جاڕنامەی جیهانیی بۆ دیموکراسیی، مافخوازیی و یەکسانیی و بەرابەریی.

لەو خەباتە گەرم و گوڕ و پڕ لە فیداکارییەدا دەستکەوت زۆر بوون، بەڵام کەموکورتییش زۆر بوون. یەکێک لەوانە ئەوەبوو کە باسی مافی مرۆڤ و هاووڵاتیبوون هێشتا ژنان و ڕەشپێستەکان و هەندێک لە جۆرەکانی کۆیلەی نەدەگرتەوە. بۆ نموونە ڕۆسیۆ، سەرەڕای کۆمەکی بەرچاو و گەورەی خۆی بەو پرۆسەیە، یەکێکە لەوانەی بە پیاوشۆڤێنیست دادەنرێت و خانم ماریا وۆڵستۆنکرافت لێی بە ڕەخنە بووە.
ماریا وۆڵستۆنکرافت (١٧٥٩-١٧٩٧) یەکێک بوو لە ژنە بیرمەندەکانی ئەو سەردەمە کە ڕادیکالانە داوای مافی بۆ ئافرەتان دەکرد. ماریا وۆڵستۆنکرافت لە زۆر ڕووەوە مافە بنچینەییەکانی ژنانی کۆنکرێت خستە بەردەست. بۆ نموونە پێی وابوو ژنان لە جیاتی ئەوەی ناچاری دەستی مێرد و خێویان بن دەبێت مافی خۆبەخێوکردنیان هەبێت. بۆ نموونە کە بۆیان هەبێت کار بکەن، کە نابێت ناچار بکرێن بە جەوانیی مێرد بکەن و نابێت بەو شێوەیە پەروەردە بکرێن کە کاریان بێتە سەر ئەوەی کە هەر مێردیان ڕازی بکەن. لە کاتی سەرهەڵدانی شۆڕشی فەڕەنسادا ماریا وۆڵستۆنکرافت لە لەندەن دەژیا و پشتگیریی لێ دەکرد بەو هیوایەی کە دیموکراتیی بۆ ژنانیش فەراهەم بکات.
لە نووسراوەیەکیدا بە ناوی "بەرەواکردنی مافەکانی پیاوان" A Vindication of the Rights of Men کە لە شێوەی نامەیەکدا دژ بە ئێدمۆند بورک Edmund Burke نووسیوویەتی، ماریا وۆڵستۆنکرافت وەکو هەندێکی دیکە لە نووسەران و ڕۆشنبیرانی سەردەمی خۆی کە لە ژێر کاریگەریی شۆڕشی فەڕەنسەدا بوون لە ڕووانگەیەکی تا ڕادەیەک چینایەتیی و کۆمارخوازییەوە پشتگیریی لە شۆڕشی فەڕەنسا دەکات و هەروەها بە ڕەخنەوە ئاماژە بە ماگنا چارتا دەکات. ئێدمۆند بورک پێی وایە نووسەر و ڕۆشنبیرانی ئینگلستان کەوتوونە هەڵەوە کاتێک کە شۆڕشی فەڕەنسا بە "شۆڕشی پیرۆزی ١٦٨٨" ی ئینگلستان دەچوێنن و دەیگوت کە ڕاستیەکەی ئەوە چووادنێکی هەڵەیە و شۆڕشی فەڕەنسا زیاتر بە "شەڕی ناوخۆی ئینگلستان ١٦٤٢ - ١٦٥١" دەچێت کە لە نێوان پارلەمانیستەکان و ڕۆیالیستەکاندا ڕوویدا و کە لە مێژوودا بە شەڕێکی بەد ناسراوە. ئێدمۆند بورک لە هەرە سەرەتای شۆڕشی فەڕەنسادا پێشبینی دەکرد کە سەرئەنجامی شۆڕشی فەڕەنسیی خراپ دەبێت.

«بە هۆی بیری ڕادیکالیەوە کە بەتایبەتی داواری ڕیفەراندۆمی دەکرد»

ماریا وڵستۆنکرافت نیزیکەی دوو ساڵ دوای "بەرەواکردنی مافەکانی پیاوان"، کتێبی "بەرەواکردنی مافەکانی ژن: لەگەڵ بەندوباوە سیاسیی و ڕەووشتییەکان" (A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects) نووسی کە لە ڕووانگەیەکی زیاتر بورژوازیی و ژنپارێزییەوە لە پرسی ژنان و کۆمەڵگادا قووڵ دەبێتەوە. ئەو کارەی ماریا وڵستۆنکرافت بە یەکێک لە گەورەترین شاکارەکانی فێمێنیستیی و مافخوازیی لە مێژوودا دادەنرێت.

یەکێک لەوانەی بە کردەوە لە ژیانیدا بێمافیی ژنانی دیتبوو، ماری گۆوز، ناسراو بە ئولیمپ دی گوگ Olympe de Gouges بوو. ئولیمپ دی گوگ زوو کەوتە ژیانی سیاسەتەوە و کتێبی بەناوبانگی The Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen نووسیی و پاشان بە هۆی بیری ڕادیکالیەوە کە بەتایبەتی داواری ڕیفەراندۆمی دەکرد کە خەڵکی فەرەنسا بتوانن بە ئازادیی سەبارەت شێوە مۆدێلی دەوڵەت بۆ فەرەنسا هەڵبژێرن، و کە لەو سەردەمەدا قبووڵ نەدەکرا، سەری پەڕێندرا. لە سەرەتادا هیوایەکی زۆری بە شۆڕشی فەرەنسا هەبوو، پاشان یەکێک بوو لەوانەی کە لە ڕووداوەکانی ڕۆژ و سەرئەنجامەکان نائومێد بوو.

لە وەسیەتنامەکەیدا دەبینین کە ئولیمپ دی گوگ لە دەستەڵاتی خودا و کۆشکەکان و پیاوسالاریی و هەروەها لە هەوڵدان بۆ بە ئەنقەست کەنەفتکردنی ژنان ماندوو بوو. ئەو وەکو زۆر ژنی دیکەی خەباتکار دەیزانی کە پیاوان دەتوانن ببن بە هەر شتێک کە پێیان خۆشە. بەڵام ژنان لە باشترین حاڵەتدا دەتوانن ببن بەوەی کە پیاوان دەیانەوێت. خۆتەسلیم نەکردن بەو واقیعە داسەپێندراوە، سەرئەنجامێکی دیکەی لە مافخوازیی لێ کەوتەوە.

«توماس پاین نەوەیەک پێش جان ستیوەرت میل پشتگیریی لە هەردوو شۆڕشی فەرەنسا و ئەمەریکا کرد»

جان ستیوەرت میل (١٨٠٦ - ١٨٧٣) John Stuart Mill لە چاو بۆ نموونە تۆماس پاین (١٧٣٧ - ١٨٠٩) Thomas Paine کە هەر هاووڵاتیی خۆی بوو زۆر بەخت یار بوو. توماس پاین نەوەیەک پێش جان ستیوەرت میل پشتگیریی لە هەردوو شۆڕشی فەرەنسا و ئەمەریکا کرد و خۆی دووچاری ئەو سزایە کرد کە لە دوورولاتییدا بمرێت. جان ستیوارت میل کە نەوەیەک پاش ئەو لەدایک بوو، لە سەر فرەگەلێک لە ماف و لە خەباتی سەختی تێکۆشەرانی پێشوو ڕاوەستابوو، توانی هەنگاوێکی دیکەیش پرسی مافخوازیی پێش بخات. ئولیمپ دی گوگ داوای ڕیفەراندۆمی دەکرد کە تیایدا خەڵک بۆیان هەبێت جۆری بەڕێوەبەریی دەوڵەت هەڵبژێرن، کە ئەوسا قسە لە سەر سێ جۆر بوو، پادشایەتیی و کۆماریی و فیدراڵیی. جان ستیوەرت میل ئەو تێزەی خستە بەر دەست کە خەڵک دەبێت بۆیان هەبێت خۆیان نوێنەری خۆیان هەڵبژێرن.

دوو تێکۆشەر لە ڕووانگەی جیاوازەوە، بەڵام بە مەبەستی پێشخستنی مافی مرۆڤ و مافخوازیی، پەردەیان لە سەر داهێنانی دوو تێزی گرینگ هەڵدایەوە. یەکەمیان ئەوەیە کە خەڵک خۆیان بۆیان هەبێت شێوەی بەڕێوەبەرایەتیی دەوڵەت هەڵبژێرن و دووهەمیان کە بۆشیان هەبێت نوێنەرانی خۆیان لە حکومڕانیکردنی ئەو دەوڵەتەدا هەڵبژێرن. بە واتایەکی دیکە، سەرتاپای سەروەریی ساختاری سیاسیی بەڕێوەبردنێک دەبێت لە خەڵکەوە بێت. هەموو ئەم کارە ڕۆشنبیریانە کە دەکران بە گشتیی لە نێوان بیری دەڵەمەی کۆنسەرڤاتیزم و لیبرالیزم و شێوەیەک لە بیری چینایەتیی دەهاتن و دەچوون. کارل مارکس و ئەوانەی وەکو ئەو بیریان دەکردەوە تایبەتمەندیی چینی کرێکار و خەباتی چینایەتیان ڕوون کردەوە و نامیلکەی "مانیفێستی کۆمۆنیستی" بوو بە یەکەمین پرۆگرامی ئایدیۆلۆژیی بۆ ئەوانەی خۆیان لە خەباتی چینایەتییدا دەبینییەوە.

«ئەوانەی لە بیری وردکردنەوە و ڕوونکردنەوەی چەپدا ڕۆڵیان هەبوو بەئەژمارن»

زۆری نەخایاند کێشەی ئامانج و جیهانبینیی و پلانکاریی و وردکردنەوە کەوتە ناو ئەو خەباتە چینایەتیە کە هەبوو. ئەو کێشەیە، لە هەموو واتایەکی خۆیدا، کێشەیەکی سرووشتیی بوو چونکە هیچ بیر و ئایدیۆلۆژیەکی سیاسیی تا ئەو دەمە وەکو بیری چەپ لە لایەن کەسانی ڕۆشنبیری بە گوڕی سەردەمەوە تاوتوێ نەدەکرا. ئاسایی بوو کە چەپ بە شێوەی جودا لێک بدرێتەوە و لە ڕێچکەی جیاوازدا خۆی ببینێتەوە.

ئەوانەی لە بیری وردکردنەوە و ڕوونکردنەوەی چەپدا ڕۆڵیان هەبوو بەئەژمارن، ئەڵبەت ئەوانەی وەکوو ڕێچکەی ئایدیۆلۆژیی و ستراتیژیی درێژخایان بە پلەی یەک شایانی باسن بریتین لە کارل مارکس (١٨١٨ - ١٨٨٣) و ئێدوارد بێرنشتاین (١٨٥٠ - ١٩٣٢) و ڤلادیمیر لێنین (١٨٧٠ - ١٩٢٤). لینین پاشان لە سەرەوە مارکسیزمی بە شێوەی خۆی دارشتەوە کە لە ئەدەبی چەپدا بە مارکسیزم لێنینیزم بە ناوبانگە. لە تیئۆری لێنیندا شۆڕش، بە مانای قڵپکردنەوەی دەستەڵاتی حوکم، دیکتاتۆری پرۆلیتاریا/ پارت، سێنترالیزمی دیموکراتیک،

ئاڤانگاردی پارتی کۆمۆنیست و شێوەهەرەمی پرۆلیتاریا و بڕینی قۆناخی سۆسیالیزم بە پلانی پارتیی/ دەوڵەتیی و چوون بەرەو قۆناخی کۆمۆنیزم تێزی سەرەکیین.

ئێدوارد بێرنشتاین بە پێچەوانەوە جەختی لە سەر گۆڕینی دەستەڵات بە ڕیفۆرمکاریی لە ناو چوارچێوەی پارلەمان و لە ڕێگای نوێنەرایەتیەوە، هەروەها کەمتر بایەخ هەبوونی پارت و لە جیاتی ئەوە کاریگەریی و بایەخی گرینگی بزووتنەوەی کرێکاریی و ڕێکخستنە کرێکاریەکان و هەرەوەزیەکان، بۆ ڕۆیشتن بەرەو سۆسیالیزم بە شێوەی دیموکراتیک. بە ڕای ئێدوارد بێرنشتاین "دیموکراتیی خوێندنگای باڵایە بۆ ڕێککەوتن". یەکەم جار بوو، ئەڵبەت بە دروستییەوە، لە هەرزاڵی سۆسیالیزمەوە ئامێز بۆ دیموکراسیی بکرێتەوە.

«خودی سۆسیالدیموکراتیی، واتە خەتی ئاوێتەکردنی سۆسیالیزم و دیموکراتیک»

سەرەرای جیاوازیەکانی ئاراستەی جۆباری چەپ و ئۆجاخکوێرمانەوەی چەپی ئوسوڵیی و سوننەتیی لە حوکەمتداریی و مانەوەی ئەو جۆرە لە چەپ بە دڵشکاویی کە هەرگیز بە ژووانی دەسەڵات نەگات، هێشتا مرۆڤ دەتوانێت پێ دابگرێت کە زۆرێک لە شێوەی چەپ، بەو جۆرەیشیەوە، تا ئێستایش باشترین و کاریگەرترین جۆری ئۆپۆزیسیۆنی ڕەخنەگرانەیە لە دەسەڵات. ئەڵبەت خودی سۆسیالدیموکراتیی، واتە خەتی ئاوێتەکردنی سۆسیالیزم و دیموکراتیک، لە ساڵیانی دوورودرێژدا لە سەر حوکم بوون و لە پشت سەدان و زیاتر لە یاسا و پلان و پرۆگرام و ڕیفۆرمی بواری جیاوازەوەن بۆ بە دیموکراسیترکردنی کۆمەڵگا و ڕەواندنەوەی دەسەڵات و دابەشکردنی دەسەڵات و زیادکردنی ئازادیی تاکەکەس و چەسپاندنی شێوەکانی ئازادیین.

خەباتی ژنانیش هەروەکو خەباتی چینایەتیی، یاخود شانبەشانی خەباتی چینایەتیی، کۆمەک و کاریگەریی ئەرێنیی گەورەی بە خەباتی دیموکراسیی، بە بەرانبەریی و یەکسانیی و هاومافیی کردووە، بەتایبەتی لە پێداگرتن لە سەر مافی هاووڵاتیبوون و، لەگەڵ پێداگرتنی هەندێک ڕێچکەیدا بۆ سۆسیالیزم و هاوبەشیی و هەرەوەزیی و کۆمەڵگاگەریی، ڕێزگرتن لە هەبوونی مرۆڤ وەکوو تاکەکەسی سەربەخۆ و ئازاد خەتێکی دیار و ڕوونە و لە پرۆسەی خەباتدا بە ڕوونیی دەبینرێت. لەو بابەتەوە باسکردن و وەبیرهێنانەوەی خەباتی ژنان لە بزووتنەوەی "سەففرج Suffrage" بۆ وەدەستهێنانی هەبوونی مافی دەنگدان و کار، فرە شایان باسە، کە لە بەریتانیا و ئەمەریکا تا ساڵی ١٩١٨ و ١٩٢٠ لانی کەم تا ساڵی ١٩٢٠ ی خایاند و کە لەو بزووتنەوەیەدا خەباتی و شێلگیرانە و جەسوورانە کرا.

لەگەڵ هەموو ئەم خەبات و ڕەنجەدا دووبارە زۆرێک لەو دەستکەوتانە لە جەنگێکی نوێی جیهاندا، جەنگی جیهانیی دووهەم، فەوتان یان خرانە ژێر پرسیار و لە چەندین ساڵدا هەڵپەسێردران. کۆمەڵێک قەیرانی ئابووریی و بەرژەوەندیی دەوڵەتیی بە هەڵپەی پاوانخوازیی و بە جیددی نەخوێندنەوە و بە جیددی وەرنەگرتنی ئایدیۆلۆژیی نازیزم بوو بە هۆی جەنگێکی شەش ساڵە کە زیاتر لە ٥٠ ملوێن مرۆڤی تیادا لە ناوچوو. نەتەوەی وەکو جوولەکە و دانیشتووانی ڕۆمیی/ قەرەجی لە زەرەرلێکەوتووە گەورەکان بوون. بەو شێوەیە زەرەری گەورە لە پرۆسەی دیموکراتیی و شەفافیەتی دەسەڵات و دابەشکردنی دەسەڵات و شێوەکانی دیکە لە مافی تاکەکەس و هاووڵاتیی کەوت.

گۆڕینی "کۆمەڵەی نەتەوەکان" بۆ"یەکیەتی نەتەوەکان" بەشێکی ئەو هەوڵە بوو کە تیایدا مافی مرۆڤ وەکو تاکەکەس، مافی ژنان و منداڵان بۆ جۆرەکانی ئازادیی، ئاسایشی نێوان دەوڵەتان و نەتەوەکان و هەروەها مافی دانیشتووانی ڕەسەن و نەتەوەکان لە دیاریکردنی چارەنووسی خۆیاندا خاڵی گرینگی ئەم پەیماننامەیە بوو کە لە زۆر شوێن و بە شێوەی جیاواز بوو بە هیوای جیهانێکی دادوەرتر و ئاسایشتر و سەقامگیرتر و ئێستایش هەر هیوا و ئومێدی زۆرێک لە خەڵکە کە بەو مەبەستە بەردەوامیی پێ بدەن.

دیارە لەو خەباتەدا بە سەدان و هەزاران و تەنانەت ملوێن لە تاکەکەس و ڕێکخراوی تەواوی نەتەوەکان، هەر لە جۆرەکانی ئایدیۆلۆژیا و ئایینەکان و خەتە سیاسیەکاندا، لە جیهاندا بەشدار بوون.

لەو ڕووەوە، سەرەڕای هەبوونی شێوەکانی گەندەڵیی لە ئاستیی جیهانییدا، دەتوانین پێدابگرین کە لە دونیای خۆرئاوادا میکانیزمگەل و کەناڵگەلی جۆراوجۆر خرانەبەردەست و بەکارهێنران بۆ دابەشکردنی دەسەڵات و هەواکێشیی دیموکراسیی، بۆ جیاکردنەوەی سیمبولەکانی دەسەڵات وەکوو سپا و پۆلیس لە یەکتر و دانانی ئەرکی نوێ بۆیان، بۆ بە سەربەخۆهێشتنەوەی دادگاکان و پاراستنی سەرەوەریی پارلەمان، و بۆ بەرسنووردارکردنی شێوەکانی گەندەڵیی سیاسیی و ئابووریی لەگەڵ وەدەستهێنانی گەلێک دەستکەوتی گەورە بۆ نزیککردنەوەی نەتەوەکانی خۆیان لە یەکتر و سڕینەوەی سیما و خەسڵەتی پۆلیسیانەی سنوورەکان و بەزاندنیان بە قازانجی تاکەکەس..........

کاریگەرییەکانی داگیرکاری تورکیا بەسەر دۆخی باشووری کوردستان

لە کۆنفرانسی (کاریگەرییەکانی داگیرکاری تورکیا لەسەر دۆخی باشووری کوردستان) کە لە شاری سلێمانی سازکرا، هەژموونی سیاسی و دیبلۆماسی، ئابووری و دارایی، کولتووری و پەروەردەیی و راگەیاندنی و هەروەها هەژموونی سەربازی و ئیستخباراتی دەوڵەتی تورکیا کە چەندین زانیاری ورد و تایبەت خراوەتەڕوو لامان باشبوو ڕاپۆرتی کۆتای کۆنفرانسەکە بە دووبەش بڵاوبکەینەوە.

دەقی ڕاپۆرتەکە
بەشی دووەم و کۆتایی

چوارەم/ هەژموونی سەربازی و ئیستخباراتی: کۆڵەگەیەکی گرنگی ستراتیژی داگیرکاری باشووری کوردستان لەلایەن دەوڵەتی تورکیاوە هەژموونە سەربازی و ئیستخباراتییەکەیەتی. لەدۆخی ئێستادا سوپای تورکیا چەندین بنکەی سەربازی لەسەر خاکی باشووری کوردستاندا جێگیر کردووە و لە مانگی کانونی یەکەمی ٢٠١٥ئشدا لەمیانەی لەشکرکێشییەکی نوێوە هێزێکی خۆی لە بەعشیقە جیگیر کرد. کە ئەمە درێژکراوەی هەمان ستراتیژی سەربازییە کە لەرابردوودا بەڕێوەی بردووە. لەسەرەتای نەوەدەکانی سەدەی رابردوو لەژێر ناوی ئۆپەراسیۆنی دژی پەکەکە دەیان جار سنووری دروستکراوی لۆزانی نێوان باکوور و باشووری بەزاند و هاتۆتە خاکی باشوورەوە. بەڵام جێگیر نەدەبوو. پاشان لەکاتی شەڕی نێوان لایەنەکانی باشووری کوردستان لەساڵی ١٩٩٥ بەدواوە، کە تورکیا خۆی رۆڵیکی سەرەکی بینی لە هەڵگیرساندنیدا، لەژێر ناوی هێزی ئاشتی (PMF)ەوە لەشکرکێشییەکەی دەستپێکرد و بیانووی جێگیربوون و مانەوەی بۆ رەخسێنرا.

لەدوای رووداوەکانی ٣١ی ئابی ساڵی ١٩٩٦ایشەوە، تورکیا هێزەکانی خۆی لەسەر خاکی هەرێمی کوردستان زیاتر جێگیرکرد و لەو کاتەشەوە ئەو وڵاتە چەند سەربازگەیەکی لەناوچەی بادینان دروستکردووە و لەئێستاشدا ژمارەی هێزەکانی ئەو وڵاتە لەناو خاکی هەرێمی کوردستاندا (٣٢٣٥) ئەفسەرو سەربازو ژەندرمەی سوپای تورکیا بوونیان هەیە، لەگەڵ چەندین جۆر چەک و تەقەمەنی، لەوانە: (٥٨) تانک، (٢٧) زرێپۆش، (٣١) تۆپ و (٢٦) هاوەن، (١٧) ئاربیجی و (١٠) دۆشکە، (٤٠) ئۆتۆمبێلی سەربازیی، (١٣) بیکەیسی، (٢) نازووری شەوانەو (٣) نازووری قاعیدە، (١٠) قەناس و (١) بۆمبی ئەتار و لەگەڵ (٢) جی‌هازی ڕاکاڵ و یەک ڕەسەدو (٢) ڕافیعەو جی‌هازێکی پێشکەوتووی دەنگ‌هەڵگریان لەبەردەستدایە. هەروەها لەشکرکێشی ئەمجارەشیدا کە ئێستا لە بەعشیقە جێگیرن بریتییە لە ١٢٠٠ سەرباز، ٥٠ تانک، ٥٠ هەمەر، ١٥ تۆپی ئۆبیس، ٥٠ هاوەنی بچووک و مەزن، دەیان چەکی دۆشکەی ٨٤ ، ٧٠ ئۆتۆمبێلی گواستنەوە. هێزە سەربازییەکانی سوپای تورکیا لەناو خاکی هەرێمی کوردستان بەسەر (١٣) بنکە و بارەگای سەربازیدا لەناوچە سنورییەکانی پارێزگای دهۆک جێگیرکراون. لەناو ئەو هەموو بنکە و بارەگا سەربازیانەدا بەشی هەواڵگریشی تێدایە. شوێن و پێکهاتەی سەربازگەکانیش بەمشێوەیەیە:

١. گەورەترین بنکەو بارەگای سەربازی تورکیا لەرووی ژمارەی سەربازەوە، لەناحیەی (کانی ماسی)یە. لەو بنکەیەدا (٥٨٠) سەربازو (٩١) ئەفسەرو (٢٤٠) ژەندرمەو (٣٤٠) هێزی لێدان هەیە.

٢. گەورەترین بنکەی سەربازی تورکیا لەرووی لۆجستییەوە، سەربازگەی (بامەڕنی)یە دەکەوێتە بەرامبەر ناحیەی بامەڕنی. لەناو ئەو بنکە سەربازییەدا گەورەترین یەکەی هەواڵگری سەر بە سوپا هەیە. هەروەها (٣٠) تانک، (٨) زرێپۆش، (٦) هاوەن، (٦) ئۆتۆمبێلی سەربازی تێدایە، جگە لەبوونی ئامێرێکی پێشکەوتووی دەنگگرتن کە بۆ کاری سیخوڕی بەکاریدەهێنن.

٣. سەربازگەی باتوفا سریەیەکی تایبەتی هەواڵگری لێیە کە لە (٢٠) کەس پێکهاتووە. بنکەی سەربازی ناحیەی باتوفە دێت کە دەکەوێتە سنوری ئیداریی قەزای زاخۆوە، (٤٠٠) سەربازو (٦) تانک و (٢١) زرێپۆش و (١٤) ئۆتۆمبێلی سەربازیی و سێ نازووری تێدایە.

٤. بنکەی سەربازی (کریبی) لە سنووری

قەزای زاخۆ (٤١٤) سەرباز، (٦) تانک، (١٥) ئاربیجی، (٢) دۆشکە، (٦) زرێپۆش، (١١) تۆپ، (١٤) ئۆتۆمبێلی سەربازی، (١٠) قەناس، (١٢) بیکەیسی، جیهازێکی راکاڵ هەیە.

٥. سەربازگەی (سینکی) (٨٠) سەرباز و تۆپێکی (١٢٠) ملمی تێدایە.

٦. سەربازگەی (سیریی) لە سنووری قەزای ئامێدێیە، (٧٥) سەرباز، (٦) تانک، سێ دۆشکا، (٦) هاوەن، (٤) زرێپۆش هەیە.

٧. سەربازگەی (کوبکی) لە سنووری قەزای ئامێدی. (١٣٠) سەربازی جێگیرکردووە لەگەڵ دوو تانک.

٨. سەربازگەی (قومری) لەناوچەی مەتینا ٧٠ سەربازی تێدا جێگیر کراوە لەگەڵ ژمارەیەک کەرەستە و کەلوپەلی سەربازی.

٩. سەربازگەی کوخی سپی ٧٠ سەربازی تێدا جێگیر کراوە لەگەڵ ژمارەیەک کەرەستە و کەلوپەلی سەربازی.

١٠. سەربازگەی دەرەی داواتیا لە هەفتانین ٧٠ سەربازی تێدا جێگیر کراوە لەگەڵ ژمارەیەک کەرەستە و کەلوپەلی سەربازی.

١١. سەربازگەی (سەری زیری) (٦٠) سەربازی جێگیرکردووە.

١٢. سەربازگەی گەلی زاخۆ (٣٤) سەربازی جێگیرکردووە.

١٣. سەربازگەی ئامێدی (٤٥) سەرباز بە تەواوی چەک و تفاقی سەربازییەوە جێگیرکراون.

هەرچەندە لەساڵی ٢٠٠٣وە بڕیارێک لەپەرلەمانی کوردستانەوە دەرچووە بۆ دەرکردنی ئەو بنکە سەربازییانە، بەڵام تائێستا هێزەکانی تورکیا لەسەرخاکی هەرێمی کوردستان ماون کە ژمارەیان بەهەزاران چەکدار دەبێت. لەڕۆژی ١٥ای تەمموزی ساڵی ٢٠٠٨یشدا، ئەنجوومەنی نوێنەرانی عیراق لەبەیاننامەیەکدا داوایکرد، هەرچی زووە ئەو بنکە سەربازیانەی تورکیا لەخاکی عیراق (هەرێمی کوردستان)دا بچنە دەرەوە. هەروەها لەلایەن کۆمەڵەی گەنجانی وڵاتپارێزەوە نیو ملیۆن واژۆ بۆ دەرکردنی سوپای تورکیا کۆکرایەوە و رادەستی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان کراوە و کەچی هیچ رێزێک بۆ ئیرادە و داخوازی خەڵک نەگیرا.

بێگومان سوپای تورکیا جگە لەوەی هێزەکانی خۆی جێگیرکردووە و لەرێگەیەوە کاریگەری لەسەر بڕیاری سیاسی و ئیرادەی سیاسی لە هەرێم دەکات ئەوا لەرووی ئابووریشەوە ژمارەیەکی بەرچاو لە کۆمپانیاکانی سەر بە سوپای تورکیا بەناوی (ئۆیاک)، کە دەیان کۆمپانیای گەورە لەخۆوەی دەگرێت لە باشووردا بۆتە سەرچاوەیەکی دارایی مەزن بۆ بەهێزبوونی سوپای تورکیا کە ئەمڕۆ بە چەک و تەقەمەنییەی لەرێگەی ئەو کۆمپانیایانەیەوە کریویەتی، گەلی کوردی پێدەکوژێ و بۆردمانی باشووری کوردستان دەکات گوندەکان وێران دەکات و چەندین کۆمەڵکوژی وەک کۆمەڵکوژییەکەی کەندەکۆڵا، کورتەک، زارگەلێی لێکەوتۆتەوە. لەڕووی هەواڵگری و ئیستخباراتیشەوە دەزگاکانی میت و ژیتەم چەندین تۆری سیخوری و هەواڵگریان لەناو خەڵک و هەندێک لە حزب و دامودەزگاکاندا دروستکردووە و چەندین نووسینگە و شوێنی تایبەتی نهێنییان بۆ کاری هەواڵگری و سیخوری هەیە و خۆیان خزاندۆتە ناو گەلێکی ناوەندی هەستیاری هەرێمی کوردستانەوە.

لەمڕووەوە دەزگاکانی دەوڵەتی تورکیا هەندێک کەس و بەرپرسی جیاجیای باشووری کوردستان بە ناوی پشوو و کۆنفرانس و پانێلەوە دەیانبەنە شوێنی دیاریکراو لە ئەنقەرە و ئیستەنبوڵ و شارەکانی تری تورکیا، دوای ماوەیەک لە راگرتن و پەروەردەکردن و سیخورکردنیان، لە رێی ئەم کەسانەوە دزەی ناو پێکهاتەی بەڕێوەبەری هەرێمی کوردستان دەکەن، لە رێگەی کەسانی پەیوەندیدار بە (MIT) و ژیتەم لەناو رۆژنامەی زەمان و تەلەفزیۆنی سامانیۆلو و ئاژانسی دەنگوباس جیهان لە میدیاکانی باشوری کوردستاندا کەس و کاربەدەست و خاوەن کارەکانی هەرێم هەڵدەبژێردرێن و دەستنیشان دەکرێن، ئەو وێنە و فۆتۆگرافانەی دەست پەیامنێران و نوێنەرانی میدیاکانی رۆژنامەی زەمان، ئاژانسی جیهان، گۆڤاری ئاکسیۆن، تەلەفزیۆنی سامانیۆلو دەکەون راستەوخۆ بۆ دەستگای باڵای سیخوری تورک (MIT) دەنێردرێن.

ئامانجەکانی لەشکرکێشی ئێستای تورکیا:

بێگومان لەشکرکێشی ئەمجارەی تورکیاش لەچوارچێوەی ستراتیژە داگیرکاریەکەی دایە و چەند ئامانجێکی مەترسیدار لەخۆوە دەگرێت کە درێژەپێدەر و تەواوکاری پلانە

ستراتیژییەکەیە کە بیست و پێنج ساڵە لە باشوور بە چوار تەوەری ستراتیژی جیاواز و لەهەمانکاتدا تێکهەڵکێشی یەکتر بەرێوەی دەبات، کە دەکرێ بەمشێوەیە بیخەینەڕوو:

١. بەئامانجی هەژموون و باڵادەستی زیاترە بەسەر ئابووری و دارایی باشووری کوردستان، کە خۆی لە بەتاڵانبردنی سەرچاوەکانی وزە بەتایبەتی نەوت و غازدا دەبینێتەوە.

٢. وەک چۆن رۆڵی تورکیا لە داگیرکردنی موسڵ و دەوروبەریدا هەبوو، بەهەمانشێوە دەیەوێت لەهێشتنەوەپشی بەداگیرکراوی رۆڵی خۆی ببینێت. لەموسڵ پیلانی میساقی میللی تورکەکان جێبەجێ دەکرێت، ساڵانێکە ئامانجیانە ئەو شارە داگیربکەن، لەئێستاشەوە بناغەیان بۆ ئەوە ئامادەکردووە، تورکیا حەشدی ئەلوەتەنی لەسونەکان ئاواکردووە، هاتنیان بۆ بەعشیقەش لەسەر ئەو بنەمایەیە. بۆئەمەش ئامانجێکی ئەو لەشکرکێشییە بەتایبەتی بۆ بەعشیقە، کۆسپخستنە بەردەم رزگارکردنی موسڵ لە دەستی داعش. هەروەها دەرخستنی هێزەکانی گەریلایە لە شەنگال و مەخموور و کەرکوک و سەرلەنوێ داگیرکردنەوەی ئەو شوێنانەیە کە پێشمەرگە و گەریلا و شەڕڤانەکان بەیەکەوە رزگاریان کردووە.

٣. دەیەوێت لە ململانێی ئێستای نێوان لایەنە کوردییەکانی هەرێمی کوردستاندا و پشتیوانی لەو لایەنە بکات کە بەهاوپەیمان و وابەستە بەخۆی دەزانێت و هاوکاری و پشتیوانیشی بکات لە باڵادەستبوونی راستەوخۆ بەسەر ناوچەکانی کەرکوک و گەرمیان و سلێمانی. بەتایبەتی ئەو ناوچانەی نەوت و غازی لێیە.

٤. بۆ ئەوەی ئابلۆقەیەکی سەربازی و ئابوورە لە سنوورەکانی رۆژئاوای کوردستان بە دیوی باشوورییەوە بخاتە کانتۆنەکانی رۆژئاوا و دەستەکەوتەکانی شۆڕشی رۆژئاوا لەناوببات و رۆژئاوا بخاتەوە ژێر رکێفی داعش و ئەو حزبە کوردیانەی پشتوانی لە سیاسەتی تورکیا دەکەن دژی رۆژئاوا.

٥. قووڵکردنەوەی شەڕی مەزهەبی نێوان هێزە سوونی و شیعییەکان و تێوەگلاندنی کورد لە شەڕەدا؛ بەوەی سوپای تورکیا هێزی خۆی لەباشووردا جێگیرکردووە بۆ پشتیوانی لە هێزە سوونییەکان.

٦. پشتیوانیکردن و چالاککردنی هێزە تورکمانییە وابەستەکانی خۆی و چەکدارکردنیان و نانەوەی ئاژاوە لە نێوان گەلی کورد گەلی تورکمان.

راسپاردە و بڕیارەکانی کۆنفرانس

وەکو لەراپۆرتی گشتی کۆنفرانسدا شیکرایەوە لەشکرکێشی ئەمجارەی تورکیا پیلانێکی داگیرکارانەیە و لەچوارچێوەی ستراتیژێکی بەرفراوانی داگیرکاری باشووری کوردستاندا ئەنجامدراوە. بۆیە پێویستە ئەو لەشکرکێشییە وەک پیلانێکی مەترسیداری ستراتیژی دەوڵەتی تورک و حکومەتی ئاکەپەی ببینین لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی و نیشتمانیمان. پێویستە گەلی کوردستانیش بەشێوەیەکی ستراتیژی رووبەڕووی ئەو پیلانە ببێتەوە و لەرووی سیاسی و ئابووری و کولتووری و بەرگریدا کار بۆ پووچەڵکردنەوەی ستراتیژی داگیرکاری تورکیا بکات. لەم چوارچێوەیەدا ئێمە وەک ئامادەبووانی کۆنفرانسی (کاریگەرییەکانی داگیرکاری تورکیا بەسەر دۆخی باشووری کوردستان) ئەم راسپاردە و بڕیارانە دەگەیەنینە دەست پەرلەمانی هەرێم و پەرلەمانی ئێراق و پەرلەمانی تورکیا و پەرلەمانی ئەوروپا و نەتەوەیەکگرتووەکان و کۆنگرەی نەتەوەی کوردستان و بۆ رای گشتی گەلەکەمان و جیهان رایدەگەیەنین، تا فشار بۆ سەر دەوڵەتی تورکیا دروست بکەین بۆئەوەی سەرجەم هێزە سەربازییەکان و ئیستخباراتییەکانی لە باشوور بکشێنێتەوە و دەستەبەرداری هەژموون و داڕووخاندنی ئابووری و شاڵاوی کولتووری و شێواندنی کەسێتی و کۆمەڵگاکەمان راوەستێنێت و ئیرادەی سیاسی خەڵکی باشوور بناسێت و وەک دراوسێ لە باشوور هەڵسوکەوت بکات نەک پیلانی ستراتیژی داگیرکاری دابڕێژێت. لەسەر ئەم بنەمایە ئەم راسپاردە و بڕیارانە وەردەگرین:

A. **راسپاردەکانی کۆنفرانس:**

یەکەم/ لەڕووی سیاسی و یاساییەوە:

١. هەرچی زووە لایەنە سیاسییەکان بەگشتی و لایەنەکانی باشووری کوردستان بە تایبەتی، لەبەرامبەر بەو داگیرکارییەی تورکیا

گردبوونەوەیەکی سیاسی هاوبەش پێشبخەن و هەنگاو بەرەو کۆنفرانسێکی نەتەوەیی بنێن. دەکرێ کۆنگرەی نەتەوەی کوردستان بۆ ئەو مەسەلەیە راسپێردرێ.

٢. پێویستە پەیوەندییە حزبیەکان لەگەڵ دەوڵەتی تورکیا بەتایبەت و دەوڵەتانی تری ناوچەکە شەفاف بێت و لەچوارچێوەی بەرژەوەندی هەموو گەلی کوردستان بێت نەک لەسەر بنەمای بەرژەوەندی ئابووری و سیاسی بنەماڵەیی و شەخسی و حزبی بێت.

٣. پێویستە دەستبەجێ حکومەتی هەرێم هەماهەنگ لەگەڵ دەوڵەتی فیدراڵی ئێراقدا هەردوو بڕیارەکەی پەرلەمانی هەرێم و پەرلەمانی ئێراق بۆ وەدەرنانی سوپای تورکیا جێبەجێ بکەن.

٤. پێویستە کۆتایی بەو بۆشاییە سیاسی و یاساییە بهێنرێت و سەرجەم دامەزراوەکان، بەتایبەتی پەرلەمانی هەرێم، کارا بکرێنەوە و بڕیارەکان بگەڕێتەوە بۆ دامەزراوە گشتیەکان و بەئیرادەیەکی هاوبەش کار بۆ سیستەمێکی سیاسی دیموکراتی و نیشتمانی بکرێت.

٥. داوا لە رۆشنبیران، مامۆستایانی ئایینی و سەرجەم چین و توێژەکانی گەلەکەمان دەکەین کە پشتیوانی رۆڵی خۆیان لە هوشیارکردنەوەی خەڵک لە مەترسییەکانی داگیرکاری تورکیا ببینن و بەیەکەوە کار بۆ دەرکردنی سوپای تورکیا و سەرجەم ئەو دەزگا و رێکخراوانە بکەین کە دژ بە ئاسایشی نەتەوەیی و کولتووری گەلەکەمان کار دەکەن.

دووەم/ لەڕووی ئابووری و داراییەوە:

١. هەموو رێککەوتنە شاراوە و نافەرمییەکان، بەتایبەتی رێککەوتنە پەنجا ساڵییەکەی نێوان تورکیا و حکومەتی هەرێم، ئەوانەی لەسەر بنەمای حزبی و شەخسی لەژێر سێبەری حکومەتدا بۆ هەر پرسێکی سیاسی یان ئابووری یان ستراتیژی لەگەڵ دراوسێکان یان هەرهێزێکی دەرەکیدا بەستراون، هەڵوەشێنرێتەوە.

٢. پێویستە سەرجەم کاڵا هاوردەکراوەکان، بەتایبەتی ئەو کاڵایانەی لەلایەن وڵاتانی داگیرکەری کوردستانەوە دەهێنرێن لەلایەن دامەزراوەی کوالێتی کۆنترۆڵەوە بە وردی بپشکێنرێن.

٣. گرنگیدان بە سەرمایەگوزاری ناوخۆیی و وەبەرهێنانی خۆیی لەسەرجەم بوارەکانداو کەمکردنەوەی بازرگانی دەرەکی بەتایبەت بۆ ئەو کاڵایانەی توانای بەرهەمهێنانی ناوخۆییان هەیە.

٤. چاوپیاخشاندنەوە بەیاسای وەبەرهێنان و موساتەحەی زەوی و موڵکی بازرگانی تاکو لەسەر بنەمای بەرژەوەندی باڵای ئابووری هەرێم رێکبخرێتەوە.

سێیەم/ لەڕووی فەرهەنگی و راگەیاندن و پەروەردەییەوە:

١. سەرجەم ئەو دامودەزگا تورکیانەی بەناوی کاری رۆشنبیری و ئایینی و راگەیاندنی و پەروەردەییانە دابخرێن کە راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ سەر بە دەوڵەتی تورکیان، بەشاراوەیی یان بە ئاشکرا، دژ بە ئاسایشی نەتەوەیی و نیشتمانیمان کار و چالاکی دەکەن و لەهەوڵی سڕینەوە و شێواندنی فەرهەنگ و کەسێتی تاک و کۆمەڵگای کوردستاندان. لەم پێناوەدا کەمپین و چالاکی دیموکراتی و هەڵمەتی راگەیاندنی بکرێت.

٢. کاراکردنی یاسای سزادانی سیخور و بەکرێگیراوان و دادگاییکردنی هەموو ئەوانەی دەچنە ئەم خانەیەوە.

٣. سەرجەم ئەو دەزگا راگەیاندنییانە شەرمەزار دەکەین کە کار بۆ شێواندن و سڕینەوەی فەرهەنگ و کەسێتی تاک و کۆمەڵگای کوردەواری دەکرێت و لەسەر بنەمای چەواشەکاری و دژبەری تێکۆشانی پارچەکانی دیکە کاری راگەیاندنی دەکات و بەرپرسیارێتی ئەخلاقی و رۆژنامەوانی هەڵناگرێت.

٤. پێداچوونەوە بە دەزگای چاودێری دامەزراوەکانی راگەیاندن و رۆشنبیری و پەروەردەییدا بکرێت یاسای تایبەت بە پەخش و بودجەی تەلەفزیۆن و سەتەلایت و کەناڵە بیستراو و بینراوەکان دەربکرێت. تاکو بەرگیری لەهەر کەناڵ و تەلەفزیۆنێک بکرێ کە دەکەونە خانەی خزمەتکردن بە کلتووری بێگانەوە.

٥. دەبێ فلتەرێک بۆ ئەو رێژە بەرفراوانە لە فیلمی دوبلاژکراو بەتایبەت زنجیرەی تورکی دابنرێت و بەرێوەبەرایەتیە رۆشنبیریەکان

لەو بارەیەوە بڕیار بۆ کەناڵەکان دەربکەن. بەتایبەتی سۆکایەتی بە گەلەکەمان لە باکووری کوردستان و پیرۆزییەکانی گەل دەکەن.

٦. لە قۆناخی باخچەی ساوایان و سەرەتایی تا زانکۆ چاودێری بخرێتە سەر خوێندنگا و زانکۆ تورکییەکان و پیاچوونەوە بە مەنهەجیاندا بکرێت. هاوکات نیوەی ستافی کارای کارگێڕی ئەو دامەزراوە پەروەردەییانە بکرێ بە کەسانی شارەزای نیشتمانپەروەری باشووری کوردستان، تاکو لە نزیکەوە چاودێریان بکرێ لەڕوی پەروەردەی و فێرکردنەوە.

٧. خێزانەکان لە مەترسییە کۆمەڵایەتی و کولتووری و دەروونی و پەروەردەییەکانی ئەو فیلم و زنجیرە تەلەفزیۆنیە تورکیانەی لە کەناڵەکانی باشووردا پەخش دەکرێن هوشیار بکرێنەوە.

چوارەم/لەڕووی سەربازی و هەواڵگرییەوە:

١. پێویستە دەستەبەجێ هەموو هێزەکانی سوپای تورکیا لەسەر خاکی باشووری کوردستان بەدەربنرێت و لەم پێناوەدا گەل و دەزگا فەرمییەکانی دەسەڵاتی هەرێم و پارت و ڕێکخراوەکان چالاکی و بڕیاری پێویست وەربگرن.

٢. پێویستە ئەو تۆڕە سیخوڕیانەی لە دەمامکی دەزگای ڕۆشنبیری و پەروەردەیی و ڕاگەیاندنی و ئایینیدا خۆیان حەشارداوە ریسوا بکرێن و لەڕووی یاساییەوە ئیجرائاتیان لەگەڵدا بکرێت و دەربکرێن.

٣. تەواوی ئەو کۆمپانیاو مۆڵە بازرگانیانەی لەلایەن کۆمپانیا تورکی و بیانیەکانەوە بەڕێوە دەبرێن، باجی زۆریان بخرێتە سەر و مەرجی خستنەکاری (دەستی کار)ی خەڵکی باشوور لە ڕێککەوتنەکاندا هەبێت.

٤. ڕاگەیاندنەکان تەعامولێکی هەستیار و ڕاشکاوانە و پیشەییانە لەگەڵ لەشکرکێشی سوپای داگیرکاری تورکیا بکەن و مەترسییە شاراوەکانی بخەنەڕوو و ڕۆڵیان لە دروستکردنی ڕای گشتی هەبێت بۆ وەردەرنانی سوپای تورکیا.

B. بڕیارەکانی کۆنفرانس:

١. بەناوی بەشداربووانی کۆنفرانسەوە پشتیوانی لە بەرخۆدانی گەلەکەمان لە باکووری کوردستان دەکەین و بەرەوا و مافداری دەبینین و هێرشە درندانەکانی حکومەتی تورکیا بۆ سەر گەلەکەمان بەتوندی شەرمەزار دەکەین و داوا لە ڕێکخراوە جیهانییەکان دەکەین ڕێگیری لەو کۆمەڵکوژییە بکەن کە بەسەر گەلەکەماندا دێت.

٢. بە ئەزموون وەرگرتن لە دۆخی باشووری کوردستان داوا لە بەڕێوەبەرانی کانتۆنەکان و نەتەوەیەکگرتووەکان دەکەین کە بەهیچ شێوەیەک ڕێگە نەدەن سوپای تورکیا لەشکرکێشی بکات و لە ڕۆژئاوا و سوریا جێگیر ببێت.

٣. کار دەکەین بۆ ئەوەی تۆڕی نارەزایی باشوور ببێتە تۆڕێکی بەردەوام و بەرفراوانتر بکرێت و لە سەرجەم شارەکان گروپی خۆی دابمەزرێنێت و بۆ ڕێکخستن و یەکخستنی نارەزایەتی لەسەر دیاردە نەخوازراو و زیانبارەکان و دروستکردنی ڕای گشتی. بۆ ئەم مەبەستە چەند لیژنە و دەستەیەک لە شارەکان ڕێکدەخرێن.

٤.کار دەکەین بۆ ئەوەی تۆڕی نارەزایی باشوور ببێتە تۆڕێکی بەردەوام و بەرفراوانتر بکرێت و لە سەرجەم شارەکان گروپی خۆی دامەزرێنێت و بۆ ئەم مەبەستە چەند لیژنەیەکی پێویست ڕێکدەخەین.

٥. کەمپینی بایکۆتی کاڵای تورکی فراوانتر دەکەین وەک فشار هێنانێک بۆئەوەی کۆتایی بە داگیرکارییەکانی تورکیا لە باشوور بهێنرێت.

٦. ڕاسپاردەکانی کۆنفرانس لەڕێگە کۆڕ و سیمینار و چالاکی دیموکراتی دیکەوە دەگەیەنینە سەرجەم هاوڵاتیانی شار و شارۆچکەکان و لەوبارەیەوە ڕای گشتی لێ ئاگادار دەکەینەوە تا ڕۆڵی لە وەدەرنانی سوپای تورکیا و هەڵوەشاندنەوەی تۆڕە سیخوڕییەکانی تورکیا هەبێت.

٧. سەرجەم بڕیار و ڕاسپاردەکانی کۆنفرانس دەگەیەنینە دامەزراوە نێونەتەوەییەکان، دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا و پەرلەمانی تورکیا و پەرلەمانی ئێراق، پەرلەمانی هەرێمی کوردستان.

درود بۆگیانی ئەو رۆژنامەوانە ئازادانەی لە پێناو ئازادیدا تێکۆشان

دوو رۆژنامەنووسی گیان بەختکردووی راگەیاندنی ئازاد

ئامانج رەسوڵی
ناسراو بە ئاگر بانە

شۆڕش مستەفا عەلی
ناسراو بە هەڤال شۆڕش